

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ІВАНА ОГІЄНКА

Присвячується
85-річчю Кам'янець-Подільського
університету (1918-2003)

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Вип. I

Кам'янець-Подільський
2003

УДК 001 (477) (092)+378
ББК 72 (4 Укр.) Я 434+74.58
I 18

Рецензенти:

історичні науки – **Григоренко О.П.**, доктор історичних наук, професор;
філологічні науки – **Гром'як Р.Т.**, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний редактор – Сохацька Є.І.

Редакційна колегія:

Завальнюк О.М., кандидат історичних наук, професор (голова); *Тимошик М.С.*, доктор філологічних наук, професор; *Сохацька Є.І.*, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний редактор); *Левківський М.В.*, доктор педагогічних наук, професор; *Баженов Л.В.*, доктор історичних наук, професор; *Каденюк О.С.*, доктор історичних наук, професор; *Кудрявцев М.Г.*, доктор філологічних наук, професор; *Кеба О.В.*, доктор філологічних наук, професор; *Ляхоцький В.П.*, доктор історичних наук, професор; *Свідер П.І.*, доктор філологічних наук, професор; *Тюрменко І.І.*, доктор історичних наук, професор; *Конотоп Л.Г.*, доктор філософських наук, професор; *Бондарчук Л.І.*, кандидат філологічних наук, доцент (секретар); *Філінок А.Г.*, кандидат історичних наук, доцент.

118 Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. I. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2003. – 200 с.

ISBN 966-643-028-2

У збірнику вміщено матеріали, які є спробою цілісної характеристики енциклопедичної постаті Івана Огієнка – державного і громадського діяча, мовознавця, літературознавця й творця національної школи. Статті, присвячені Іванові Огієнку, мають новаторський та пошуковий характер, відповідають сучасному рівневі української науки.

Розрахований на широкий загал науковців, освітян, педагогів, краєлюбів, студентства, усіх, кого цікавить історія духовності України та її поступу.

УДК 001 (477) (092)+378
ББК 72 (4 Укр.) Я 434+74.58

Надруковано за ухвалою вченої ради Кам'янець-Подільського державного університету (протокол № 4 від 30 серпня 2003 року)

ISBN 966-643-028-2

© КПДУ, 2003
© Автори статей, 2003

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Пропонований науковий збірник започатковує серію видань, присвячених як дослідженню творчої спадщини Івана Огієнка, так і її рецепції в українській громадсько-політичній, культурологічній, освітньо-педагогічній та філологічній думці ХХ-ХХІ ст.

Видання стало можливим завдяки торжеству історичної справедливості – відновленню Кам'янець-Подільського університету в статусі класичного Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2003 року.

Кам'янець-Подільський таким чином остаточно утверджується як центр огієнкознавства в Україні. Ми раді, що у першому випуску збірника на постійній основі (1 раз на два роки) вміщено праці провідних огієнкознавців – Олександра Завальнюка, Ірини Тюрменко, Лариси і Володимира Ляхоцьких, Олексія Опанасюка, Людмили Бондарчук, секретаря Товариства "Волинь" при Інституті Дослідів Волині (Вінніпег, Канада) Надії Шаварської, педагогів вищої школи та вчених-філологів.

Відрадно, що саме у Кам'янець-Подільському університеті, духовному дітищі Івана Огієнка, проведено дві потужні всеукраїнські наукові Огієнківські конференції: "Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження" (до 110-ї 150-річчя від дня народження – 1992 р., 1997 р.). Університет став ©юридичною адресою Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка. До речі, друга наукова конференція проведена під його егідою.

Видання збірника – теж плід зусиль названого Товариства, метою якого є пропаганда імені Івана Огієнка, його енциклопедичної діяльності.

Отож запрошуємо всіх українознавців до творчої співдружності, до роботи, зорієнтованої на поглиблення духовних обріїв української науки.

Від редакції

Євгенія Сохацька,

декан факультету української філології
Кам'янець-Подільського державного
університету, голова Всеукраїнського
Товариства Івана Огієнка,
лауреат премії імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО — ДЕРЖАВНИК, ФІЛОСОФ І КУЛЬТУРОЛОГ

*Олександр Завальнюк
м. Кам'янець-Подільський*

І.І.ОГІЄНКО І СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 — КВІТЕНЬ 1918 р.)

Важливою складовою процесу становлення української політичної нації в добу національно-демократичної революції 1917-1920 рр. стало формування і функціонування національної вищої школи – вистражданого віками національного гноблення історичного дітища. До цього дійства прилучилися десятки представників української національної еліти, у т.ч. молодий науковець, якого переповнювали патріотичні почуття, бажання якнайкраще прислужитися українському відродженню, І.І.Огієнко.

Вже на початку революції його знали як наполегливого українського мовознавця. Представник антиукраїнського табору С.Щеголів через “заповзятість до українознавчої діяльності” ще у 1912 році назвав 30-річного І.І.Огієнка “патентованим українцем”¹.

Першу відозву Центральної Ради “До Українського народу” від 9 березня 1917 року, у якій йшлося, зокрема про “заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих...”², він сприйняв як напрям довгострокової діяльності, як керівництво до дії, і вже у квітні розпочав виклади курсу історії української мови студентам історико-філологічного факультету університету св. Володимира власне українською мовою без офіційного на те дозволу ради закладу. Це сміливе починання підтримав професор Шаровольський. Проте у своїй більшості професорська корпорація російського університету зустріла ініціативу викладачів-українців із шаленим спротивом³. Про недопустимість такої практики взагалі у вищих навчальних закладах йшлося, зокрема, у горезвісному “Протесті Ради університету св. Володимира”, прийнятому у липні 1917 року. Російська професура в Україні була сильно стурбована тим, що “керівники українського руху (Центральної Ради. – О.З.) прагнуть до повної політичної відчуженості і відокремлення від решти Росії тих областей, які вони називають українськими”, а також намагаються надати українській мові статус державної, відчинивши для неї двері у навчальні заклади⁴. Останню обставину розцінювали як справжню нісенітницю, адже, на переконання професури, українсь-

кої мови як органічного продукту історичного розвитку і засобу внутрінаціонального спілкування не було, немає і не може бути, вона “штучно створена з певним і явним розрахунком на те, аби зробити її якомога не схожою на загальноросійську мову”⁵.

У питанні української мови, її етногенезу і права на існування І.І.Огієнко був на протилежних позиціях. Всім шанувальникам і недругам його рідної мови він відкрито заявив: “Мова (українська. – О.З.) – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Це форма нашого життя, життя культурного й національного. Мова – душа кожної національності, її святощі, її скарб. І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності, і вона розпоршиться пам’яте дужчим народом. Ми повинні більше знати свою мову, бо завше в силі того знання і сила національного руху, сила національного самоосвідомлення”⁶.

З надією на початок українізації вищої школи в Україні І.І.Огієнко сприйняв два всеукраїнських учительських з’їзди, які відбулися в Києві у квітні та серпні 1917 року. На останньому він зробив доповідь про вивчення в школі рідної мови. А під час засідання секції діячів вищої школи, що працювала на з’їзді під головуванням М.С.Грушевського, доповів про “Найперші завдання української філології”⁷.

Перебуваючи під враженням форуму, зокрема його звернення до Центральної Ради впрохання, “щоб у вищих школах на Україні були заведені виклади курсів на українській мові”⁸, І.І.Огієнко 17 серпня 1917 року направив до крайового органу влади свою записку “Про українські кафедри. На увагу Центральній Раді”, де передусім привернув увагу до можливості появи чотирьох українознавчих кафедр (української мови, української літератури, історії України та історії західноруського права) у трьох російських університетах в Україні – св. Володимира, Харківському та Новоросійському, дозвіл на відкриття яких дало Міністерство народної освіти ще на початку революції. Автор записки наголосив, що “українські кафедри мають велику вагу в нашій національній житті... Українські кафедри будуть нам тими першими огнищами, що стоятимуть на сторожі коло рідної культури. Це будуть перші й найцінніші цаблі до нової українізації університетів на нашій рідній землі”⁹. І далі розмірковував: “Українська кафедра стане осередком відомої науки, буде провадити цю науку вперед, вестиме її на користь та на спожиток рідному краю. Коло кафедри згуртується вся наша молодь, що завше бажає оддати свої сили рідній Україні. Розпочнеться велика культурна праця не тільки в самому Університеті – піде робота і поза Університетом, проте й там осередком стане українська кафедра. Українські семінарії розпочнуть культурну наукову роботу не тільки в самому Університеті, але й поза стінами його, і до їх пристануть, крім студентів, і всі, хто офіційно не можуть пра-

цювати в Університеті. Такі семінарії та гуртки знаходяться коло вивчення нашої мови, літератури, нашої історії та права”¹⁰.

Наведені суждення І.І.Огієнка прямо перегукуються з положеннями статті “Справа українських кафедр і наші наукові потреби” М.С.Грушевського (1907 р.) Автор за 10 років до революції прогнозував, що в Наддніпрянській Україні справа із запровадженням в університетах українознавчих предметів “протягнеться на довгі часи, як і справа українських кафедр в Галичині, й довго ще буде займати і українську молодіж, і українську суспільність, включно до свідоміших частей народніх мас”¹¹. І все ж він пропонував боротися за запровадження “українських викладів по вищих школах України, в першій лінії по університетах, певних предметів, найбільше інтересних і цінних з становища українського культурного життя”¹². Йшлося про українську мову, літературу й фольклор, історію українського народу й української творчості з найдавніших часів, допоміжні історичні дисципліни (палеографія, дипломатика, сфрагістика та ін.), історію української штуки (мистецтва), археологію України, етнологію й антропологію української людності, українське кодифіковане й звичаєве право, політичний та адміністративний устрій різних регіонів української території, фізичну географію, економіку й статистику України, статистику й медичну географію¹³.

Наголосивши на значенні українознавства в університетських аудиторіях, І.І.Огієнко з гіркотою констатував, що “українських кафедр нема, і не тільки нема але й не відаємо, коли вони будуть...” Підставку для такого невтішного прогнозу давав, зокрема, університет св. Володимира, який замість кафедр (викладають професори) запровадив приватні (необов’язкові) курси з українознавства (історія української мови, українська література, історія України), на яких мали викладати приват-доценти. “Що то значить?” – запитує сам себе І.І.Огієнко. І відповідає: “От що: слухатиме ті курси тільки той, хто захоче, а, прослухавши, ніякого іспиту не складатиме. В число обов’язкових оповіщені курси не входять... Більшости їх (студентів. – О.З.) доводиться десь на стороні добувати собі засоби до життя, добувати всякою службою, всякою роботою де тільки можна. Отже, такий студент бодай прослухав обов’язкові його курси; що йому вже мудрувать коло якихсь там приватних наук...”¹⁴

Непокоїло молодого вченого й те, що кожний курс українознавства оголошувався лектором на свій власний розсуд, без погодження з іншими, що неминуче мало привести до небажаних накладок і завадити зацікавленій частині студентської молоді прослухати всі запропоновані дисципліни.

Щоб виправити такий невтішний стан із запровадженням українознавства в російських університетах України, І.І.Огієнко запропонував Центральній Раді здійснити такі невідкладні заходи: 1) “Негайно подбати, аби якнайшвидше закласти українські кафедри, – справжні кафедри з повною програмою, повною кількістю годин, з

відомим офіційним штатом, як то єсть на кожній кафедрі”; 2) ”подбати, аби ці кафедри було заведено ще в цьому семестрі – тоді студенти зможуть одразу ж взятись за українознавчу науку та свою спеціальність...”; 3) допустити до українознавчих кафедр приватдоцентів, як це зроблено на трьох нових історико-філологічних факультетах Пермського, Саратовського і Томського університетів¹⁵.

Центральній Раді І.І.Огієнко відводив вирішальну роль у проведенні українізації російських університетів в Україні. “За справу цю повинна клопотатись тільки саме Центральна Рада, тільки Рада, бо іншому нема кому”¹⁶.

Невідомо, як швидко записка попала до рук керманічів українського національного руху і чи взагалі попала. В.І.Ляхощкий вважає, що апарат Центральної Ради переадресував її Генеральному секретарству освіти на чолі з І.М.Стешенком¹⁷. У всякому разі, 18 серпня 1917 року на засіданні Малої ради, де розглядалася “Докладна записка Коаліційної Ради київського студентства”, у якій йшлося про реакційну роль професури університету св.Володимира, питання українізації вищої школи в зв’язку із зверненням І.І.Огієнка не піднімалося взагалі. Як зазначив член Малої ради Зарубін, “це питання іншої площини”¹⁸. Пояснення такої нерішучості знаходимо у М.С.Грушевського. У своїх “Споминах” він, розповідаючи про ті часи, зауважував, що “ще слабо й несміливо почували себе наші українські головачі супроти... російських тверджень. Російські круги, що мали свої рахунки з сею (університету св. Володимира. – О.З.) чорносотенною професурою (речником їх виступав Зарубін, якийсь доцент чи асистент політехнікуму), не від того були, що українськими руками погромити сю страшну чорносотенну професуру, сподіваючись зайняти їх місце... Але українцям боязко було підіймати руки на такі високі місця... Я думаю, що українська наша влада так і не здужала б провести українізацію вищої школи. Занадто багато було все-таки побожного страху перед різними фетишами старого ладу”¹⁹.

19 вересня 1917 року вже Тимчасовий уряд (а не Міністерство народної освіти) під тиском українців дозволив відкрити в університеті св. Володимира чотири кафедри українознавства (української мови і літератури, історії України та історії західноруського права). Викладання зазначених дисциплін належало вести українською мовою. Однак через відсутність коштів для створення відповідних викладацьких штатів це рішення виконувалось вкрай незадовільно. Лише через два місяці, коли Тимчасового уряду вже не було, а влада в Україні зосередилась у Центральної Ради, рада університету св. Володимира оголосила конкурс на заміщення вакансій викладачів українознавчого циклу на історико-філологічному та юридичному факультетах, результати якого було оголошено... аж навесні 1918 року. А на кафедру західноруського права не могли підшукати викладача цілий навчальний рік²⁰.

3 червня 1917 року І.І.Огієнко прилучився до справи організації в столиці українського народного університету. Він увійшов до складу комісії щодо заснування цього навчального закладу і разом з іншими українськими науковцями (професор Г.Г.Павлуцький, приват-доценти О.С.Грушевський, Ф.П.Сушицький, І.С.Свенціцький) мав доручення виробити штати і навчальний план історико-філологічного факультету²¹. Документи розробили досить швидко. У блоці українознавчих дисциплін, які належало вивчати студентам-філологам, значилася історія української мови, викладання якої згодом доручили І.І.Огієнку²². А 24 вересня його було обрано секретарем історико-філологічного факультету²³.

5 жовтня 1917 року на святі офіційного відкриття Київського українського народного університету Іван Іванович за дорученням керівництва навчального закладу виступив перед професурою, студентами і гостями з лекцією “Українська культура”, якою нагадав всім – і друзям, і недругам, – що є такий народ, є така культура, а, отже, українці вправі розраховувати на своє історичне право збудувати власну державу. Наприкінці виступу лектор наголосив: “ В день великого нашого національного свята, в той день, коли закладаємо новий Університет, нове наукове огнище, я й хотів пригадати вам про українську культуру. Нехай же огнище наше стане на чолі цієї культури, нехай веде її вперед, нехай покаже всьому світові всю силу нашого таланту та нашої вдачі... Нехай же нове огнище наше освітить нам і тепер тернистий наш шлях, нехай освітить нам більше, бо край цьому шляху вже видно, вже благословило на день, вже видно обітовану землю, про яку віки марили кращі сини України...”²⁴.

Лекція викликала велике захоплення присутніх. За згодою І.І.Огієнка Генеральний секретар військових справ С.В.Петлюра розпорядився віддрукувати її текст 100-тисячним накладом і розповсюдити серед українізованих частин російської армії для підвищення національної свідомості солдатів-українців²⁵. Керівництво новоповсталого українського народного університету вирішило запровадити для студентів історико-філологічного факультету навчальний курс під назвою “Українська культура”. Розроблення доручили І.І.Огієнку, зрештою, він і прочитав його у 1917-1918 академічному році. У 1918 році у столичному видавництві Є.Череповського вийшла з друку однойменна книжка²⁶.

Сам факт відкриття українського університету І.І.Огієнко сприйняв як довгоочікувану подію національного значення. Його надзвичайно втішило те, що заклад, “як український... надає велике значення наукам українознавства, як національний, – обслуговує потреби переважно українського народу і взагалі всієї людності на Україні, разом з тим як всякий Університет, намічає широкий обсяг наукових предметів викладання, як і Університети інших народів”²⁷. Домагання науковця щодо відкриття кафедр

українознавства відтепер, на перший погляд, немов би втратили актуальність. Однак питання українізації старої вищої школи не було розв'язане, а тому пропозиції М.С.Грушевського, І.І.Огієнка та інших діячів щодо запровадження паралельних кафедр українською мовою в російських університетах знімати з порядку денного культурного розвитку було передчасно.

У Київському українському народному університеті Іван Іванович був членом Ради лекторів і входив до складу таких комісій, як бібліотечна і з розбудови мережі українських університетів. Він з великою увагою стежив за новоповсталими національними навчальними закладами, ставленням російських вищих шкіл в Україні до процесу національного відродження після проголошення УНР, вважав, що українська влада зможе якнайповніше забезпечити розвій паростків національної вищої освіти до належно зорганізованої функціонуючої системи, яка відповідатиме інтересам українців, потреби їх входження до сім'ї європейських народів.

24 (13) березня 1918 року Рада лекторів в КУНУ заслухала звіт про діяльність департаменту вищої і середньої школи Міністерства освіти (Генерального секретаріату освітніх справ) з листопада 1917 до березня 1918 року, з яким виступив Ф.П.Сушицький. Аналізуючи стан справ у галузі вищої освіти, доповідач наголосив, що робота тут велася в напрямку українізації існуючих вищих шкіл. Так, в університеті св. Володимира ось-ось мають відбутися вибори викладачів на кафедри українознавства, а в “Новоросійському та Харківському університетах, як і в інших вищих школах, виклади українознавства у 1917-1918 академічному році відбуваються тимчасово російською мовою за браком відповідних українських учених”²⁸. Департамент з метою внесення радикальних змін у справу українізації виробив такі невідкладні заходи: 1) “заведення лектури української мови по всіх існуючих вищих школах на Україні обов'язковою для всіх слухачів, без чого не може бути виданий диплом вищої школи і абітурієнт не одержує державної служби. 2) Поширення кількості кафедр українознавства, прибавивши кафедри етнографії, мистецтва, географії України та інші. 3) Вироблення термінів та шляхів поступової українізації всіх вищих шкіл на Україні відповідно силам українських вчених та можливості неукраїнських вчених вивчити українську мову. 4) Підготування кадрів нових учених з українців шляхом заснування стипендій при університетах та інших вищих школах на Україні, в тому числі особливо при Українському національному університеті, а також шляхом посилення міністерських стипендіатів за кордон”²⁹.

Під час дискусії І.І.Огієнко виступив досить різко. Він наголосив: “...те, що було зроблено Міністерством досіль, є або дуже мізерне, або тільки викликає жаль... По Університетах щодо українізації поки що нічого не зроблено, а між тим рік учебний кінчається... В

Академії Духовній також нічого не зроблено на зустріч українізації... Велика хиба Міністерства, котре підтримало Російську Академію та єврейські семінарії... Те, що робило Міністерство освіти, – мляве, треба аби воно вдалося до твердого курсу”³⁰.

Аналізуючи становище національної вищої школи, зокрема Педагогічної академії, Ф.П.Сушицький зазначив негативний вплив на її діяльність через відсутність викладачів-українців, а також погане фінансове становище. “Не маючи гроша допомоги, обставити (Педагогічну академію. – О.З.) трудно було, хоча більшість лекторів підібрана удачно”³¹. На цю тезу І.І.Огієнко відреагував таким чином: “Сучасне становище Педагогічної Академії є дуже прикре... В Народному Українському Університеті лектори ще не одержали грошей, хоч багато з них є такими, що для... [цієї роботи] покинули другі школи”³².

І.І.Огієнко був свідомий того, що в молодій, нестабільній державі, якій відразу довелося відстоювати свій суверенітет, виправити успадковане від російського режиму становище в галузі освіти досить непросто. Бачив він і той опір, який чинила українізації й російська професура, й педагогічні колективи шкіл, й значні групи зрусифікованого населення. Тому і обстоював необхідність твердо державного курсу на створення усіх ланок національної освіти – від нижчої до вищої. Йому, випускнику університету св. Володимира, було боляче усвідомлювати, що цей уславлений заклад зусиллями більшості професорської корпорації впирається історичним домаганням українців, виявляє до них неприховану ворожість, стурбований появі атрибутів української державності.

Коли в середовищі українських науковців і політиків зародився намір об’єднати університет св. Володимира з КУНУ, то І.І.Огієнко, якого не залучали до реалізації вказаного плану, підтримав пропозицію Міністерства освіти, що зводилися до таких кроків: 1) два університети об’єднуються в один державний університет св. Володимира, який зараховує усіх ценових лекторів КУНУ на українські кафедри університету св. Володимира та студентів КУНУ; 2) професорам університету св. Володимира створити полегшені умови для отримання ними українського громадянства; 3) збільшити державні пенсії професорам-пенсіонерам (4500-5000 крб.); 4) відкрити штатні українські кафедри при наявності відповідних наукових сил, забезпечити функціонування паралельних штатних російських кафедр; 5) адміністрація веде діловодство українською мовою; 6) затверджується лектура української мови, яка має бути обов’язковою; 7) протягом 5 років перейти на викладання навчальних дисциплін всіх штатних кафедр українською мовою; 8) професорські стипендіати, залишені для підготовки на державні кошти, мають обов’язково володіти українською мовою³³. Зрозуміло, що пропонувані заходи були набагато радикальнішими, ніж ті, які накреслив І.І.Огієнко у серпні 1917 року

в умовах російської державності. Їх реалізація означала б появу в УНР державного утравквістичного закладу, початок глибокого реформування у всіх російських університетах в Україні, початок навчання студентів класичних університетських закладів українською мовою.

Коли 14 квітня 1918 року Рада лекторів КУНУ заслухала інформацію Ф.П.Сушицького про початок обговорення зазначених пунктів на спільному засіданні представників університету св. Володимира і Міністерства народної освіти, І.І.Огієнко вніс ряд пропозицій, на основі яких прийняли такі ухвали: 1) “Всі професори Українського Народного Університету, котрі будуть відповідати умовам цензу згідно будучого статуту з моменту об’єднання двох університетів, тим самим входять в склад Ради професорів державного університету св. Володимира” і 2) “Рада професорів Українського Народного Університету звертає увагу на необхідність забезпечення в окремому додатку до нового статуту потрібного поповнення українських кафедр”³⁴.

На жаль, реалізувати задумане, яке мало сприяти швидшому становленню національної університетської системи освіти, не вдалося передусім через гетьманський переворот наприкінці квітня 1918 року. Нова влада не дозволила реформувати російські університети, взяла курс на створення власне українських вищих шкіл, ставлячи їх у нерівноправне конкурентне становище із старими університетськими закладами, традиції і сила яких виробилися протягом багатьох десятиліть. Як зазначив ректор Є.В. Спекторський, “ в період з березня 1918 року до лютого 1919 року над університетом св. Володимира нависла небезпека українізації. Але йому вдалося зберегти свій російський характер”³⁵. Авангард української інтелігенції, у т.ч. І.І.Огієнко, сприйняли цей факт як тимчасову поразку національно-патріотичних сил, які були настроєні рішуче реформувати стару систему освіти.

Таким чином, у добу Української Центральної Ради І.І.Огієнко швидко еволюціонував від перших кроків із запровадження українознавчих кафедр в університетах до вимог створення паралельних кафедр в гіпотетичному об’єднаному українсько-російському державному університеті, що мав би чітку перспективу перетворитися за короткий час у національний за змістом і духом університетський заклад. Діяльність І.І.Огієнка в колективному руслі із організації першого в історії українців народного університету наукового характеру сприяла не лише успішній реалізації цього унікального культурно-освітнього проекту, а й довела світові здатність українців до самоорганізації, піднести на кілька щаблів вище свою освіту, а також потребу молоді нації розгорнути процес підготовки власних кадрів інтелігенції з метою підвищення загального культурного рівня народу.

Вимогливість, рішучість і конструктивність, з якими І.І.Огієнко підходив до вироблення відповідних пропозицій і рішень, ставився до різних проектів і заходів, свідчили перш за все про його велике бажання якнайповніше прислужитися справі національного відрод-

ження, допомогти своєму народові отримати можливість здобувати національну вищу освіту, вивести процес із тупикового стану.

Примітки:

¹Щеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – С. 445.

²Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1996. – С. 38.

³Тимошик М. "Лишусь навіки з чужиною..." Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ, 2000. – С. 53.

⁴Университетские известия. – 1917. – №11-12. – С. 6-7.

⁵Там само. – С. 7.

⁶Огієнко І. Рідна мова в українській школі. – К., 1917. – С. 19-20.

⁷Ляхоцький В.І. Стешенко та І.Огієнко. Співпраця на ниві української освіти // Центральна Рада і український державний процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 року. – Ч. II. – К., 1997. – С. 262.

⁸Вільна Українська школа. – 1917. – Ч. I. – С. 33.

⁹Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 51.

¹⁰Там само.

¹¹Грушевський М. Справа українських катедр і наші наукові потреби. – К., 1907. – С. 3.

¹²Там само. – С. 28-29.

¹³Там само. – С. 29-30.

¹⁴ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 52(зв.)-53.

¹⁵Там само. – Арк. 53 (зв.), 54.

¹⁶Там само. – Арк. 54-54 (зв.).

¹⁷Ляхоцький В. Зазначена праця. – С. 265.

¹⁸Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах. – Т. 1. – С. 262.

¹⁹Грушевський Михайло. Спомини //Київ. – 1989. – №11. – С. 131.

²⁰ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 73.

²¹Державний архів м. Києва (ДАМК). – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.18.

²²Там само. – Арк. 45; Нова Рада. – Київ. – 1917. – 24 вересня. – Ч. 145. – С. 2.

²³Нова Рада. – 1917. – 24 вересня. – Ч. 145. – С. 3.

²⁴Огієнко І. Українська культура. Академічна промова на одкритті Українського Народного Університету в Києві. – К.: Друкарня Україн. Центр. Ради, 1917. – С. 31.

²⁵Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура: Науково-літературний місячник. – Варшава. – 1935. – Кн. 7. – С. 452.

²⁶Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в Українському Народному Університеті. – К., 1918. – 272 с.

²⁷ДАМК. – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40.

²⁸ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 73 (зв).

²⁹Там само.

³⁰ДАМК. – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 112-112 (зв).

³¹ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 73 (зв).

³²ДАМК. – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 112(зв).

³³ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 326. – Арк. 92 (зв).

³⁴ДАМК. – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 21.

³⁵Спекторський Е.В. Столетие Киевского университета св. Володимира // ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920: Матеріали, документи, спогади. – Кн. I. Університет св. Володимира між двома революціями. – К.: Прайм, 2000. – С. 36.

Ірина Тюрменко
м. Київ

ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ХХ СТОЛІТТЯ

Новий етап у розвитку української культури розпочинається наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Незважаючи на "пропащий час", яким для українства, за визначенням М.Драгоманова, стало ХІХ ст., на його заборони, утиски, а скоріше всупереч їм формується феномен національної свідомості, стає виразнішою національна ідея, що поєднує навколо себе субкультури різних соціальних верств та прошарків в єдиний загальнонаціональний культурний потік. Цементуючою постаттю епохи, що минала, був Т.Шевченко, який прозорливістю свого творчого генія об'єднав не лише західно-і східноукраїнські землі, а й закликав до національного прориву з безнадії та відчаю до свободи національного духу та життя. На цій основі українська культура набувала загальнонаціональних рис, ставала розвиненішою її структура, оформлювався її професійний рівень.

Слово, а не зброя ставало символом цієї суперечливої доби, підготовляючи ґрунт для майбутніх визвольних змагань за державу. Змінена національна ментальність намагалась переглянути усталені стереотипи історичної долі насамперед через переосмислення минулого, яке притягувало своєю щирістю та відкритістю, суперечливістю та трагічністю, величчю поставлених завдань та нескореністю національного духу.

Різні галузі національно-культурної сфери засвідчували рухливість та динаміку розвитку наукового гуманітарного знання. Значним досягненням став вихід на авансцену наукового простору української історії як окремої, самостійної науки, що була представлена М.Грушевським. Активно розвивалось українське джерелознавство (В.Антонович), українське краєзнавство: загальна історія Слобожанщини (Д.Багалій) та історія її міст (М.Петров), історія запорізького козацтва (Д.Яворницький), історія української літератури (М.Петров, М.Дашкевич) та фольклористики (М.Драгоманов, І.Франко) тощо. Прискорилося формування історичних наукових шкіл. Але, як не парадоксально, спеціального комплексного дослідження, присвяченого українській культурі, не існувало.

Незважаючи на відчутні зрушення в науково-гуманітарному просторі, великий пласт українського культурно-історичного матеріалу ще залишався неторканим. На той час європейська культурологія вже виділилась в окремий самостійний напрям дослідження, а російська культурологічна думка була представлена теорією М.Данилевського (1882 – 1885) про культурно-історичні типи, яка пояснювала місце та особливу роль російської культури в європейському просторі. В українському інтелектуальному просторі лише І.Франко, обстоюючи право української культури на самостійне життя, розвинув тезу про плюралізм національних культур, які народжувались внаслідок різних "життєвих обставин людського роду".

Загалом українська культурологічна наука ще тільки зароджувалась як історія культури. Тут далися взнаки несприятливі суспільно-політичні умови, в яких опинилася Україна в ХІХ ст., коли головним пріоритетом національного життя ставала боротьба за виживання та збереження головних, визначальних чинників культурного-етнічного самоусвідомлення нації: мови, літератури, історії, географії, етнографії та шкільництва. Українська культурологія поки що стояла на порозі виявлення, системного дослідження та теоретичного узагальнення українського культурного надбання. Дійсність була такою, що вітчизняна культурологія могла розвиватися лише в межах культурно-історичної школи.

Потрібно було не просто наповнити науковий вакуум фактами та джерельним матеріалом, а зрозуміти закономірності розвитку української ментальності, що знаходила вияв у різноманітних витворах мистецтва, злеті історичної, літературної, релігійно-філософської думки, естетичних смаках та науково-культурних досягненнях. Цей напрям і став визначальним на ранньому етапі вивчення української культури.

Становлення української культурологічної школи пов'язане насамперед з В.Перетцем (1870-1935). Саме він згуртував навколо себе та виховав плеяду талановитих науковців, сформував засадні принципи дослідження українського літературознавства, став активним популяризатором унікальної та самобутньої української культури, у 1906 р. ініціював проект реформування вищої освіти, пропонуючи відкрити

в Київському університеті св. Володимира кафедри української мови, літератури, історії, етнографії, звичаєвого права тощо. Досить близько підійшов учений до розуміння закономірностей розвитку української культури. Його висновок про вплив української культури на формування російської культури (з XVII ст.)¹ став відправною точкою в оцінці національної культури та розумінні тенденцій її розвитку. Проте навіть наукова праця цілого гуртка не увінчалась створенням узагальненого дослідження. Така ситуація відбивала не стільки ваду, скільки сумну закономірність. За влучним висловом І.Дзюби, "історія української культури тривалий час залишалась фрагментом загальної історії"² або була представлена її окремими формами, зокрема мистецтвом (М.Голубець, В.Модзалевський, Ф.Шміт).

Складність формування національної культурологічної школи полягала у відсутності єдиної національної держави, яка так і не змогла утвердитись в Україні в ході визвольних змагань українського народу (1917-1920). Тому підходи до визначення української культури, її особливостей і закономірностей в радянській та українській емігрантській науковій думці різнилися методологічними підходами, принципами та методами дослідження. Ультрарадикальна культурологічна схема радянського гатунку 30-х рр., яка не набула офіційної чинності, представлена працею А.Козаченка "Українська культура: минуле і сучасність" (1931). У ній шлях української культури відтворений у контексті знищення національних особливостей. Наступне синтезоване дослідження української культури побачило світ у 1961 р. Це була узагальнююча та достатньо ґрунтовна праця М.Марченка "Історія української культури з найдавніших часів до середини XVII століття". При всій її сміливості стати на захист національної культури вона несла на собі, власне і не могла не нести, ідеологічне тавро радянської доби.

Одним з варіантів інтерпретації розвитку української культури в еміграції стала "Історія української культури", видана у Львові за редакцією І.Крип'якевича (1937). Структурно праця ділилась на п'ять розділів, побудованих за проблемно-хронологічним принципом: побут (І.Крип'якевич), письменство (В.Радзикович), мистецтво (М.Голубець), театр (С.Чарнецький), музика (В.Барвінський). "Історія української культури" отримала в сучасній літературі досить стриману оцінку. Проте не можна не помітити, що, при всій популярній спрямованості книжки, І.Крип'якевич намагався вийти за межі суто гуманітарних надбань нації, відтворюючи розвиток знарядь праці, техніки і загалом матеріальної культури народу. Хоча сучасного дослідника і не може задовольнити позитивістсько-ста-

¹ Див.: Перетц В. К вопросу об учреждении украинских кафедр в университете // Отголоски жизни. – 1906. – №122.– 1(14) июня. – С. 1.

² Дзюба І. "Українська культура" в контексті української культури // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 6.

тистичний характер висвітлення культурних явищ, книжка за ред. І.Крип'якевича була віддзеркаленням такого стану розвитку української культурології, коли вона ще розвивалася у межах позитивізму і не виходила за межі історичного культурознавства.

Головним методом досліджень національної культури вчених-емігрантів став позитивізм, намагання наповнити точним і перевіреном фактологічним та джерельним матеріалом змістовну сутність культури. Важливою віхою на шляху розвитку національної культурологічної думки став вихід у 1940 р. праці "Українська культура: Лекції за редакцією Д.Антоновича". Книжка повніше, ніж попередня праця, відображала різні форми функціонування національної культури: наукове українознавство (Д.Дорошенко), школа та освіта (В.Біднов, С.Сірополко), книжкова справа (Д.Антонович, О.Лотоцький), преса (С.Наріжний), філософська думка (Д.Чижевський), дохристиянська культура українського народу (Д.Антонович), українська церква (Д.Антонович, В.Біднов), правова культура (А.Яковлів), архітектура (В.Січинський), мистецтво, скульптура, малярство, гравюра, орнамент, музика, театр (Д.Антонович).

Д.Антонович, так само як і І.Крип'яквич, не відійшов від проблемно-хронологічного принципу у висвітленні української культури, однак, не можна не помітити спроби ввести в текстуальний контекст книжки суто культурологічні категорії. Вчений подав тлумачення поняття культури, розділяючи її на матеріальну і духовну, по-сучасному правдиво надав творчій діяльності людини роль ланцюга, що пов'язує природу та культуру (вступ). Він вперше наголосив на особливостях українського гуманізму, намітив періодизацію культури за стильовими епохами, хоча і не всі терміни, зокрема еkleктизм до позначення культурно-історичних явищ XIX ст., сприймаються адекватно сучасним дослідником.

Виступаючи проти замкненості культур, учений обґрунтував тезу про культурні взаємовпливи як вагомий чинник культурного розвою та поступу будь-якої нації, намагаючись тим самим знайти в європейському культурному просторі місце для української культури. Вибудовуючи схему культурного розвитку, Д.Антонович запропонував у якості механізму цього процесу ідею перехрещування культурних впливів, творчого переосмислення культурного надбання інших народів. Такий підхід дав йому ключ до пояснення особливостей національної культури, причин її високої життєздатності та високої культури народу.

Виходячи з ідеї про історичний прогрес та спільну майбутню долю людства, Д.Антонович цілком оптимістично сприймав факт існування загальнолюдської культури, яка представлялася йому як "безмежно багата скарбниця, до якої кожний народ вкладає ним надбані культурні скарби". Для вченого було цілком очевидним, що світова культура це не протиставлення культурної ідентичності на рівні цивілізації та національних вибухів у локальних культурах. Загальнолюдське

і національне знаходяться між собою у тісному взаємозв'язку, представляючи світову єдність у національному різноманітті. Тому вчений з прикрістю відзначав, що в силу об'єктивних причин не зміг зібрати точних відомостей про внесок українців до вселюдської культури¹.

Д. Антонович відстоював положення про те, що національна культура складається з декількох рівнів: з народної культури та "культури інтелектуальної верстви". Помилково ототожнюючи елітарну культуру з цивілізацією, вчений припускався хибної оцінки української професійної культури як цивілізації. Інтуїтивно він розумів потребу синтезованого підходу до висвітлення "образу національної культури", але зробив методологічний прорахунок, коли синтезовано розглядав лише окремі форми культури, а не застосовував цивілізаційний підхід до аналізу національної культури як явища.

Ще одна спроба системного висвітлення історичного шляху української культури була здійснена М. Семчишиним. Його праця "Тисяча років української культури: історичний огляд української культури", видана за кордоном у 1985 р., при всіх її перевагах відобразити українську культуру як суцільне явище, скоріше слугувала за навчальну літературу, аніж наукове дослідження. Феєрверк подій, прізвищ, фактів, наведених у праці М. Семчишина, залишав українську культурологію у рідкісній позитивізму.

Особливе місце в історії української культурології займає концепція І. Огієнка. Власне, у вітчизняній науці з неї, як правило, починається огляд основних етапів розвитку культурологічної думки. Однак помилковим у багатьох дослідників є те, що вони не розглядають культурологічну концепцію вченого, яка складалася протягом тривалого часу, цілісно, а замикають її тільки на "Українській культурі" (1918). Тому автором свідомо була порушена хронологічна послідовність у розгляді основних етапів розвитку української культурології задля повноти і комплексності відтворення культурологічних поглядів І. Огієнка, які, однак, не систематизовані вченим, а фрагментарно відбиті в ряді його численних праць.

Справді, про Огієнка як про культуролога можна говорити з 1918 р., тобто з часу виходу "Української культури". Нею І. Огієнко фактично підготував ґрунт для подальших розвідок. Якщо Д. Антонович в "Українській культурі", за висловом І. Дзюби, "не має потреби займатися спеціальним руйнуванням схеми "двоєдності" української і російської культур, входячи в полеміку з нею, як це мусив робити І. Огієнко"², то саме тому, що ця "чорнова робота" вже фактично була зроблена. І. Огієнко, прийнявши на себе перший удар наукової критики, в гострій полеміці зумів перевести ідею впливу української культури на російську з політичної пло-

¹ Див.: Антонович Д. Вступ // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – С. 23.

² Дзюба І. Названа праця. – С. 10.

щини в суто наукову¹. Зауважимо, що сучасна культурологічна думка загалом приймає ідею впливу української культури на культуру російську, розпочинаючи її з XVII-XVIII ст.

Брошура І.Огієнка, хоча і представляла собою науково-популярну розвідку, але була важливою з точки зору формулювання вченим головних засад його культурологічної концепції. Найперше йдеться про обґрунтування ним ідеї про трансляційну функцію української культури, що виявилася у двох площинах: 1) самодостатності національного культурного розвитку для творчого переоблення та осмислення європейських надбань в силу геополітичного становища України та традиційної для неї амальгамної відкритості до різних впливів: східних, західних і південних; 2) передачі створених українським народом культурних надбань на східнослов'янські землі. Другу тезу вчений розвинув під впливом досліджень свого вчителя В.Перетца, але на відміну від нього обстоював думку про більш віддалені впливи – з XVI ст. і навіть з XII ст.². Обґрунтовуючи тезу про самотність та самодостатність української культури, І.Огієнко фактично стояв на позиціях плюралізму культур, тобто рівноправності окремих локальних культур, які у своїй сукупності проявляються через їхню різноманітність.

І.Огієнко дуже близько підійшов до питання про співвідношення культури і цивілізації. Використовуючи метод універсалізму як загальнонауковий метод, він наче розмикав національну культуру в історичному просторі, розглядає її як інтегроване явище, яке формується під впливом багатьох чинників, а не існує у вигляді суми різних культурних форм.

Застосування системного підходу до вивчення культурних явищ дало І.Огієнку ключ до вивчення закономірностей розвитку національної культури як культурно-історичного типу. Тут не можна не помітити вплив концептуальних засад М.Данилевського щодо вивчення локальних культур. Вчення М.Данилевського про культурно-історичні типи І.Огієнко перекладає на український ґрунт. У концентрованому вигляді погляди І.Огієнка на виникнення, розвиток та занепад культури виявилися у невеликій за обсягом, але надзвичайно змістовній брошурі "Наука про рідномовні обов'язки" (1935).

Прийнявши за головну ознаку культурної ідентичності мову, вчений, наче дискутуючи з М.Данилевським в питанні про особливість російської культури, вивів закони розвитку та життєздатності культурних типів, які можна застосувати не лише до української, але й

¹ Див.: Белецкий А. Украинская "официальная народность" // Наш день. – 1918. – 27(14) мая. – С. 2; Науменко В. Як не треба викладати історію української культури. – К.: Друкарня АТ "Петро Барський", 1918. – С. 6-7, 9, 13-15; Огієнко І. Війна з вітряками // Нова рада. – 1918. – № 64; ІР НБУ ім. В.І.Вернадського. – Ф.33. – Спр. 1311. – Арк. 1.

² Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – Київ. – Абрис, 1991. – 272 с.; Іларіон Митр. (проф. д-р І.Огієнко) Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію. – Вінніпег: Накладом ВУАН, 1951. – 40 с.

інших локальних національних культур: 1) племена, об'єднані однією мовою, вже складають тип національної культури; 2) кожне плем'я проходить етапи суспільного розвитку, які відповідають певній формі культури; 3) лише за умови створення незалежної національної держави культура стає довершеною, здатною до розвитку та повноцінного життя, набуває ознак культурно-історичного типу; 4) коли народ перебуває на рівні "етнографічної маси" (відсутність розвиненої літературної мови), то такий народ не є культурно інтегрований, він розділений на групи, а відтак – може досить легко підпадати під чужий вплив, а його творчий потенціал легко використовується іншими народами; 5) народи із сильно розвинутою духовною культурою навіть за умов поневолення зберігають здатність до панування та культурного життя¹.

Те, що українська культура вижила, незважаючи на роки пригнічення її розвитку з боку інших держав, І.Огієнко відносив за рахунок досить сильно розвинутого її релігійно-духовного стрижня, що протягом віків запобігав асиміляції та знищенню. Основою національно-культурного життя вчений вважав Українську православну церкву. Саме вона відіграла провідну роль у збереженні й плеканні культурної та національно-державної традиції. Вчений доводив, що ця функція церкви не була втрачена за умов монголо-татарського нашествия та часів середньовіччя, у найтяжчі часи церква охороняла духовну рівновагу народу та виступала потужною підмогою його культурно-національних і державних сил.

Досить відчутно у творчості І.Огієнка в 30-х роках ХХ ст. поруч з ідеєю про український культурно-національний тип звучить соціологічний аспект культури. Соціологічний напрям, можливо, це наше припущення, обумовлений впливом ідей німецького соціолога і економіста М.Вебера. Його праця "Протестантська етика і дух капіталізму" (1905) руйнувала схему залежності духовних факторів від рівня розвитку суспільно-економічних процесів.

І.Огієнко, глибоко вивчаючи історичний шлях, пройдений українською культурою, помітив, що навіть за умов бездержавного життя, коли національна культура слугувала "за етнографічний матеріал" для формування інших культур, існували шляхи подолання кризових явищ у національній культурі. Ці шляхи перебували поза прямою залежністю типу культури від суспільного чинника. Вчений доводив існування іншого, зворотного зв'язку між соціальними інститутами і культурою. Він обстоював думку, що становлення незалежної держави безпосередньо обумовлено рівнем розвитку духовного фактору. Культура може прискорювати державотворчі процеси або, навпаки, гальмувати їх. Наріжним чинником у цьому процесі І.Огієнко відводив мові,

---

¹ Див.: Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Українська академія друкарства, вид-во "Фенікс", при сприянні фонду "Відродження", 1995. – С. 11, 13, 15; Іларіон Митр. Творімо українську культуру усіма силами нації / / Іларіон Митр. Мої проповіді. – Вінніпег– Канада: Накладом Товариства "Волинь", 1973. – С. 131.

через яку здійснюється здатність до національного відтворення та загалом до державного життя. Із занепадом національної мови занепадає національна культура, гине нація, а з нею й державницька ідеологія.

Заслугою І.Огієнка стало дослідження взаємовпливу мови і держави. Цей напрям, зокрема, у вітчизняній культурології глибоко не аналізувався. Учений вказував на важливість розвитку єдиної загальнонаціональної літературної мови для прискорення формування національної свідомості та відновлення державної незалежності. Він навіть створив спеціальний курс “Наука про рідномовні обов’язки”, підкресливши, що такий курс може стати у нагоді будь-якому народові, “особливо ж недержавному, що прагне стати державним”: “...державним народом не може стати народ, несвідома нація, що не має соборної літературної мови, спільної для всіх племен”¹.

Курс “Наука про рідномовні обов’язки” визначав також і напрямки державного регулювання національного питання засобами мовної політики. І.Огієнко підкреслював, що втілення рідномовної політики має йти двома основними шляхами: через сприяння розвитку соборної літературної мови і через застосування її різними урядовими та культурно-освітніми закладами: церквою, школою, пресою, урядом, театром, кіно, радіо тощо. Головними провідниками рідномовної політики мають стати письменники, учителі, духовенство, інтелігенція. В основу науки про рідномовні обов’язки вчений заклав положення про державну мову провідної нації, про вільний розвиток культур національних меншин як запоруку широких стосунків з іншими народами та політичної стабільності держави, про єдність материнської культури з культурою еміграції².

Розгляд культури як інтегрованого соціального явища, що виражається в сукупності людської діяльності, вплинув на досить широке визначення вченим сутності поняття культури. І.Огієнко поділяв її на матеріальну і духовну. До матеріальної культури вчений відносив засоби життя, способи комунікації, тобто те, що дає зовнішні ознаки високого рівня забезпеченості потреб людини. “Духова культура, на думку вченого, – то інтелектуальний стан народу, то розвиток всенародного розуму: його науки, віри, переконань, звичаїв, етики й т. ін. Тільки духовна культура творить правдиву національну еліту”³.

Вчений не виокремлював з матеріальної культури безпосередньо техніку і не розглядав її у площині взаємостосунків з людиною (ця тема досить актуальна в сучасній культурології), а писав про матеріальну культуру загалом як суцільний феномен. Однак його оцінка матеріальної культури як вторинного, хоча і важливого для людини явища, показує, що І.Огієнко особливо застерігав проти небезпеки захоплення, а тим більше обожнення та плазування людини перед

¹ Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. – С. 16.

² Там само. – С. 11-16.

³ Огієнко І. Творімо українську культуру всіма силами нації! Ще раз про наші завдання // Наша культура. – 1935. – Кн.6. – С. 338.

матеріальними здобутками. Тільки духовна культура, на думку вченого, сприяє розвитку людини, народу та суспільства. Тут можна побачити деяку спорідненість, хоча і досить умовну, з концепцією М.Бердяєва з її уявленням про видозміну форм духу в його ставленні до природи і техніки, однак, з тією особливістю, що вчений не розглядав цю проблему так широко, а лише окреслив її у загальних рисах.

Традиційно до уявлень культурологічної науки XIX ст. – початку XX ст. про структуру культури І.Огієнко виділяв два рівні культури тієї чи іншої нації: нижчий (культура народна) і вищий (культура інтелігенції чи професійна культура). Існування професійної культури є, в розумінні І.Огієнка, надзвичайно важливою умовою для культурного поступу, тому що саме вона виступає загальнонаціональною об'єднуючою силою. Отже, професійна культура є тим чинником, без якого культурний процес не може стати різнофункціональним та завершеним у своїй структурній повноті. Вищий рівень культури, за І.Огієнком, виступає показником ступеню розвитку нації та її місця у загальносвітовому вимірі.

Учений вважав культуру важливим інтегруючим чинником. Вона має здатність об'єднувати як національні сили, так і суспільство загалом, що сприяє формуванню національної ідентичності. І.Огієнко визнавав, що національна культура не має класового характеру, в її творенні беруть участь різні верстви суспільства в залежності від історичних та суспільно-політичних умов. Формування національної культури – це процес досить складний і багатовимірний, а ступінь співвідношення народу та його інтелектуальної еліти, як творців духовних цінностей, впливають на державницькі традиції. Якщо за княжих часів, зазначав учений, розвиток культури був справою держави, то це забезпечило рясний культурний розвій. Із занепадом Київської Русі великі княжі родини фактично перебрали на себе функцію опікування культурними процесами, виконували провідну роль у національному русі. Однак, великі українські православні "руські" родини після Люблінської (1569 р.) та Берестейської (1596 р.) уній почали переходити на іншу віру, передусім на католицизм. Надалі активна роль у національно-культурному русі перейшла до середнього класу (міщанства), який через створення братств став ревним захисником української православної культури та національно-державних традицій.

І.Огієнко в сфері культури, так як М.Грушевський в історії, розширив в часовому вимірі межі функціонування національної культури, обстоюючи неперервність культурного розвитку та його еквівалентність генезису нації. Уперше в українській культурології він поставив питання про ідентифікацію національної культури, шукаючи у її корінні особливості національної ментальності та самовідчуття власної національно-культурної самобутності.

У пошуках джерел формування української культури вчений звертався до вивчення дохристиянських вірувань народу, які розгляда-

дав комплексно, як єдину нерозривну систему, обстоюючи думку про те, що дохристиянські вірування не лише відповідали одній із форм релігійної свідомості народу, але й включали весь спосіб життя, традицій, землеробську практику, зв'язок із природою, умови та характер праці тощо. Вони були початковою формою духовного розвитку українського народу. Тому вчений вживав термін "дохристиянські вірування", а не традиційні в літературі терміни – "язичництво" чи поганство, підкреслюючи їх вагу і значення в духовному житті народу та нерозривний зв'язок з християнською культурою. В язичницькій культурі наших предків І.Огієнко вбачав один з елементів феномену українського православ'я та національної ментальності. Недооцінка язичництва, як і вороже ставлення до християнства, були, за І.Огієнком, науково хибними¹.

Другим важливим джерелом формування вітчизняної культури, на думку І.Огієнка, була культурно-духовна спадщина Візантії. На той час її культура знаходилась на найвищому щаблі розвитку, мала світовий рівень внаслідок перероблення та гармонійного синтезу елліністичної, іудейської та персько-арабської культур. Перебуваючи під візантійським впливом та поєднуючись з власною дохристиянською культурною традицією, українська культура набула загальнонародських ознак в їх національному вираженні. "Візантійський вплив на українську культуру був величезний, довговіковий, і він ще й сьогодні помічається ... в усій нашій культурі", – зазначав учений².

З огляду на те, що за радянських часів вітчизняна культурологічна думка була досить застиглою і консервативною, а вчені-емігранти відірвані від національного наукового і джерельного ґрунту, то тут можна визнати, що на тому етапі заслугою І.Огієнка стало окреслення кола питань, які виводили українську культурологію на новий шлях розвитку. Зокрема, вчений наблизився до виділення з історії культури її соціологічного напрямку (за допомогою культурних цінностей суспільство набуває інтеграційних рис, впливає на розвиток соціальних інституцій). Теорія циклічності (Дж.Вікі, М.Данилевський) допомогла йому визначити особливості українського культурно-історичного типу як феномену, а застосування ідеї плуралізму та рівноправності культур (М.Данилевський, О.Шпенглер) дозволило обґрунтувати самобутній і самодостатній характер вітчизняної культури.

Наступний етап у розвитку української культурології пов'язаний з відродженням України як самостійної та незалежної держави (1991). В нових умовах потрібно було подолати жанровість у висвіт-

¹ Див.: Ларіон Митр. Дохристиянські вірування українського народу: іст. реліг. моногр. – К.: АТ "Обереги", 1991. – С. 404; Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2-х т.: Т. 1– 2. – К.: Україна, 1993. – С. 32.

² Ларіон Митр. Візантія й Україна. До праджерел Української православної віри й культури. – Вінніпег: Українське Наукове Православне Богословське Товариство, 1954. – С. 50.

ленні національної культури, переглянути її періодизацію та співвідношення з європейською і світовою культурами, златати усталені методологічні підходи до інтерпретації культурних явищ. У нових умовах з'явилося чимало ґрунтовних праць з історії, філософії, соціології культури. І.Дзюба, Я.Ісаєвич, А.Макаров, В.Овсійчук, М.Попович, В.Смолій, П.Толочко та ін. дослідники розглядають українську культуру із засадничих принципів світової культурологічної думки.

Сьогодні українська культурологія вийшла з наукової кризи та депресії. Свідченням тому є академічне фундаментальне видання "Історії української культури" у 5-ти томах. Вже побачило світ три томи¹. Авторський колектив відійшов від фрагментарності та зайвого фактологічного матеріалу, уникнув захоплення художньо-стильовою специфікою мистецтва та надмірної теоретичності. Культура розглядається як духовно-культурний феномен українців, як система зовнішніх "предметних" та внутрішніх "суб'єктивних" цінностей. Теоретична і джерельна база видання неодмінно спричинить сплеск культурологічних досліджень та появу новаторських ідей.

Ірина Кучинська

м. Кам'янець-Подільський

ДУХОВНА ВЕЛИЧ ІВАНА ОГІЄНКА

Розбудова самостійної Української держави й реформування національної освіти потребують адекватного їм родинно-громадсько-шкільного виховання дітей та молоді, відродження гуманістичної педагогіки в Україні. Мета здійснюваних перетворень – забезпечити нову якість навчання й виховання молоді, створити тим самим необхідні умови для соціально-економічного й духовного розвитку нашого суспільства. Тому звернення до виховної спадщини минулого є тим науковим джерелом загальнолюдських цінностей, які спонукають до пошуку нових, більш оптимальних шляхів морального виховання на основі дослідження й відродження суспільно-історичного досвіду та освітніх надбань українського народу, зокрема видатного його представника – Івана Івановича Огієнка (1882-1972).

Аналізуючи творчу спадщину вченого, з впевненістю констатуємо: Іван Огієнко був, є і залишається сучасником духовного відродження українського народу. Адже його ідеї духовного становлення особистості звучать актуально і в наш час. Сьогодні на початку ХХІ століття ми повертаємось до духовних джерел нації, аналізуємо етичний потенціал народу, вивчаємо його духовну культуру, робимо все можливе щодо відродження тих цінностей, які завжди шанувалися. Духовна спадщина

---

¹ Історія української культури: У 5-ти томах: Т. 1. – Історія культури давнього населення України. – К.: Наукова думка, 2001. – 1134 с.; Т. 2. – Українська культура XIII-XVII століть. – К.: Наукова думка, 2001. – 847 с. – Т. 3. – Українська культура другої половини XVII-XVIII століть. – К.: Наукова думка, 2003. – 1246 с.

Івана Огієнка дає можливість сучасному вихователю звернути увагу на шляхи впровадження в психолого-педагогічний процес моральних цінностей і орієнтувати особистість на ті духовні джерела, за допомогою яких людина і стає гармонійно розвинутою особистістю.

Цікаво відзначити, що ці питання хвилювали ректора-Огієнка ще в 1919 р. (м. Кам'янець-Подільський) і він зумів, хоча й ненадовго, втілити в життя ідеї духовного виховання особистості, які на сучасному етапі мають можливість нового відродження.

І.Огієнко був переконаний, що менталітет української нації невіддільний від релігійної свідомості. Релігійна свідомість, констатував вчений, зміцнює в душі людини віру в добро, справедливість і чесність і, таким чином, сприяє формуванню певного типу поведінки.

Складність і багатогранність феномену духовних цінностей вимагає цілісного системного підходу до їх формування. Для цього І.Огієнко рекомендував поєднати виховні зусилля всього суспільства, і передусім сім'ї, школи і церкви, адже вони, за переконанням ученого, відіграють основну роль у підготовці підростаючого покоління. Пояснював він це тим, що релігія глибоко проникає у звичаї та обряди, поєднує чисто духовні елементи з національними, громадськими, сімейними та особистими. Тому трактування її через призму потреб національного виховання відкриває, констатував вчений, три її важливі функції [1, 44-45]:

1. Відображення і збереження віри в ідеали, без чого повноцінне життя людини неможливе.
2. Релігія виступає надійним носієм загальнолюдських морально-етичних вартостей.
3. Релігія сприяє збереженню національної ідентичності.

До сильних сторін релігійної моралі Іван Огієнко відносив також і зовнішню простоту відповідей на складні моральні проблеми, тверде визначення критеріїв моральних цінностей, вирішення питання про відповідальність людини за свої дії.

Реалізувати свої погляди І.Огієнко зміг, працюючи у Кам'янці-Подільському (1918-1920 рр.), коли впроваджував в українському державному університеті такі засоби виховного впливу, як:

- рідномовне навчання й виховання;
- орієнтація на духовно-національні цінності у формуванні моральної, національно свідомої особистості;
- спільна праця наукових та релігійних діячів у справі відродження української культури, церкви, мови, історії, звичаїв і традицій народу [1, 45].

Такої ж точки зору дотримувались і його однодумці: Л.Білецький, В.Біднов, Ю.Сіцінський та інші колеги Огієнка в Кам'янець-Подільському українському державному університеті, гімназії (при університеті) та учительських курсах (1918-1920 рр.).

Вихованню молоді в дусі християнської доброчесності Іван Огієнко надавав особливої уваги, обґрунтовуючи це тим, що ви-

ховання українського народу без вивчення основ християнства безплідне і часто завдає шкоди. Вихователю необхідно в основу всієї системи роботи покласти і укорінити в душах юних громадян вічні істини християнства, які, за переконаннями вченого, вказують мету педагогічної діяльності.

Для Огієнка це є головним орієнтиром, на який повинні спиратися всі люди і народи і за яким повинна розвиватися народність. Так, у своїх виступах І.І.Огієнко звертав увагу на те, що "наука Христова" – це найбільша і найглибша, найвірніша й найясніша наука в світі. Це наука, підкреслював педагог, що перероджує цілий світ на "Божих синів".

Християнська мораль, на думку вченого, – основа відродження духовної сутності особистості. Вона включає в себе норми поведінки, акцентує увагу на внутрішньому стані людської душі, метою якої є чистота та цілковитість самого створіння людини. Ця мораль заперечує будь-який егоцентризм та вчить розумному, доброму й вічному, піклується про душу та розвиток добра в людській особистості.

До самої смерті (номер у 1972 р.) І.Огієнко був палким прихильником духовно-національного відродження українського народу. Своїми науковими та релігійними працями Огієнко допомагав, на наш погляд, усвідомити ті джерела духовності, завдяки яким підрастаюча особистість прилучається до тих цінностей, які сприяють вихованню в неї любові до всього рідного, шани до минулого, праці в ім'я майбутнього свого народу та держави.

І.І.Огієнко виходив з того, що відродження духовного життя – це створення гуманних і відповідальних взаємин між людьми, де дбайливе ставлення до світу приведе до духовного простору як у світовому співтоваристві в цілому, так і в усіх людських спільнотах будь-якого рівня. Духовне життя розглядалось ним як одухотворення всього навколишнього, де соціальні зміни у розвитку людства виявляються революцією духу, при якому гармонізація взаємодії людини, природи і суспільства забезпечує перехід від споживацько-корисливого використання взаємин людини і світу до їх співтворчості.

Література

1. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – 104 с.

Анотація

У статті розглядаються погляди видатного українського педагога Івана Огієнка на духовне виховання молоді.

In the article it is examined pedagogical views of great Ukrainian teacher Ivan Ogienko about the spiritual education of young people.

Володимир Ляхоцький
м. Київ

**ДИСКУСІЯ НАВКОЛО КНИЖКИ І.ОГІЄНКА
"УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА" ТА РОЗМЕЖУВАННЯ
ПРОТИБОРНИХ ДОКТРИН У ДУХОВНОМУ
ПОСТУПІ УКРАЇНЬСЬКОГО НАРОДУ.
(ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ПЕРШОЇ ПУБЛІКАЦІЇ)**

... я остаюся на тій самій позиції: люблю минуле України і вважаю його славним надбанням серед всього слов'янства, серед всієї слов'янської культури.

І.Огієнко

... ніяких нових фактів, крім помилок, у цій книжці не знайдеш, а все зведено до якогось панегирика українській культурі без усяких наукових доказів.

В.Науменко.

**Чи є у народу України національна культура?
(Дискусія Івана Огієнка тривалістю 85 літ)**

Поцінуючи ту чи іншу видатну особистість, ми завжди мусимо не лише скрупульозно віднаходити факти її долі, а й свідомо добирати критерії свого поцінування її вчинків та доробку. Інколи саме цей добір остаточно прояснює місце та роль в історії як досліджуваного, так і самого дослідника. Він ніби акцентує увагу на тому, що в той чи в інший час видавалося вченим найважливішим, найсуттєвішим у доробку своїх попередників чи сучасників. Співставляючи різні оцінки одного й того самого явища, матимемо об'єктивне тло часу, підґрунтя для поцінування не лише минулого, а й сучасного стану речей.

І.Огієнко — багато в чому постать неоднозначна чи й одіозна. Його доробок і вчинки ще за життя сприймалися неоднозначно: одні бачили в цьому беззаперечно обдарованому неординарному чоловікові безсоромного кар'єриста від науки, інші — вченого, свідомого свого обов'язку не лише перед Істиною, а й перед Народом та Богом.

Все це суб'єктивні оцінки. Об'єктивні ж факти свідчать про те, що науковий, публіцистичний, письменницький та поетичний доробок цього видатного українця сягає майже 2 000 праць, переважна більшість яких, на превеликий жаль, і досі не відома на Батьківщині. Але й ті з них, що вже перевидані в Україні, спіткала дивна доля: вони беззаперечно визнаються непересічним явищем української культури та науки і ...благополучно зникають з наукового обігу, так і не діждавшись серйозного, глибокого справді наукового аналізу.

Така сама доля спіткала й книжку І.Огієнка "Українська культура", котра, дякуючи третьому з часу своєї появи перевиданню¹, добре знана в Україні. Сьогодні немає сенсу доводити ні її значимості, ні публіцистичної та просвітницької ваги, ні своєчасності

з'яви. Щодо наукової вартості цієї праці, то в передньому слові, окреслюючи сучасний погляд на це видання, М.Г.Жулинський беззідставно твердить: "Ця "коротка історія культурного життя українського народу" промовисто засвідчила зумовлену соціально-політичною ситуацією необхідність ідейно концептуальної корекції добору й викладу явищ і тенденцій національної культури. ...Головний акцент він (І.Огієнко. — В.П.) робить на національній самобутності культури, на самостійному "визріванні" визначальних тенденцій її розвитку, на доведенні за допомогою численних фактів і документальних свідчень впливу української культури на культуру російську. Цим самим руйнувався стереотип сприйняття української культури як... культури залежної і вторинної."²

Лише тепер, по сторіччях боротьби за визволення, перемігши, ми розуміємо, що, не обстоюючи доктрини самобутності української культури, її самодостатності, ми не мали б змоги обґрунтувати навіть для власного народу його потребу й право на державність. Й досі оця самобутність частенько бачиться нам як "шароварщина", а власна культура трактується нами ж таки в руслі "єдності з братнім російським народом", "у колі слов'янства" або хоча б "у єдиному європейському контексті". Ми й досі не однастайні в оцінці наукового пошуку. Одні сміються, що вчені вже довели буцімто "спершу з'явилися українці, а вже потім — мавпи". Інші — ревно відстоюють право вітчизняної науки на патріотичну тенденційність. Хто знає, за ким Істина? Чия правда ближча до Божої?

А як важко й важливо було визначитися щодо такого непростого питання на початку ХХ століття!

Ось чому такою актуальною та значимою сьогодні видається полеміка, котра розгорнулася на той час навколо згаданої праці І.Огієнка. Ця книга (перша пройнята чіткою патріотичною тенденцією) виявила і розмежувала культурницькі позиції, представники яких і донині не дійшли поміж себе згоди.

Історія появи цієї книги така.

5 жовтня 1917 року на урочистому відкритті Українського Народного Університету в Києві приват-доцент Київського Університету св. Володимира Іван Огієнко виступив із академічною промовою "Українська культура". Тоді ж, за рекомендацією С.Петлюри та за рішенням Українського Військового Генерального Комітету, вона з'явилася окремим виданням у друкарні Української Центральної Ради накладом 100 тисяч примірників³.

Рецензуючи це невеличке видання на сторінках часопису "Книгар"⁴, С.Єфремов писав: "...справді коротко, але досить докладно переходить д. Огієнко довгий шлях нашого культурного надбання, що стоїть за нами, як спадщина минулих віків. Промовець зазначає серед того надбання українську пісню, орнамент, будівництво, право, церковне життя, мову, письменство та науку, подаючи такий загальний висновок: "який би бік життя ми не взяли, ми скрізь бачимо, що народ наш виявляє себе окремим, своєрідним народом, народом з самостійною культурою"

(С. 8). Щоб цю своєрідність краще виявити й підкреслити, добродій Огієнко докладніше спинився на літературних і всяких інших наших позовах з Московщиною, справедливо зазначаючи, що остання багато від нас черпала, що ми були тим мостом, який єднав культурний захід з темним тоді сходом Європи.⁵ І, ніби передбачаючи подальшу долю (задум?) вченого, зазначає: "Книжечка д. Огієнка – це немов конспект ширшої праці на тему про зміст і стосунки української культури до інших."⁶ Передбачення визначеного вченого справдилося. На основі вказаного виступу та лекцій, читаних упродовж року в Київському університеті, І.Огієнко підготував до друку добре проілюстровану, значно об'ємнішу працю під тією ж назвою⁷. Пізніше, відповідаючи на одну з негативних рецензій у газеті "Нова Рада", він так пояснить причини та наміри, що спонукали його до її написання: "Книжка моя повстала в бурхливі часи, ще до III універсалу, до проголошення України народною республікою. Коли на святі відкриття Українського Народного Університету я прочитав свою промову "Українська культура", з того часу двері моєї вбогої хатини не зачинялися: до мене без кінця сунули люде і просили дати їм *списати* мою промову. На мій здивований запит, нащо їм все це, всі в один голос раз у раз казали: нам скрізь очі колпоть, що ми не маємо жодної культури і ми повинні ж чимось оборонятись. ...І дедалі я впевнявся все більше, що й справді широке громадянство анічогісінько не знає про українську культуру. Так і повстала моя книжка, та тільки вона повинна була надовго завалятись в друкарні, бо брак світла не давав змоги її друкувати."⁸

Треба відразу зазначити, що вже в першовитоці книги (брошура насправді видається її попереднім конспективним викладом, який зберігає структуру та головні ідейні та методологічні акценти майбутньої праці) С.Єфремов, як головну, визначає проблему взаємостосунків української культури з іншими, тобто її самоідентифікацію в колі братніх чи й віддалених культур. Водночас він бачить це видання ознайомчим, пропагандистським, а не власне науковим: "Як коротенький та компактний виклад відомостей про українську культуру, що працю д. Огієнка кожен залюбки прочитає – чи на те, щоб знайти в ній нові для себе звістки, чи щоб відоме пригадати в певній системі."⁹

Як бачимо, й брошура, й майбутня книжка первісно й автором, й критикою сприймалися не як академічні, суто наукові видання, а як засіб поширення знань про українську культуру в масах, як просвітницька, в кращому розумінні цього слова, агітаційна література. І жоден з них не бачив нічого негідного, принизливого ні для автора, ні для України в появі подібного видання.

Та коли 1918 року в друкарні Є.Череповського в Києві книжку нарешті було видруковано, вона зустріла далеко неоднозначну реакцію в українських колах.

З одного боку, нагальна потреба в подібній книзі була беззаперечною і визнавалася всіма. Д.Щербаківський, видатний український мистецтвознавець, який написав більше 40 праць про сим-

воліку українського мистецтва, про українські церкви, хоровий спів, портрет, книжкову справу, килими тощо, з цього приводу писав на сторінках часопису "Наше минуле"¹⁰: "Яка потрібна тема! Як бракує такої праці, що допомгла б орієнтуватись в культурнім минулому України, допомгла б в'яснити, що собою являє український нарід, як культурна одиниця; чим він відрізняється від інших народів і що вінс в скарбницю всесвітньої культури?"¹¹

Виявилось, що українська інтелігенція надто довго чекала на появу подібного видання, аби побачити, що ця книжка звернена не стільки до неї, а до народу загалом, що автор не претендує ні на фактологічну вичерпність, ні на академічну фундаментальність. Що загалом чекала від книжки українська інтелектуальна еліта, видно з рецензії того ж таки Д.Щербаківського: "В цій книжці ми сподівались найти відповідь на всі ці питання, найти картину генези і поступенного розвитку українського національного прогресу в його головних проявах, картину еволюції головних ідей, якими жив наш народ, ...сподівались розгляду того, як взагалі творилась українська культура серед тих національних стихій — татарської (взагалі кочевницької), литовської, румунської, польської і російської, в обойми яких кидала Україну її історична доля."¹² Того самого сподівався й М.Жученко, рецензію котрого вміщено в часописі "Книгар"¹³: "Од книги, яка має назву історії української культури, ми мусили сподіватись дійсно таки історії розвитку культурного українського життя із зазначенням зміни форм тієї культури, різних сторонніх на неї впливів, а також характерних рис сучасної культури українського народу, яко суми й підрахунку усього попереднього її розвитку."¹⁴

Як бачимо, інтелігенція чекала не багато й не мало — відповіді на всі кардинальні питання культурного розвою України та ще й у порівнянні зі світовим духовним поступом. Не дивно, що багато хто навіть з палких патріотів був гірко розчарований книжкою.

Причину авторської невдачі бачили в різному. Хтось помітив *цілу* низку наукових (чи таки друкарських?) "ляпів" у тексті, хтось вирішив, що агітаційна, тенденційна сторона книжки взяла верх над науковою. Але майже за кожною рецензією вчувається внутрішнє переконання, що заради популярної на той час ідеї автономії автор покривив душею перед Істиною і тим зашкодив й собі, й Україні...

Той самий Д.Щербаківський пише: "...Заохплений метою зняти скоріше русифікаторську полуду з очей своїх слухачів-студентів, він постройв свої лекції не по догматичній схемі, а на антитезі між українським і московським; через це він не стільки характеризує саму українську культуру, скільки підбирає відомості про те, що на неї давно вже дивились як на осібну, окрему від московської, що за неї давно боролись; автор зводить до купи і підраховує "кривди народові українському", а замість критичної характеристики української культури дає панегірик, свого роду "візерунок цнот", "народа-орла", "народа-велетня", якого він занадто вже перехвалює. Атмосфера політична, серед якої викладались лекції, була причиною не тільки тенденційності, але

і інших хиб цієї праці: книжка складена похапцем, без певної системи і, можна сказати, взагалі без ясно видержаного плану.¹⁵

Тенденційність автора оголювала тенденційність його критиків. Заперечуючи, а то й висміюючи його "промахи", вони чітко виявляли власну цілком упереджену тенденцію щодо окремих "суто наукових" питань. Скажімо, вище згадуваний Д.Щербаківський пише: "Тим часом "тернистим шляхом" йшла Україна і в татарську, і в польську доби, в які по-іншому, але теж тяжко нівечили культурне життя України. Даремно не підкреслює автор також брудної ролі вищих кол українських, які польщились, русифікувались, помагали Катерині закріпити селян, помагали і досі помагають денационалізації України."¹⁶ Науково? Так. Але й беззаперечно те, що єдність класова усвідомлюється рецензентом як цінність, значно вища за єдність національну. І, чим означений підхід кращий за Огієнковий, сказати важко.

Те саме стосується і проблеми ставлення до релігії. Начебто між іншим Д.Щербаківський зауважує: "...в університетських курсі по історії культури ніяково читати такі підписи під малюнками, як-от: "Пречиста печерська заступниця боголюбивої України", "Оборонець прав українських, стрійтель храмів Божих гетьман Іван Степанович Мазепа. Я розумію пієтизм автора до України, але такі написи можна знайти тільки — нехай мені вибачить автор — в Путеводителю по святих містах, або паломнику."¹⁷ Але те, що "ніяково читати" цьому беззаперечно патріотично настроєному й добре освіченому добродієві, звучить цілком прийнятне для кожної віруючої людини, для котрої "боголюбність" України — аксіома, а зведення храмів Мазепою — доказ його людської й гетьманської величі. Те, що органічно для І.Огієнка — вченого-українця, видається принизливим, міщанським, ненауковим його опонентові. Але псевдопатріотизм, як і псевдосомполітизм, — речі ганевні й безперспективні, як усе, що є нещирого й вторинного у цьому світі.

Висновок, якого доходить Д.Щербаківський, — обґрунтований, науково точний, виважений, але й цілком тенденційний: "В книжці єсть настрої, єсть натхнення, запал, але нема глибини думки, потрібної для такої теми. Автор не стільки слідкує за ідеями і їх розвитком, скільки за фактами і рідко подає більш-менш глибокі висновки і узагальнення. Через це поза сотнями імен українських письменників і діячів та дрібних, в більшості непотрібних хронологічних дат не видно характеру, цінності, краси теї самої культури, про яку склав цю книжку автор.

Нарешті ми маємо гарну агітаційну книжку, яка зробить своє діло, зробить чималий вплив на широкі кола українського і неукраїнського суспільства, багато їм дасть, але історії української культури не маємо."

Важко будь-що зі сказаного заперечити. Та рецензент ніби й не помітив, що не йшлося про академічну історію української культури, що Огієнкова праця вже в задумі була "гарною агітаційною книжкою". Його рецензія, можливо помимо волі автора, — виявилася схвальною, бо однозначно доводить, що, як популяризаторська, агітаційна, народ-

на книжка, праця І.Огієнка заслуговує найвищої похвали. Водночас у закидах Д.Щербаківського щодо "Української культури" проглядається набір вимог та цілей, які ставила перед собою на той час наша наукова громада: піднятися над накопиченням фактографічного матеріалу й, врешті-решт, почати творити концептуальні ідеї, аби за кількістю інформації не зникла суверенна природа українства як осібне явище.

М.Жученко, рецензуючи книжку І.Огієнка на сторінках "Книгаря", про що вже йшлося вище, ніби уточнює, конкретизує закиди, зроблені попереднім рецензентом. Відзначивши після Д.Щербаківського безсистемність викладу, відсутність цілісності в представленні історичного розвитку української культури, перевантаженість фактичним матеріалом та обмаль аналізу суті явищ, про які йдеться, він зауважує ще й такі конкретні недоліки: "...Блискучий розвиток культури Київської Русі в домонгольську добу залишено автором в тіні; дуже довго і спеціально спиняючись на пізнішому впливі української культури на Московщину, автор нічого не говорить про вплив нашої давньої культури на Литву, на утворену її князями литовсько-руську державу. Вже не кажу про те, що зміни форм державного й громадського життя, еволюції соціальних відносин автором сливе зовсім не зачеплено, хоча власне в цьому й виявляється певна культура народу, поруч з письменством і наукою...

А вже що зовсім майже проминуло у д. Огієнка, так-це культура Гетьманщини 18 століття, дуже цікава й характерна тим, що тут український народ мав змогу творити життя в умовах певної політичної автономії. Д-ій Огієнко уривково й спорадично розкидає увагу про стан культури на Гетьманщині, про просвітні заходи козацької старшини, тимчасом історична наука дає багатий матеріал для характеристики культури Гетьманщини (і зв'язаної з нею Слобідської України)..."¹⁸.

Видається цілком неупередженою та фахова рецензія. Але й вона не позбавлена певної тенденційності. Закидаючи І.Огієнкові кон'юнктуру, М.Жученко сам займає цілком визначену проєвропейську, конкретніше, пропольську позицію: не сприймаючи постійні звернення автора до російсько-українських взаємин як псевдонаукові, він радить замінити їх на посилання щодо українсько-польських стосунків: "Здається нам, що доводити культурність певного народу малою культурністю одного з його сусідів — метод не дуже науковий, бо як пішло вже на докази через порівняння, то слід було би рівняти нашу культуру 17 в. до польської і взагалі до західноєвропейської..."¹⁹

Дивують рецензента й Огієнкові жалі з приводу того, що разом із заснуванням "Товариства імені Шевченка" у Львові "попливли...за кордон наші сили, наші найкращі сили, що їм було тісно й небезпечно в себе вдома; попливли тоді туди і наші гроші і збогащали Австрію..." (ст. 234). "Чи дуже збагатилася тими українськими грішми Австрія, чи ні, але ж збагатилося духовне життя галицької України, й знаючи причини й обставини часового перенесення центра українського культурного життя з Києва до Львова, ледве можна

вболівати за тим в тій формі, як це робить д. Огієнко²⁰, — заявляє він. А, по суті, це однакові, аби сьогодні хтось радів з того, що близько тисячі науковців із України працюють у далекому зарубіжжі, "збагачуючи духовне життя" нашої багаточисельної діаспори.

Резюмуючи своє враження від книжки, М.Жученко, як і Д.Щербаківський, намагаючись довести її наукову неспроможність, фактично поза своїми намірами визнає значимість і високий рівень Огієнкової роботи як масового видання: "...ми маємо перед собою не історію української культури, а ряд цікаво й легко написаних нарисів про давнє письменство українське, про українську мову, про взаємини між українством та Московщиною. Цю легкість викладу, поруч з популярністю мови, треба особливо підкреслити, як позитивну прикмету книги... Автор скрізь дає бібліографічні вказівки літератури і під текстом, і в кінці розділів. Цей бік його праці поставлено добре. ...Добре поставлена ілюстраційна частина книги: багато портретів, багато знімків... Зверхній вигляд книги — друк, папір, — дуже непоганий, псує враження тільки незграбний і нехудожній малюнок на обгортці"²¹.

Нездатність кіл української еліти зрозуміти й прийняти необхідність якісного й багаточисельного продукування речей "простих", розрахованих на просвітницько-агітаційну роботу в середовищі народу, часто призводила до особистих чи й національних трагедій. Можливо, саме в цьому — причина багатовікової драматичної невідповідності між рівнем життя українського соціуму та його вершинними досягненнями в царині духу й творення. Прагнучи зробити речі величні, засвідчити перед сусідами "рівень" власного росту наші сподвижники забували, що, сягаючи вершин, вони мимоволі відриваються від тих, заради кого й мислився весь отой злет, залишаючи напризволяще поодиноких сповідників спільного поступу, не розширюючи своїм діянням загальне культурне тло соціуму.

Унікальність І.Огієнка як вченого та ідеолога в тому і виявилася, що він зміг знайти "золоту середину" між прагненням особистого духовного та інтелектуального поступу та завданнями поширення набутків власної культурності на своє оточення. Він зумів "рости", постійно творячи кругом себе не лише духовну ауру вченості та українськості, а й цілком матеріальний світ реальної культури — створив, можливо, й не найкращі, але перші загальноприйнятні, й *тому* об'єднуючі, канони мови, поведінки, віри тощо. Але повернімося до далекого 1918 року.

Чи не найдошкульнішою була рецензія В.Науменка в газеті "Нова Рада"²². Автор взагалі не побачив у книзі нічого достойного чи вартого видруку. Огієнкова робота для нього — бульварщина, створена на догоду часові та не надто вибагливій публіці: "...ніяких нових наукових фактів, крім помилок, у цій книжці не знайдеш, але і пояснення відомих вже фактів нема, а все зведено до якогось панегірика українській культурі без усяких наукових доказів. Та й то треба сказати, що ні сама Україна, ні українська культурна істо-

рія зовсім не викликають потреби в якихось панегіриках, бо всі представники навіть російської науки, які до цього часу працювали над розслідами минулих часів культури на Україні, в один голос признали, що ця культура в свій час багато корисного принесла не тільки своєму народові, але й братньому сусідові.

Треба б тепер нам більш подбати про те, щоб сучасна українська культура та її представники не попустили того, що було раніш так славно здобуто нашими батьками на ниві культури і освіти." Рецензент, на відміну від уже згадуваних, зауважив лише "рекламно-панегіристичний тон" видання та бажання його автора "пустити в світ не наукову, а рекламну літературу"²³. Цього добродія геть не обходить, чи на часі було в 1918 році академічне видання щодо української культури? Чи був хто спроможний його створити? Йому байдуже, що далеко не "всі", як він перекоує, "все це" знають, що зовсім не "для всіх" наших сусідів з пуп'янку зрозуміло, що Московія таки багато чого навчилася в Україні.

В.Науменко просто-таки дивом дивується нахабству українського приват-доцента, який наважився поставити рідну літературу в один ряд із іншими світовими: "Як би хто не кохався в своєму рідному українському слові та в своїй літературі, все ж наукова совість не дозволить йому признати, що українська словесність стала вже врівень з великими світовими літературами. Можна дивуватися, що, при всіх утисках, які випали на долю України, при всіх важких для розвитку національної культури обставинах, вона не розгубила до щенту свого національного духу; можна з найщирішою подякою висловлюватись про культурні праці представників українського слова, можна навіть підносити їх за ці праці до небес — але ж треба пам'ятати відомий вираз "amicus Plato, sed magis amica veritas" (Платон — мій приятель, але ще більший приятель — щира правда) — не переступати в своїх панегіриках через грань наукової об'єктивності."²⁴

Звідки було шановному критикові знати, що зовсім скоро буде визнано, що цінність літератури визначається не рівнем її поширення в світі (адже це може бути пов'язано з політичними, економічними причинами тощо), а рівнем її духовних набутоків. Та, на жаль, за "гранню наукової об'єктивності" у нас і досі лишається не лише щире пошанування патріотичного подвигу попередників, а й цілком об'єктивне визнання їхніх здобутків та свідоме поширення його не лише серед українців, а й по всьому світові. Хто зна, що думали б про Україну Європа та Азія, якби твори нашої словесності легше приходили до них у належних перекладах. Але народ наш, схильний до навчання та вчительства, все забував не лише "чужого не цуратись", а й "свого научатись".

Та прислухаймося до подальших зауваг пана В.Науменка. Як до болю знайоме вони звучать: "Д-ій Огієнко, про яку б сторінку українського культурного життя не заговорив, не стільки уваги звертає на те, щоб освітити яскравим світом цю сторінку, показавши факти та

роз'яснивши їх, скільки зараз же починає, сильними виразами завіряти, що в такому-то ділі або в другому українці ведуть перед над усіма.

...Далеко більшу послугу зробив би автор і своїм слухачам, і читачам, і всій українській культурі, коли б хоч коротенько розказав був, через що стільки віків Україна жила в лихому становищу, гублячи свою інтелігенцію то в польському, то в московському культурному морі.”²⁵

Як пам'ятаєте, рецензент твердив, що ”всі” знають те, про що пише І.Огієнко. То чому ж він гадає, що ті ”всі” не знають, ”через що стільки віків Україна жила в лихому становищу, гублячи свою інтелігенцію то в польському, то в московському культурному морі”? Чому цей патріот так переймається тим, що Огієнко шукає та ”завіряє” факти української величі й достоїнності, а не ”роз'яснює” їх? Що на той час було важливіше Україні — доскіпливо роз'яснити відомі факти жменьці вчених-патріотів чи донести їх до свідомості тисяч обивателів, котрі самі собі не вірили, а дехто й не знав, що є на світі Україна, зі своєю історією, своєю мовою, своєю культурою і правом на свою державу. Що вона не виплід купки професорів-”націоналістів”, а реальність, яку нікому не заперечити.

Та найбільше В.Науменко переймається тим, аби сучасники, посилаючись на книжку І.Огієнка, не сказали, ”що українські сучасні патріоти виявляють себе такими ж шовіністами, ”квасними патріотами”, з якими в російському життю і в російській пресі велась боротьба всіми прогресивними елементами суспільства”²⁶.

Отож, думка російської прогресивної громадськості важить куди більше, ніж потуги ”квасного патріота”?

Чим далі тим дужче переймається добродій В.Науменко відстоюванням прав та справедливості щодо ”братів-москалів”: ”Через щось наш автор про польські утиски не сказав у своїй книжці ні словечка, а всякому відомо, що було що сказати.

...Я поперед цього підкреслюю ті золоті слова автора, які зустрічаємо на сторінці 237-й: ”Що найгірше, всі ці заборони важким тягарем лягли на душу свідомих українців. Вони дратували їх, отруювали душу ”...ненавистю до братів-москалів, одвертали їх од московської культури, — культури близької нам, культури рідної, бо й ми ж самі добре, доклали до неї своїх рук”. Здавалось би, ці слова гарантують, що автор сам уберезьється од роздратовання і зненависти, що в його освітленню фактів ми зустрінемось тільки з об'єктивністю. На превеликий жаль цієї об'єктивності в книзі автора нема, а, навпаки, скрізь ви зустрічаєте без всякої потреби приведені якісь дрібні і нерідко дуже непевні докази російського утиску українцям, а ще більше цитати про те, які дикі та некультурні були москалі.”²⁷

Які знайомі інтонації чути в цьому ”науковому” та ”об'єктивному” осуді природнього патріотичного чуття! Вони й досі безсило лайкою зриваються з вуст недалекої псевдоеліти.

Які ж такі наклепи звів І.Огієнко на братній народ? Рецензент сам визнає достовірність наведених автором фактів, та обурюється не ними, а згадкою про старовірців, ставлення яких до українців, буцімто, є виключенням з російського правила. Обурює його й "розсудку вопреки" трактоване мовне питання. Бо, виявляється, краще було б "зрозуміло та правдиво" з'ясувати, як саме народ наш допустився того, що погубив по закордонах мало не всю свою інтелігенцію, а не доводити "сміхотворну" істину про пріоритетність розвитку української літературної мови.

Далі В.Науменко вдається до перераховування друкарських помилок, трактуючи їх як неволодіння матеріалом чи й просто необізнаність автора. А насамкінець він справді таки "бульварно" тлумачить обкладинку видання: "Що думав автор, помістивши на обкладинці книжки про українську культуру малюнок, де між іншим бачимо відомого "Мамая", але в тій редакції, під якою завше буває підпис: "козак — душа правдивая, сорочки не має; коли не п'є, так куму б'є, а все не гуляє"?

Малюнки на обкладинці звичайно символізують ґрунтовну думку, що проводиться в книжці. Добра-ж тут виїшла символізація."²⁸

Саме в рецензії В.Науменка, як ні в якій іншій, проступила протилежна Огієнковій культурницька тенденція. Сама сутність її незауважливо проглядається у кинутій ніби ненароком фразі: "не хочеться рішуче признатися у тому, що ми самі не мало провини мусимо прийняти на себе, бо хоч він і запевняє, буцімто громада українська, не глядячи на всі заборони, тихо тягла собі "Ще не вмерла Україна" (ст. 223), та, мабуть, занадто вже *тихо мугикала* вона, так тихо, що ніхто і не чув її голосу. І, на превеликий жаль, як тільки настали інші часи, так зразу-ж вона заверещала такими гугнявими голосами, що хоч вуха затикай"²⁹

Ось у чому сутнісна відмінність позиції двох кіл української інтелігенції, ось де межа, котра й досі маячить на духовній ниві нашій! Одні бачать і чують вину народу перед інтелігенцією, його пасивність, бездіяльність, духовну ницість. Інші переймаються власною виною перед народом, чують у ньому силу, потугу до більшого і палко прагнуть пробудити її. Одні бачать себе провідниками темного і гнаного люду, світочами його духу, достойними його взірцями перед людськістю. Інші — до скону трудяться на своєму клаптику рідної ниви, сіють зерно, роздають свій врожай убогим і, якщо й почуваються кимось, то хіба що Прометеєм, котрого чекає Зевсова кара та людська невдячність. Певно, що й серед одних і серед інших були й є справжні патріоти, та, беззаперечно, геніальні люди. Але істина, як завжди, лежить посередині. І велич І.Огієнка, як уже вказувалося, полягала саме в дотриманні цієї справді мудрої середини між бажаним і здійснюваним, нагальним і вічним, власним та всенародним. Тому навіть у полеміці із явно недоброзичливим опонентом він витримував, якщо й не безпристрасний, то хоча б інтелігентно-саркастичний тон.

Показовою видається відповідь І.Огієнка В.Науменкові, вміщена на сторінках тієї самої "Нової Ради".

Огієнко відразу зазначає, що сподівався й чекав рецензії від фахівця-патріота і до останку не вірив товаришам, котрі застерігали його, що після відвідин Петербурга рецензент виявить себе борцем проти українського шовінізму. Далі він однозначно заявляє, що саме його свідомий патріотичний підхід до висвітлення матеріалу став тією вирішальною ознакою, яка спонукала негативну реакцію рецензента: "В.Науменкові більше над усе не до вподоби гаряча любов до України і всього українського, що червоною ниткою проходить по книжці; проти цього він з запалом і повстає в своїй рецензії..."³⁰ Водночас І.Огієнко навідріз відмовляється від нав'язуваного йому політичного розгортання ходу дискусії: "...всякі Науменкові закиди про "братів-москалів" минаю без відповіді, бо до жадної з політичних партій не належу і вести політичну сварку вважаю непотрібним"³¹, – але чітко й спокійно спростовує всі "наукові" закиди, починаючи з найсуттєвіших – методологічних.

Найперше, він одразу окреслює коло читачів, на яких було розраховане видання, його мету, тим самим відкидаючи звинувачення у "неповності, мізерності" викладу. "В.Науменко закидає, що прочитав мою книжку і нічого нового для себе не знайшов. Чудний це докір: та хіба ж я писав свою книжку для такого кола, до якого належить д. Науменко?"³² – щиро дивується він неочікуваному тлумаченню свого видання.

Другим методологічно важливим закидом було твердження В.Науменка про те, що писати про речі "всім відомі" (йдеться про визнання росіянами запозичень з української культури) немає сенсу, бо це не тільки не науково, а й ганебно. Рецензент досить публіцистично грамотно "мусує" це питання, творячи з Огієнка такого собі недалекого та нахабно-го українського шовініста. Іронічно-гірка відповідь останнього й сьогодні вражає злободенністю: "...це в моїй книжці підкреслено, але кому ж це відомо? Побалакайте з більшістю росіян і послушайте, що вони розкажуть вам про українську культуру і про вплив її на російську."³³

Відповідаючи на закиди свого опонента щодо нефаховості у трактуванні мовних питань, І.Огієнко (на відміну від рецензента, котрий пригадав хіба що С.Єфремова) опирається в обґрунтуванні своєї думки на праці Ф.Бонне, А.Шлейхера, Курціуса, Гутмана і виглядає значно обізнанішим і глибшим лінгвістом-європейцем, ніж "космополіт" В.Науменко.

Не відмовчується І.Огієнко й щодо негідного закиду про буцімто завищену ціну його книжки. Шляхом найпростіших обрахунків він неспростовно доводить, що книжечка того ж таки Науменка (взявши до уваги різницю в обсязі, оформленні та якості паперу) – значно дорожча.

Насамкінець І.Огієнко зрікається всякої полеміки з опонентом, бо не бачить сенсу в безпідставній дискусії. Але мимоволі гірко звучать його слова: "Лишаю на совісті рецензента особисті випадки проти мене; на його ж совісті лишаю й те, що він спинився тільки на гострій критиці і не закріпив тепла та любові, що дивляться з-за рядків, що він не закріпив кращої частини в моїй праці."³⁴

Тої "кращої частини", на жаль, не помітили сповна ні тогочасні рецензенти, ні ті, що звернулися до книжки 1923 року, коли її було фотодруковано в Катеринославі з першого видання.

Чому ж сучасники так односпайно звинувачували І.Огієнка в тенденційності, підтасовуванні фактів, необґрунтованості та емоційності викладу чи й необізнаності в окремих питаннях? Можливо, вчений справді погіршив перед науковою достовірністю? Але чому тоді книга неодноразово перевидавалася, не втрачаючи ні своєї значимості, ні нагальності? Що то за тенденція, котра так прикро вражала критиків І.Огієнка? Чим вона їм так дошкулила, що окремі збиваються аж до "базарного гвалту"?

Найперше, І.Огієнко саме в цій праці, як ні в якій іншій, свідомо виявляє себе патріотом України та людиною віруючою. А наше рідне "свідоме та інтелігентне" панство і на той час, як почасті й досі, щирі віру *чуло* за хуторянство, а патріотизм — за псевдонауковість та розумову захланність.

По-друге, жоден із критиків не захотів побачити, що книга І.Огієнка — не монографія, а посібник для найширших верств українства, які б хотіли мати інтелектуальну зброю в обороні свого духовного суверенітету. Що вчений не досліджує української культури, а добирає якомога більше фактів на доказ її непересічності та вишуканості. Що його мета — не академічно проаналізувати певне явище, а переконати в його достовірності. Це книга, розрахована не на вченого, а на обивателя, в кращому розумінні цього слова. В її чотирьох розділах є все, аби переконати пересічного громадянина пробудженої України, що він "справді має право на вільне життя, ...на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків..."

І.Огієнко справді не аналізує окремі явища, а ніби намічає в них найвагоміше, окреслює визнане чи й запозичене нашими сусідами. Він, певно, що свідомо, опускає найвідоміші постаті (того ж таки Т.Шевченка, М.Драгоманова, М.Лисенка тощо), бо й без них (всетаки найширше званих) наш культурний обшир не зміліє, не спиниться духовний поступ, не зійде нанівець духовний набуток народу.

Починаючи розмову про культуру України, І.Огієнко не боїться захоплюватися власним народом, не соромиться любити рідне і ставити його не лише в ряд, а й вище сусідського. Саме за цю "тенденцію" й відмовили вченому в науковості. Бо де ж то бачено, любити те, про що з лихої долі не знають ні "просвічені європейці", ні "щирі друзі наші й сусіди". Якби француз чи англієць, чи хоча б росіянин написав, що "пісню... утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів...", то була б правда. А як пише таке українець, то дурна пиха та необізнаність.

Не могли вибачити вітчизняні науковці І.Огієнкові, що ворогів звав ворогами, кривду — кривдою, а зневагу — зневагою. "Наукова істина" вимагала толерантності у ставленні до свого ката, об'єктивності у визнанні окремих позитивних рис його характеру й волі, щирого усвідомлення, що не лише він об твою спину бича розбив...

Хоча треба визнати, що друга поява книжки 1923 року була зустрінута значно більшим розумінням критики. Цього разу всі зауважили, що її мета, згідно вимог часу, — переконати слухачів у достойності й рівноправності української культури у зіставленні з іншими. Цікаво, що саме тепер врешті зазвучали слова на захист І.Огієнка.

Так, Василь Біднов — історик церкви, освітній і громадський діяч, член Української Центральної Ради, редактор "Летописи" Катеринославської Архивної Комисии, один із керівників Катеринославської "Просвіти", проф. Кам'янець-Подільського Університету, член-основоположник Українського Історико-філологічного Товариства в Празі, автор близько 100 наукових праць із історії церкви та освіти в Україні, — закинувши авторові низку докорів щодо окремих фактів, зауважує в своїй рецензії, видрукуваній у "Літературно-науковому віснику"³⁵: "Перше видання "Української культури" проф. Ів. Огієнка наша преса зустріла неприхильно. Такі рецензенти, як М.Жученко (в одному з чисел "Книгаря" за 1918 р.) та Д.Щербаківський (на сторінках "Нашого Минулого" 1918 року, кн. 1, стор. 188), роблять багато закидів авторові, винуватять його в агітаційности та тенденційности й заявляють із жалем, що як давніше не мали ми історії нашої культури, так не маємо її й після виходу сеї книги. Такі присуди занадто суворі. Книга є тільки популярним викладом історії української культури і в той же час є першою пробою її. Автор її дає багато фактів та відомостей з нашого культурно-історичного життя, які мало відомі українському загалові і в сьому відношенні книжка потрібна й корисна. В ній дано багато матеріалу, яким можна користуватися в середніх школах: ілюстрації, портрети, зразки стародруків, уривки з історичних документів дадуть оживлення та цікавість викладам нашої історії та історії письменства, через те й сама книга привабить ученика, зацікавить його нашим минулим, розбудить його національну свідомість і тим самим допоможе вихованню нашої шкільної молоді.

"Українське видавництво в Катеринославі", випустивши другим виданням зазначену книжку проф. Ів.Огієнка, облекшило справу національного виховання нашої шкільної молоді."³⁶

Як бачимо, В.Біднов не лише виправдовує появу книжки І.Огієнка, а й чітко вказує на найдоцільніше її застосування. Школа, виховання, вплив на душу українського майбутнього — ось доля та вище призначення цієї праці.

Співзвучні цим зауваги знаходимо й у рецензії Івана Кривецького — історика з Галичини, дійсного члена НТШ, довголітнього директора бібліотеки НТШ у Львові, який редагував журнал "Наша Школа" у Львові, урядовий орган ЗУНР — "Республіка" в Станіславі, історичний місячник "Стара Україна" у Львові, — видрукуваній у "Старій Україні"³⁷: "...книжка проф. І.Огієнка дуже цінний і дуже корисний вклад в українську науково-популярну

літературу по історично-культурному самопізнанню української нації. Вона безперечно зробила вже багато в тому напрямі — і без сумніву робитиме і далі. Тому треба повітати нове її перевидання та гарячо поручити читачам”.³⁸

Цікаво, що приклади, вказані В.Бідновим як недоліки та завідоме перебільшення, нині зовсім такими не видаються: ”Місцями те захоплення переходить у перебільшення, що, розуміється, не підвищує наукової вартості праці. Для прикладу можна навести такі місця: ”Український юмор всьому світу відомий” (С. 18). ”Пишна оздоба ”Пересопницької Євангелії” відома всьому світови” (С. 21). ”А наша мова українська, чарівна наша мова, всім світом вже признана за одну з найзвучніших наймелодійніших мов” (С. 22).”³⁹

Як не видаються нині застарілими чи зайвими побажання, висловлені у рецензії І.Кревецьким: ”Та в дальших виданнях книжки проф. Ів.Огієнка (теперішнє тільки фотодрук першого!), яких без сумніву зажадає саме життя на Великій Україні, коли там тільки розкріпиться дещо українське друковане слово, бажано було б перенести більш уваги в малюнку на Захід. Бо велич української культури показується наглядно не так із зіставлення її з нижчими культурно сусідами України, супроти яких вона займала становище безперечно вище, як раніше з зіставлення її і високою культурою Заходу, супроти якої вона стоїть рівнорядною. Має се місце передовсім у найстаршій її добі, княжій, на яку безумовно треба звернути у книжці куди більше уваги.

...треба конче поширити поняття української культури з вузьких рамок українського етнографізму до ширших — української землі і держави. Тоді в огляд української культури мусять увійти також культури всіх етнічних груп, що живуть або жили на Україні. Така географічно-державна концепція прийнята віддавна на Заході, особливо у відношенню до давніших історичних періодів. Час найвищий, щоб прийняли її і в нас, на Україні.”⁴⁰

На відміну від рецензентів 1918 року, не усвідомлено розчарованих у своїх ілюзіях стосовно книжки, критики 1923 року не звинувачують І.Огієнка в окремих фактичних огріхах, допущених у виданні. В. Біднов з цього приводу цілком слушно зауважує: ”Книгу писано в бурхливі часи — в кінці 1917-го та початку 1918-го років, коли спокійна кабінетна робота була неможлива. Через те книга має деякі хиби в самому викладі: бракує систематичности, послідовности, трапляються повторення, фактичні неточности”.⁴¹

Те саме визнає й І.Кревецький: ”...односторонність ця — данина часу і потребі життя, обставин, в яких повстала сама ця книжка. Вона ж продукт бурхливих 1917-1918 рр. На Великій Україні, яка визволялася тоді з-під вікової політичної і культурної гегемонії Москви і для якої власне сей бік малюнку проф. Огієнка був дуже актуальний.”⁴²

Обидва вони відзначають чудово впорядковану бібліографію книжки, відразу вказуючи, що розрахована вона не на науковця, а на кожного, кому цікава доля української культури. ”Се найкраще і

найцінніше з усього того, що дає книга.. Показчики досить повні, й дають повну можливість тим, що зацікавляться якимось питанням, докладно ознайомитися з ним на підставі зазначеної літератури. Розуміється, наведена література не має вичерпуючої повноти, але як для звичайного читача, для якого й призначено книгу, її цілком досить”⁴³, — зауважує І.Кревецький. Відзначає він і вишукану мову видання, піддаючи сумніву хіба що ”доцільність вживання окремих форм слів: ”Мова в книжці проф. Ів.Огієнка легка, чиста, була б навіть зразковою, якби не бажання автора вживати іноді незвичайні для нас форми широко розповсюджених слів.”⁴⁴

Третє перевидання книжки І.Огієнка було здійснене, як уже вказувалося, 1992 року. І цього разу воно було нарешті належним чином поціноване й визнане.

Та не слід забувати й дискусію, яка ознаменувала таке нелегке народження цієї вікопомної книжки. Адже й сьогодні науковці почасти теж мусять вирішити для себе питання ”наукової тенденції”. І приклад І.Огієнка підказує: його ім’я таки повернулося до рідної землі на крилах прийнятих щирою любов’ю до свого народу праць. А де набуток тих, котрі так легко ганили його ”псевдонаукову” тенденцію відданості рідному народові?

Відстоюючи свій суверенітет у духовному обширі людства, нам є чому повчитися у вченого й пропагандиста, видавця й духівника І.Огієнка.

Велич його в тому, що, будучи людиною беззаперечно талановитою, він свідомо віддав свій геній на привнесення в українство культурних стереотипів: єдиних ”мірок” культурного поведження, мовлення, ставлення до освіти, релігії, побуту тощо. Він виступив не просто популяризатором українства як способу життя в світі, а й став його законодавцем. ”Українська культура” й на сьогодні залишається зразком національно визначеного державницького трактування нашої культури. Чи науково це? Беззаперечно. Якщо впродовж більш як 70 років та й, чого гріха таїти, нині, ми бачили свій культурний поступ виключно з точки зору історико-хронологічного підходу марксизму-ленінізму та ще й у контексті беззаперечної прив’язаності до братнього російського народу, то чому б не побачити його з кардинально протилежного боку? Можливо, така зміна орієнтирів найкоротший шлях до істини?

Примітки

1. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Довіра, 1992.
2. Жулинський М.Г. ”Людина невисипущої праці й обов’язку. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Довіра, 1992. — С. 5-10. — С. 9.
3. Огієнко Ів., пр.-доцент. — Українська культура. Академічна промова на одкритті Українського Народного Університету в Києві. — С. 31. — К., 1917 р.

4. Книгар. Часопис українського письменства. — К., 1918. — 4.6., лютий. — С. 318.
5. Там само.
6. Там само.
7. Іван Огієнко, приват-доцент Київського Університету. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українському Народному Університеті. З малюнками і портретами українських діячів. Видавництво книгарні Є.Череповського. — Київ, 1918. — 272 с. — Ін 32, ціна 5 рублів.
8. Огієнко І. Війна з вітряками. Відповідь д. Науменкові. //Нова Рада. — 1918. — № 64, 21 квітня. — С. 2.
9. Книгар. Літопис українського письменства. — К. — Лютий — 1918. — Ч. 6. — С. 318.
10. Наше минуле. Журнал історії, літератури і культури. — 1918. — Ч.1. — С. 183-185.
11. Там само. — С. 183.
12. Там само.
13. Книгар. Часопис українського письменства. —1918. — Ч. 7-е, березиль. — С.378-380.
14. Там само. — С. 378.
15. Наше минуле. Журнал історії, літератури і культури. — 1918. — Ч.1. — С. 184.
16. Там само.
17. Там само. — С. 184-185.
18. Книгар. Часопис українського письменства. — 1918. — Ч-7-е, березиль. — С. 379.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само. — С. 380.
22. В.Науменко. Як не треба викладати історію української культури. // Нова Рада. — № 50, 5 квітня 1918 р. — С. 2; 7 квітня. — С. 2.
23. Там само. — 5 квітня 1918 р. — С. 2.
24. Там само.
25. Там само.
26. Там само. — 7 квітня. — С. 2.
27. Там само.
28. Там само.
29. Там само. — 5 квітня 1918 р. — С. 2.
30. Огієнко І. Війна з вітряками. Відповідь д. Науменкові. // Нова Рада. — 1918. — № 21 квітня. — С. 2.
31. Там само.
32. Там само.
33. Там само. — 23 квітня. — С.2.
34. Там само.
35. Літературно-науковий вістник. — Львів, 1923. — Річник XXII. Книжка XII. Т. XXXI. За грудень. — С. 379-382.

36. Там само. — С.379.
37. Стара Україна. Часопис історії і культури. — Львів, 1924. — С. 17.
38. Там само.
39. Там само.
40. Літературно-науковий вістник. — Львів, 1923. — Річник XXII. Книжка XII. Т. XXXI. За грудень. — С. 380-381.
41. Стара Україна. Часопис історії і культури. — Львів, 1924. — С. 17.
42. Літературно-науковий вістник. — Львів, 1923. — Річник XXII. Книжка XII. Т. XXXI. За грудень. — С. 381.
43. Там само. — С. 382.
44. Там само.

Людмила Конотон
м. Київ

ГОЛОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОХРИСТИЯНСЬКИХ ВІРУВАНЬ ТА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В ТВОРЧОСТІ ІВАНА ОГІЄНКА

Постать Івана Огієнка є однією з видатних в українській культурі, а спадщина його торкається багатьох аспектів філософії, культури, мови, літератури, педагогіки. Принципове значення мають ідеї Івана Огієнка для осмислення етапів становлення української ментальності. Праці видатного українського мислителя надають можливості для аналізу процесу формування староукраїнського етносу, визначення його духовної насиченості. Дійсно, мислитель обґрунтовував важливе положення про те, що без аналізу язичницьких вірувань, ритуалів, обрядів, ми не можемо досягнути феномен православної релігії. В такий спосіб православ'я є пов'язаним не тільки з прийняттям християнства (яке І.Огієнко розглядає в зв'язку з княгинею Ольгою, а не кн. Володимиром), а з тією усталеною культурою, яка передує християнській релігії. Іншими словами, на території Русі-України існувала певна система цінностей, сприйняття спільності було зорієнтовано на певну ієрархію Буття.

Необхідно підкреслити, що існують різні підходи до розглядання етносу: етимологічний, історичний, соціокультурний. В цьому аспекті й слід визначити значущість творчості митрополита Іларіона, який здійснив всі три підходи щодо аналізу виникнення української культури, мови, філософії, релігії.

В цьому розмаїтті дійсності та реальності професор І.Огієнко виділяє факт особливого, емоційного ставлення до світу в українській ментальності. Так, у праці "Українська культура" він підкреслює: "У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український. Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравої талановитості. Візьмемо його пісню: її утворив народ наш такою, як ніхто з

інших народів, і хіба тільки серби мають таку ж саму пісню. Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за нами” [1, 1]. Далі І.Огієнко підкреслює й своєрідність українського орнаменту, чарівний світ українських вишиванок, мережок. Це не “перехід” на рівень повсякденності, а обґрунтування важливого моменту української ментальності – естетизації буття.

Таке цілісне, гармонійне, естетичне світосприйняття народжується в українській культурі ще задовго до прийняття християнства. За І.Огієнком, світонастанова завжди виявляється як національно забавлене ставлення народу до життя, до навколишнього довкілля.

Такі автори, як І.Огієнко, Б.Цимбалістий, І.Мірчук, М.Шлемкевич, А.Княжинський, Д.Чижевський та ін., пов’язують з головним видом діяльності на початку становлення українського народу – з хліборобством.

На наш погляд, хліборобство є важливим у тому плані, що воно формує цілісне ставлення людини до Світу, в якому неподільними є етичні та естетичні аспекти, треба, взагалі, виділити етико-естетичну діяльність як втілення гармонії Світу та людини.

Етико-естетична діяльність дає можливість прийняття Світу у його власному змісті й на цьому ґрунті створення власного смислу. Це ставлення до Землі як до Матері, вона годує, вона надихає людину своїм духом, вона надає наснаги тим, хто її обробляє.

І Земля-Мати вимагає дбайливого, обережного ставлення до неї, розуміння її особливостей. Людина на землі вирощує не тільки те, що їй потрібно для її існування (як задоволення матеріальних потреб), а, обробляючи землю, вона тим самим пізнає світ, його красу та досконалість. Природа, за думкою І.Огієнка, є такою ж невичерпною, як невичерпною є й людська душа. Природа освячується людиною, людина створює нову духовність, Духовного Світу.

Культура – це завжди організація часу і простору, особистості і спільноти, таке співіснування фундується на засадах Добра, Краси, Істини, Справедливості. Людина та спільнота завжди пояснюють світ – національно. Саме тому І.Огієнко пояснює феномен православ’я як національну релігію, як оригінальні обряди, ритуали. Православ’я розпочинається з міфологічної свідомості, яка об’єднує спільноту, але ще не індивідуальне “Я” зі світом, з природою.

Національне виступає завжди ознакою культури, що виділяє саме цю конкретну культуру серед інших. Людина любить власний життєвий ідеал, але при цьому слід розрізняти межі людського життя та призначення людини в світі. Людина, за думкою професора І.Огієнка, не є засобом історичного розвитку, але є його метою. Розкрити ментальність означає зрозуміти не тільки таємницю формування стереотипів мислення конкретного народу, але розкрити тип філософування і стиль викладу ідей. Ментальність епохи – це структурний елемент системи інтелектуальних та моральних орієнтацій людини.

Процес пізнання людиною світу відбувався і відбувається через проникнення до генези самого світу, через розуміння його генези

робилася спроба пізнати його структуру та функції. Ця проблема виникає вже в міфологічній свідомості, космогонічний міф дає цікаву відповідь на це питання. Світ розкриває свій зміст на різних рівнях. Так, наприклад, Перун, Велес, Сварог, Ярило – це вищий рівень пантеону богів. До більш низького рівня належать ті боги, які пов'язані з сприйняттям людської спільноти (Рід, Чур), а також боги, які були пов'язані з ритуалом та господарською діяльністю.

Наступний рівень – це виявлення системи бінарних опозицій, згідно з якими будується образ світу в міфологічній свідомості, але в певному, персоніфікованому вигляді (Доля – Недоля, Правда – Кривда, Лихо – Щастя, Життя – Смерть та ін.) Названа багатоплановість в пізніший період органічно переходить до сюжетів українських народних казок.

Така позиція підтверджує думку про міфологію, яка виступає спільним ґрунтом, на якому виникають фольклорні (літературні), філософські та релігійні теми.

З початком міфологізованої історичної традиції виникають герої міфологічного епосу. В староукраїнській культурі вони відомі як Кий, Щек і Хорив: "Коли ж поляни осібно і володіли родами своїми, – бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм на своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, – то було (між них) три брати: одному ім'я Кий, а другому – Щек, а третьому – Хорив, і сестра їх – Либідь" [2, с. 4]. Виникнення постаті героя є переходом від язичництва (міфологічної свідомості) до народу, нації. Герой постає вже втіленням національних рис, національного характеру. Окрім того, постать героя це вже й індивідуалізація людини.

Саме реалізація героїчного життя потребує, перш за все, становлення людини, яке не можна розуміти, за думкою І.Огієнка, як тільки розвиток розумових здібностей, а як розвиток кожної, унікальної людини як персони, як цілісності. Таке становлення може відбутися й відбувається тільки на ґрунті розвинених почуттів людини.

І.Огієнко розглядає не тільки значення морального становлення конкретної людини, але й звертається до мети та сенсу існування народу, нації – як цілокупності. Потяги до вищого, святого, сакрального виявляють життя спільноти на загальному рівні, а потяг конкретної людини – на індивідуальному. Зміст людського життя має універсальне значення, але виявляється він тільки в індивідуальному буття людини.

Ставлення народу до Бога як національне завдання, як духовне призначення є виразом його споконвічного потягу до світопізнання та самоусвідомлення, ідентифікації нації. В українській філософії духовність є усвідомлене переживання людиною своєї сопричетності до Абсолюту, того, хто знаходиться понад людиною; як усвідомлення людини самої себе як індивідуальності, відчуття своєї належності до народу; переживання людиною ціннісно-сислової насиченості власної культури; здійснення системи духовних смислів.

Українська людина, як підкреслював І.Огієнко, має апостольську віру, що здатна до суцільної відданості, яка відкриває нову добу свободи. Але, людина живе не тільки в сучасності, яка підтримується минулим, людина живе також майбутнім, намагається зазирнути в майбутнє. Культура є об'єднуючим моментом для минулого – сучасного – майбутнього. Підґрунтям культури являються нерациональні ментальні структури, які трансформуються в національні риси характеру народу в цілому та особистості, зокрема.

Як підкреслює О.Зибачинський – Орлан, "єдність особня, душі та Духа, тобто ціліснення суб'єкта, свідомості й волі – це образ нової людини, свободаря. Це людина свободи, резонатор усіх сутностей і вагомостей, безконечне прямування до симетричного досконалення. Вона розвиває розуміння всеохопного ідеалу, що призводить до інтегрального мислення" [3, 106].

Українська філософія і культура проголошують значення доброї нескінченності для ствердження позитивного смислу, можливості людини в досягненні ідеалу. Це означає, що абсолютна форма або принцип поєднуються з індивідуальним змістом, і тоді ідеал як форма, як принцип є нескінченним, а у своєму мінімальному змісті він є в межах можливого, у межах того, що може охопити й охоплює людина.

Література

1. Огієнко І. Українська культура. – Київ, 1918.
2. Повість минулих літ// Літопис Руський. – Київ, 1989.
3. О.Зибачинський – Орлан. Воля до свободи. Думки про світ, людину й абсолют. – Сідней-Париж, 1988.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню ідей Івана Огієнка стосовно язичництва і трансформації української ментальності.

The article is devoted to the research of the Ivan Ogienko idea's about pagan Culture and trasformation of Ukrainian mentality.

*Танасій Колотило
м. Кам'янець-Подільський*

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН І ЙОГО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОЧАЇВСЬКОЇ ОБИТЕЛІ

Перу видатного українського вченого-філолога, державного і церковного діяча, письменника, етнографа, перекладача митрополита Іларіона належить низка досліджень про історію релігії, церковне життя та світорозуміння етносу. Із них напрошуються тут назвати такі, як "Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т." (Прага, 1942; К., 1993), "Дохристиянські віруван-

ня українського народу: Історично-релігійна монографія” (Вінніпег, 1965; К., 1992), ”Іконоборство: Історично-догматична монографія” (Вінніпег, 1954), ”Поділ єдиної христової церкви і перші спроби поєднання її: Історично-канонічна монографія” (Вінніпег, 1952).

Останніми роками справедливого оприлюднення набувають цінні рукописи невтомного трударя. Так, через чимало десятиріч написання вчених праць тепер із значними потугами сучасних огієнкознавців з’являються друком роботи із запланованої серії ”Рукописна спадщина Івана Огієнка”. Першою була видана праця ”Українське монашество” (К., 2002 р.). У задумі-проекті почергово виходитимуть такі праці Івана Огієнка: ”Українська церква за часів гетьмана Івана Мазепи”, ”Розгіятій Мазепа”, ”Церковна хронологія...” [3, 2] та ін.

Збирацька робота перед написанням сьогодні мало відомої читачеві книги митрополита Іларіона під назвою ”ФОРТЕЦЯ ПРАВОСЛАВІЯ НА ВОЛИНІ СВЯТА ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА: Церковно-історична монографія” (Вінніпег, 1961. – 398 с., ілюстр.) носила копіткий і тривалий характер. І саме про неї піде мова в цій публікації, оскільки далеко не всі зацікавлені творчістю Івана Івановича Огієнка мають можливість познайомитися з нею безпосередньо.

Домінантною виступає авторська адресність праці : ”Усім волянкам, як удома, так і в розсіянні сущим, присвячую”(Див.: зворот титульної сторінки – Т.К.) [2].

Визначаючи дослідницьку мету, митрополита Іларіон щиро проймається віковичною славою Волині, тому що Почаївський монастир – ”...це її найясніша зоря, яка довгі віки світила їй і в часи радості, і в часи гіркого й тяжкого життя. Це правдиве живе серце волинське: цвів Почаївський монастир – цвіла і Волинь, занепадав монастир – занепадала й Волинська Земля. Ішли вони завжди разом, історією віковично пов’язані і на радість, і на неволю!” [2, 5]. Водночас автор зачудовано милується тамтешньою доволлишністю: ”Почаївська Свята Успінська Лавра стоїть на 35 сажених високій горі (віднога Карпат), а при ній – містечко Новий Почаїв, яке з трьох боків оточує гору; за три верстви на захід від гори міститься село Старий Почаїв. Положена на мальовничій горі, Лавра зо всіх сторін здалека видна, а з дороги Дубенської її позолочена баня мерехтить уже за 40 верст. З галереї при Соборі мальовнича околиця відкривається на всі боки, як на долоні” [2, 5].

Автор монументальної розвідки задається цілеспрямованою метою, чітко зазначеною в науковому викладі: ”Пишучи цю монографію, я поставив собі головним завданням – відновити ідеологію життя й праці Почаївського монастиря, показати його ролю в культурному розвої. Тодішні монахи служили і Господові, і народові, і всю цю службу я й пильную воскресити з-під глибокого пороху віків, і показати, якою вона була ідеологічно й національно” [2, 10].

Закономірним і з своєрідним підходом постає в автора розвідки бачення історії Почаївської Лаври, а саме, – як історії православної церкви, історії українського народу та його культури. Розглядається

ця історія митрополитом Лларіоном у перебігові першої (другої, третьої) доби, відповідно хронологічних меж – це приналежність Почаївва до складу Київського князівства, потім до Галицько-Волинського, далі він був окупований Литвою і згодом Польщею. Друга доба тривала "цілих неймовірно довгих 200 літ, коли (Виділена вставка наша. – Т. К.) і Україна, і її Православна Церква жили як на вулкані, і найголовнішою справою, що біла й іла Україну, завжди була саме унія. Унія для всієї православної України була в центрі її життя, її страждань, її ідеології, її політики, її надій, її вимог... За польсько-римською унією крилося цілковите знищення України, як окремої нації, і всі добре знали ці страшно довгі 200 років..." [2, 10]. Із цих цитованих рядків і всієї праці митрополита православного віросповідання зримо випливає, що автор аж ніяк не засуджує конфесійних єднань (уже тепер легалізованих в Україні), а спрямовує увагу читача на тогочасні шляхи та методи безцеремонного втручання поневоловачів у духовне (та й матеріальне) життя українського народу. "І третя доба Почаївського монастиря, коли він знову вернувся до православних і поємалу розростався та міцнів. І скрізь я звертаю пильно увагу на ідеологічне й національне життя монастиря" [2, 11], – пише дослідник.

Автор названої праці ставить "собі завданням докладно вяснити життя Почаївської Лаври..." [2, 11], а відтак робить спробу узагальнено охопити та висвітлити багатовікову історію прославленої серед українського народу як узвичаєного й масово визнаного місця поклоніння, пошанування святих Стоп Матері Божої – Почаївської Лаври [1], починаючи з найдавніших про неї відомостей. А найраніші свідчення про Почаївську Лавру та монахів, її засновників, із затуманеного далекого минулого зримо не проступають. Чимало різничань у рукописах і друках, а ще більше хронологічних прогалин та неточностей. Чи треба б було запеклому ставленнику єзуїтів, провокаторові о. Павлові Навродському знищувати живі документи про історію Лаври? У розглядуванім дослідженні митрополита Лларіона з цього приводу читаємо: "У лютому 1832-го року до Єпископа Волинського Амвросія, що жив у Почаївському монастирі, прибув боніфратський провінціал ксьондз Ян Навродський, і попросив прийняти його в Православ'є і в монастир. Це була освічена людина, і Єпископ його прийняв у суцшому сані, і в монашестві назвав Павлом. Це була людина, яка скоро втерлася в довір'я і Єпископа, і всього монастиря. Єпископ доручив о. Павлові (чужому!) впорядкувати... архіви, а також матеріальні й судові справи. П. Навродський пильно всім цим займався. Пробув він у монастирі 5 літ" [2, 207]. Згодом о. Навродський наполегливо домагався заволодіти ключами від Собору, та помітивши за собою особливий догляд, втікає за кордон. "Стали робити слідство, і виявилось, що о. Навродський був підсланий від єзуїтів нашкодити монастиреві, скільки можна, а головне: понищити важливі акти та викрасти Чудотворну Почаївську Ікону Божої Матері. Виявилось, що о. Павло по-викрадав і понищив в Почаївськім архіві, якого він "упорядковував", що єзуїтам треба. Крім цього, він викрадав з актів розписки та векселі

різних монастирських боржників і продавав їх заінтересованим, а гроші брав собі..." [2, 208]. Всілякі коментування цитованого тут зайві.

Написання вагомої праці про певне суспільно-культурне явище супроводжується тривалим пошуковим віднайденням джерельних матеріалів та їх глибоким аналізом при текстовому викладі. Митрополит Іларіон тривалий час займався такою роботою в архівних фондах Варшави та Вінніпега. Відвідав він і сам монастир. У примітках праці скромно зазначено: "І я восени 1924-го року був у Почаївській Лаврі і вивчав її та її архів. Це було за Ігуменства мого учня о. Дамаскина" [2, 370].

Чи не найбільше у своїх дослідженнях про Почаївську Лавру опирається митрополит Іларіон на опрацьовані ним архівні джерела, збережені в фондах Почаївського монастиря, фактажні науково-розвідкові роботи Хойнацького А. ("Почаевская Успенская Лавра. Историческое описание". – Почаїв, 1897. – 524 с., 30 мал.). Цю працю свого часу виправив, доповнив і видав Крижанівський Г.Я.; Амвросія А. ("Сказаніе о Почаевской Успенской Лавре". – Почаїв, 1878. – 296 с.) та ін., зазначені у примітках [2, 377-381].

Задля переконливих свідчень про давність Почаївського монастиря автор розглядуваного дослідження акцентує на різному роду джерелах, які сповіщають про явлення Божої Матері на Почаївській Горі та появу Цільбоносної Стопи з лікувальною водою; наводить тексти унікальних тогочасних рукописних грамот XIII – XVI та інших століть, підтверджуючи громадсько-церковне значення фундацій монастиреві, які були надані піклувальниками про православну віру на Волині – Гойською, Домашевськими, Потоцьким, Орловою-Чесменською, Блудовою... Вчений оповідає про Чудотворний Образ і подає опис почаївських чуд.

Життя Почаївської Лаври висвітлено в змалованні головних історичних подій та діянь подвижників-монахів. У цьому плані подається, зокрема, інформація про облогу Почаївського монастиря турками в липні 1675 року і чудесне його врятування Пресвятою Богородицею. Серед ігуменів Лаври особливою увагою заслужено виділяється Іов Жазіло, згодом введений в сонм святих православного українства.

Окрему яскраву сторінку з минулого монастиря відведено діяльності Почаївської друкарні, яка відіграла визначну роль у справі популяризації релігійних та світських знань серед населення Волині та й інших регіонів України. Почаївські видання і за змістом, і за призначенням явно різноманітні. Це книги богослужбні, проповідницькі, повчальні, про життя Святих; передрук знаменитої Острозької Біблії, збірник духовних співів з нотами "Богогласник" та багато ін. Одне з видань друкарні зумисне назвемо повністю, бо "зміст цієї книжки видно з повного наголовку її: "Книжиця для господарства, указующая, як ратовати вь хоробахъ всякую скотину, то есть: конѣ, волы, вѣвцѣ, козы, свинѣ, якъ бѣлвити полотно, якъ боронити пашнѣ от саранчи, якъ ратоватися от джумы, як губыти гусельницю от капусы, як ловиты рыбу, як губыти мышы и щурѣ, як ратовати людей,

которых собаки скажениі покусали, якъ ратовати человека, который не въ давномъ времени зъ ума выйдеть” [2, 325].

Правдоподібно, що саме почуття проповідника та усвідомлювача православного віросповідання керували митрополитом Іларіоном, який волею обставин був змушений поневірятися близьким та надто далеким зарубіжжям, і сприяли глибокому усвідомленню та переконанню свого патріотично-національного обов'язку в своїх пориваннях докластися до послужинь рідному народові.

Література

1. Див.: Колотило Т.І. Паломництво на Поділлі // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів, присвяченої 85-й річниці Української національно-демократичної революції. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 1. – С.197-199.
2. Митрополит Іларіон. Фортеця Православія на Волині Свята Почаївська Лавра: Церковно-історична монографія. – Вінніпег, 1961. – 398 с., ілюстр.
3. Сохацька Є.І. Дарунок пам'яті Івана Огієнка / До 121-річчя від дня народження // Студентський меридіан: Газета Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – 2003. – 31 січня (№ 1444).

Анотація

У статті розглядається маловідома українському читачеві історична монографія митрополита Іларіона "Фортеця Православія на Волині Свята Почаївська Лавра". Основна увага зосереджується на багатому джерельному фактажі про Почаївський монастир, який має велике значення в історії українського православного віросповідання, народу України та його культури.

The article deals with the unknown work an historical monography of Metropolitan Ilarion "Fortress of Orthodoxy in Volyn. Holy Pochaiv Lavra". The main attention is focused on the rich sauce information about Pochaiv Monastery, which is of grate value in the History of Ukrainian Orthodoxy and Ukrainian culture.

Тамара Міцінська
м. Хмельницький

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН – СЛУЖИТЕЛЬ БОГОВІ Й НАРОДОВІ. ОГЛЯД ЗА БІОГРАФІЧНОЮ МОНОГРАФІЄЮ ІНЖ. А.НЕСТЕРЕНКА

Іван Іванович Огієнко, видатний український державний і культурний діяч, у складний і суворий період боротьби за суверенітет України самовіддано служив справі національного відродження. Огієнко відомий у світі і як Митрополит Іларіон. У фондах музею

зберігається книга інж. А.Нестеренка "Митрополит Іларіон – служитель Богові й народові" (Біографічна монографія, яку було видано у Вінніпезі 1958 року з нагоди 75-літнього ювілею Митрополита Іларіона). Автор книги, представник української діаспори у Канаді, А.Нестеренко близько 30 років був живим свідком життя і діяльності Митрополита Іларіона. Усі зібрані матеріали, які укладено у названу книгу, заслуговують на увагу. Тема про Огієнка як видатного українського державного і культурного діяча чи як Митрополита Іларіона невичерпна і завжди актуальна. Книгу до музею передав Мацько Віталій Петрович, голова Хмельницької обласної «Просвіти». Варто зауважити, що темою своєї дисертації він обрав таку особистість, як Іван Іванович Огієнко. Унікальність даної книги полягає ще і в тому, що вона зберігається лише у фондах музею.

Праця інж. А.Нестеренка "Митрополит Іларіон – служитель Богові й народові" – це короткий нарис про життя й діяльність Івана Огієнка. Монографія складається з семи частин.

Частина I. – Вступ. Містить один пункт-розділ:

Митрополит Іларіон – найвищий учитель.

Автор зазначає, що Митрополит Іларіон, щирий український громадянин і великий патріот, належав до тих малочисельних осіб, хто все своє життя присвятив своєму народові та його ідеалам. Він невтомно працював в різних галузях української духовної культури, вкладаючи в свою працю всю свою силу, вмілість і всю свою душу.

Частина II. – На Батьківщині. Складається із вісімнадцяти пунктів-розділів:

1. Дата й місце народження.
2. Початкова школа.
3. Військово-фельдшерська школа.
4. Праця в лікарні.
5. Іван Огієнко – студент Київського університету.
6. Іван Огієнко – учитель середньої школи.
7. Іван Огієнко – професорський стипендіат.
8. Праця для рідного містечка.
9. Іван Огієнко – приват-доцент університету.
10. Іван Огієнко – професор університету.
11. Професор І.Огієнко – ідеолог українських революційних мас.
12. Професор Іван Огієнко – вірний син України.
13. Праця професора Івана Огієнка в церковній справі.
14. Професор Іван Огієнко – надзвичайний професор.
15. Професор Іван Огієнко – ректор університету.

Нестеренко пише, що один із колишніх учнів Огієнка В.Гарбар у своєму листі до Митрополита Іларіона, який поміщено на сторінках журналу "Віра й культура" (ч. 7 за 1956 рік), так висловився про ректора Івана Огієнка: "Я – один з небагатьох уцілілих перших студентів Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, в якому Ви були нашим першим ректором. Добре пам'ятаю

Ваші блискучі виклади з української мови, що захоплювали нас, усіх студентів без різниці відділів (я якраз був студентом сільськогосподарського факультету), та зривали наші гарячі оплески для Вас. З молоді, хто Вас знав, слухав, зустрічався, може непомітно для Вас самих, формувалися як майбутні завзяті борці-герої за національну ідею, так і сотні скромних непомітних, але відданих національній ідеї працівників”. Ректором Кам’янець-Подільського Державного Українського університету Іван Огієнко був до 1920 року.

16. Професор Іван Огієнко у складі керманічів України.

17. Професор Іван Огієнко – організатор Свята Соборності України.

Іван Огієнко є засновником свята День Соборності України, яке відзначається 22 січня. В січні 1919 року Рада Міністрів УНР доручила Міністрові освіти професорові Іванові Огієнкові організувати Свято Соборності України. Міністр Іван Огієнко, склавши програму і зробивши відповідні приготування, призначив це свято на 22-те січня 1919 року в Києві на Софійській площі біля пам’ятника Богданові Хмельницькому. Сам він і керував виконанням програми цього свята.

18. Професор Іван Огієнко – Головноуповноважений Уряду УНР.

Частина III. – У вигнанні. Складається із тридцяти двох пунктів-розділів:

1. Еміграція на Захід.

2. Професор Іван Огієнко – професор Варшавського університету.

3. Професор Іван Огієнко – заступник Голови Передвиборного Зібрання у Варшаві.

4. Професор Іван Огієнко – доктор філософії.

5. Професор Іван Огієнко звільнений з Варшавського університету.

6. Професор Іван Огієнко вийшов з Допомогового Комітету Студентам.

7. Професор Іван Огієнко продовжує опікуватись з студентами.

8. Професор Іван Огієнко – видавець журналу ”Рідна мова”.

Автор зазначає, що журнал ”Рідна мова” був присвячений справі вивчення і дослідження української мови та зацікавлення громадства в пізнанні та засвоєнні своєї літературної мови. Журнал проіснував 7 років (1933-1939). У 1939 році німці закрили видавництво журналу.

9. Професор Іван Огієнко – видавець журналу ”Наша культура”. Журнал виходив три роки (1935-1937).

10. Головні праці професора Івана Огієнка у Варшаві.

Будучи професором богословського факультету Варшавського університету, Іван Огієнко написав і видав такі свої праці:

- ”Нариси з історії української мови”, 1927 р.;

- ”Костянтин і Мефодій (2 томи), Варшава, 1927-1928 рр.;

- ”Пам’ятки старослов’янської мови X-XI вв.”, Варшава, 1929 р.;

- ”Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апостол 1560 рр”, 1930 р.;

- ”Фонетика церковнослов’янської мови”, 1927 р.;

- ”Повстання азбуки й літературної мови в слов’ян”, 1937 р. та інші праці.

11. Професор, доктор Іван Огієнко – перекладач Біблії.

12. Біблія – джерело духовних цінностей і літературної мови.
13. Перекладачем Св.Письма обрано професора, доктора Івана Огієнко.
14. Джерела для перекладу Біблії.
15. Перекладна українська мова.
16. Вплив Біблії на душу народну.
17. Оцінка знавцями перекладу Біблії професора Івана Огієнка.
18. Давніша Біблія в українському перекладі.
19. Особливе значення Біблії для українського народу.
20. Подяка Митрополітові Іларіонові за переклад Біблії.
21. Переклади Богослужбових книг.
22. Упокоєння дружини професора Івана Огієнка.
23. Професор Іван Огієнко – Голова Церковної Ради.
24. Поставлення професора Івана Огієнка Єпископом.
25. Професор Іван Огієнко став Архимандритом Іларіоном.

В останньому пункті говориться, що 9-го жовтня 1940 року професор Іван Огієнко прийняв монашеский сан та став смиренним ченцем Іларіоном у пам'ять Київського Митрополита Іларіона I з XI віку. 10-го жовтня він став Дияконом, а 11-го жовтня – Ієромонахом з возведенням у сан Архимандрита.

26. Наречення Архимандрита Іларіона в Єпископа Холмського.
27. Хіротонія Архимандрита Іларіона в Єпископа.
28. Обід в Архиєрейських Палатах – спонтанна маніфестація.
29. Архиєпископ Іларіон на Холмсько-Підляській кафедрі.
30. Обрання Владики Іларіона на Київську кафедру.
31. Надання Архиєпискові Іларіонові титулу Митрополита.
32. Евакуація митрополита Іларіона з Холма на Захід.

16 вересня 1947 року Митрополит Іларіон відлетів із Швейцарії в Канаду, куди його запросила українська громада Собору Св.Покрови у Вінніпезі.

Частина IV. – На вільній канадській землі. Складається із дев'яти пунктів-розділів:

1. Допомогова акція скитальцям.
2. Добудова Собору Св.покрови у Вінніпезі.
3. "Слово Істини".

Прибувши 18 вересня 1947 року в Канаду, Митрополит Іларіон незабаром переконався, що в Канаді не можна плідно працювати без свого релігійного органу. А тому він заклав при Митрополитальному соборі Св. Покрови в Вінніпезі народний християнський місячник "Слово істини". Той місячник виходив під головним проводом і коштом Митрополита Іларіона. Перше його число вийшло в листопаді, а останнє – у жовтні 1951 року.

4. Видавництво "Наша Культура".
5. Обрання Митрополита Іларіона Первоієрархом Української Греко-Православної церкви в Канаді.
6. "Наша Культура".

У листопаді 1951 року почав виходити в Вінніпезі місячник "Наша культура" під редакцією Митрополита Іларіона, що прийшов на зміну місячнику "Слово істини".

7. "Віра й Культура".

Місячник "Наша Культура" виходив лише до листопада 1953 року. Його замінив місячник "Віра й Культура". Місячник видавало українське наукове православне богословське товариство в Канаді під редакцією Митрополита Іларіона і його коштом.

8. Митрополит Іларіон – ректор Духовної Академії у Вінніпезі.

9. Українське наукове православне Богословське товариство в Канаді. Це товариство видало праці Митрополита Іларіона, а саме:

- "Візантія й Україна", Вінніпег, 1954 р.

- "Обоження людини", Вінніпег, 1954 р.

- "Хресне знамення", Вінніпег, 1955 р.

- "Таїнство хрещення Православної Церкви", Вінніпег, 1956 р.

- "Українська Церква за Богдана Хмельницького (1647-1657)", Вінніпег, 1955 р.

- "Книга буття нашого на чужині", Вінніпег, 1956 р.

- "Українська Церква за час Руїни (1657-1687)", Вінніпег, 1956 р.

- "Преподобний Іов Почаївський", Вінніпег, 1957 р.

- "Господь моя втіха та поміч", Вінніпег, 1957 р.

- "Православна віра", Вінніпег, 1957 р. та інші праці.

Частина V. – Праці Митрополита Іларіона. Складається із вісьми пунктів-розділів, а саме:

1. Наукова праця Митрополита Іларіона в Канаді.

2. Українська літературна мова.

3. Поділ єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її.

4. Українська Церква за Богдана Хмельницького (1647-1657).

5. Книга нашого буття на чужині.

6. Українська Церква за час Руїни.

Поетичні твори Митрополита Іларіона.

Уся поезія Митрополита Іларіона – як ідейна, так і релігійна – характеризується добрим і ясним змістом, точним і ясним висловом, чіткістю та емоціональністю. Поезія має логічну побудову думки й вірша, проникнена глибокою любов'ю до свого народу й до України, характеризується безсумнівною щирістю. Поезія релігійна має ще й свою особливість та красу і написана у "високому стилі" з добром відповідних слів. Мета релігійного поета – допомогти людині стати найближче до Бога, визнати його своїм рідним Батьком, поєднатися з ним – обожитися. Бо обоження – найвища ціль людського життя на землі, за визначенням автора. Наведемо як приклад один вірш Митрополита Іларіона, якого він написав 6 травня 1960 року.

НАЙБІЛЬША ПЕРЕМОГА.

Узять до рук себе самого,

Хіба найбільша перемога, –

У ближньому не чути злого,

У "Злі" почуть дихання Бога!...
Сказать собі самому "Годі",
Це вже початок перемоги, —
Це вже пристанок у негоді,
До перемоги вже дорога!...
Щоб скрізь вбачати тільки Боже,
Потрібні нам любовні сили, —
І тільки Дух Святий поможе,
Як Батько рідний, орлокрилий!...

Частина VI. – Діяльність Митрополита Іларіона. Складається із п'яти пунктів-розділів, а саме:

1. Громадсько-політична діяльність Митрополита Іларіона.
2. Церковна діяльність Митрополита Іларіона.
3. Істотність Православної Віри і її значення для народу.
4. Митрополит Іларіон – оборонець Православної Віри й Церкви.
5. Митрополит Іларіон – Провідник народу і борець за його ідеали.

Частина VII. – Післямова. Складається із п'яти пунктів-розділів, а саме:

1. Особливі прикмети характеру Митрополита Іларіона.
2. Світогляд Митрополита Іларіона.

Характеристикою світогляду Митрополита є поетичні рядки, написані ним напередодні свого 75-річчя.

Найбільше щастя – для Народу
Віддати все своє життя,
Покласти душу за свободу,
Прийняти за нього й розп'яття...

3. Особисте життя Митрополита Іларіона.
4. Опіка Творця Всесвіту над Митрополитом Іларіоном.
5. Признання й подяка Митрополитові Іларіонові за його працю.

Усе життя Митрополита Іларіона (проф. Івана Огієнка) – це повчальний приклад, як потрібно працювати для свого народу навіть у важких і несприятливих умовах.

Анатолій Падалко
м. Житомир

HISTORIA EST MAGISTRA VITAE (ЗА І.ОГІЄНКОМ)

Питання мови, літератури, культури у дослідженні І.Огієнка тісно переплетені з питаннями історичної долі нації. Факти історичної долі української нації осмислюються з погляду перспективного.

Знати історію свого народу треба, щоб навчатися у неї, убезпечувати себе від помилок минулого. Здорова, повноцінна нація має витворити культ не тільки мовно-літературних, але й історико-мистецьких пам'яток як всеукраїнських цінностей, а також – культ минувшини, культ історичної пам'яті: культ Крут, культ Базару, культ Соборності.

Відродження (воскресіння) нації Великий просвітитель пов'язує з індивідуальним воскресінням особистості, розвиток культури духовної – з гармонізованим розвитком культури матеріальної. Тільки за таких умов можна організувати найкращі форми людського життя.

У цій площині спеціальний інтерес викликають висловлювання І.Огієнка, що тут наводяться. Не випадково до наших днів дійшов вислів з давнини: "Historia est magistra vitae".¹

"Отож, коромоли та сварки, роздори та війни не спинялися в Україні. Князі єдналися в гурти, й гурт нападав на гурт, а Українська земля руйнувалася та безсиліла. Не стало спокою в Україні, і ніхто не був певен за те, що він мав.

...І ось якраз "Слово про Ігорів похід" і є поема з кінця XII віку, що надзвичайно сильно й правдиво змальовує тодішній удільний безлад в Україні" [1, 15, 17].

"Слово" дійшло до нас тільки в єдиному спискові. Це пам'ятка чисто українського духа, а тому вона знана була й читалася переважно в Україні.

Мова "Слова о полку Ігоревім" – це українська літературна мова кінця XII віку. В істоті своїй вона така сама, як і мова літописна, скажемо, мова Іпатієвого Літопису, але більш народня, живіша. Мова ця складається з оцих чотирьох головних елементів:

1. Мова старослов'янська, чи староболгарська, менше znana в Україні.
2. Мова староукраїнська, цебто літературна й жива для XII-го ВІКУ.
3. Мова місцева українська.
4. Чужомовні впливи.

"Слово о полку Ігоревім" вирізняється своєю величною поетичною красою. Українські вчені М.Максимович (див. т. III його "Сочиненій", Київ, 1880 р.) та Ол.Потебня дуже переконливо й докладно показали, що в нашій народній пісні вповні збереглася та поетична стародавня краса, яку бачимо вже в "Слові". І це робить саму істоту нашої пам'ятки українською" [1, 70].

"Слово о полку Ігоревім" стало "правдивим дзеркалом української державної історії українського життя". На жаль, українці не створили культу "Слова о полку Ігоревім", не пригадали його за татарщини, забули при створенні унії, не згадали й за Хмельниччини, і великий Богдан не заклав своєї столиці в Києві – обрав провінційний Чигирин... А Київ же – серце України, її Єрусалим, її Сіон" [7, 130, 131].

"Гебрійський чи юдейський вплив на стародавню Русь-Україну був завжди немалий і походить з давнього часу. Ще за Чорноморсько-Дунайської доби, десь у VII-IX віках, ми вже чимало стикалися з юдаїстичною культурою" [1, 51].

"Греко-українські стичності розпочалися з найдавнішого часу, ще Чорноморсько-Дунайської доби, й далі ніколи не спинялися, й грецький вплив ішов до нас чи безпосередньо, чи посередньо через південних слов'ян" [1, 52].

¹ ἱστορία δασυ – ὁ εὐδαίμων ἀεὶ βίου

”Остріг став в кінці справжнім культурним центром, став осередком цілої Волині і в справах культури був першим містом на всю Україну, значно перевищуючи навіть Львів... Увесь той час Остріг був найсвітлішим центром української культури, та його діяльність – це окрема доба в нашій історії” [2, 189].

”Між земляками київськими та галицькими встановлюється тоді найтісніший зв'язок, але – на шкоду соборної України – зв'язок цей на віки розбила братня релігійна боротьба, заведена рукою того третього, що поставив собі за ціль ”знищення Руси”. І світла незабутня праця цього вченого гуртка київських друкарів так і полишилася ”недоспіваюною піснею” ідеї соборної України”... [2, 284].

”Хмельниччина – наша найбільша школа бою за державство” [9, 5].

”Поділля увесь час було багатою житницею для цілої Польщі, що обома руками брала з нього, але й обома руками нищила його. Віддалене від більш культурних центрів – Києва, Острога і Львова, – Поділля не створило помітного свого власного центру і лежало в темноті цілі віки, віддане на ласку ославленого ”cywilizacyjnego posłannictwa” [2, 362].

”Так уже повелося в житті нашому, що про великих людей ми знаємо занадто мало; люди ці за життя свого звичайно не мають загального визнання своїх заслуг і стають ”великими” лише по смерті своїй” [2, 71].

”Фізично сильний народ може здолати народа слабшого, але довго панувати над ним не зможе: духовна культура завжди перемагає” [6, 338].

Анотація

Наведені висновки І.Огієнка-дослідника розкривають давню істину: історія – учитель життя.

Given expressions of Ogiyenko – investigator open the ancient truth: ”History isa teacher of life”.

Література

1. Митрополит Іларіон. Слово про Ігорів похід. Пам'ятка української літератури XII віку – Рівне, 2000.
2. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994.
3. Проф. І.Огієнко. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Фірма ”Довіра”, 1992.
4. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд. Авт.іст. – біограф.нарису та приміри. М.С.Тимошук – К.: Либідь, 1995.
5. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882-1972. Життєписно – біографічний нарис – Львів, 1997.
6. Рідна мова. – 1935. – Ч.6.
7. Іларіон Митрополит. Слово про Ігорів похід. Літ. Монографія. Вид. 2-ге, доп. – Вінніпег, вид. Т-во Волинь, 1967 (за монографією Тіменика З., № 5 у списку).
8. Іларіон. Вічність ідеології ”Слова”//Слово істини. – 1950.–Ч.12.
9. Іларіон Митрополит. Твори. Наш Бій за Державність. – Вінніпег, 1962. – Т. 3.

*Марія Масловська
м. Житомир*

ЖІНКА В ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (І.ОГІЄНКО ПРО РОЛЬ ЖІНКИ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ)

*Я взяв своє серце малими руками
Й віддано поклав Україні до ніг*

І.Огієнко

Багато проблем треба вирішити нашій молодій державі.

Серед цих проблем – питання дальшого вдосконалення освіти, розвитку науки, мистецтва і літератури.

Втрата Україною своєї державності за часів багатоговікового перебування під владою Російської імперії загрожувала українському народові позбутися своєї національної самобутності, культурних і літературних традицій. Керівництво імперії робило все можливе для того, щоб знищити історичну пам'ять народу.

Розвиток української культури і літератури, як свідчать історичні факти, відбувався в умовах гострої боротьби кращих синів і дочок України за збереження рідної мови, народної самобутності, традицій. Серед тих, хто примножував українську культуру, був професор Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань. Важко сказати, в якій із сфер діяльності Іван Огієнко залишив найпомітніший слід. Він літературознавець та мовознавець, редактор, видавець, перекладач, поет, історик української церкви і т.д. Та особливу увагу Іван Огієнко звертав на освіту. Закінчивши університет св. Володимира у Києві і почавши там кар'єру викладача, Огієнко виступає організатором українського народного університету, читає курс лекцій "Українська культура", бере участь у роботі комісії з підготовки "Проекту правопису рідної мови".

У 1916 р. за його сприянням відкривається в Брусиліві Початкове училище. І.Огієнко підтримує його коштами і комплектує бібліотеку.

У 1918 р. І.Огієнку доручили відкрити Український університет в Кам'янці-Подільському на Поділлі. Він блискуче справився з цим завданням.

Його називають будівничим української культури – це істина. Бо саме він створив українську культуру, хотів бачити щасливим і вільним український народ та Україну. Іван Огієнко розумів, що без освіти не буде держави, нації. Він цинив і писав про тих, хто ніс світло в народ, давав освіту, відстоював честь українця. Вчений досліджував життєвий шлях Анни Всеволодівни, доньки князя Київського Всеволода Ярославовича, Іова Почаївського, Паїсія Величковського, Дмитра Туптала, Арсенія Мацієвича, Костянтина Острозького та ін. З-під його пера виходять історичні монографії, історико-біографічні нариси.

У 1960 р. у Вінніпезі вийшла книга "Блискуча зоря в українській духовній культурі. Преподобна Анна Всеволодівна (1055 – 3. XI.1113). У книзі розповідається про життєвий шлях Анни.

Іван Огієнко говорить про те, що жодних обмежень у правах руська жінка не мала і могла вільно працювати як у своєму домі, так і поза ним. Проте жінки, в основному, працювали у себе в господі. Він пише: "Історія зберегла нам дуже мало імен тих наших жінок, які широко працювали і для свого народу і тим стояли понад звичайними жінками. Але все-таки – подібні були, починаючи з великої княгині Ольги" [3, 64]. На той час працювати на широкому освітньому полі – це значило стати черницею. Отож, сильні духом жінки йшли в монастир, де могли і виявити свої сили, і належно їх застосувати. Іван Огієнко відкидає думку про те, що "буцімто до монастиря вступали тільки "зламані душі", – часто вступали туди і душі сильні та великі, бо поза монастирем вони тоді поля для своєї праці не мали" [3, 66]. Далі Іван Огієнко відзначає: "У всякому разі, вісім віків Х-XVII – монастирі в Україні були головними центрами, які ширили народню освіту, які були центрами нашої культури. Центрами вони залишилися як і в віці XVIII, але в цьому віці стали вже працювати в нас освітні центри і світські – організовані школи" [3, 66].

Великий учений відзначає заслуги українських монахів і монахинь, називаючи їх "Божі бджоли", які "створили нам усе те, що маємо найкращого в нашій духовній культурі і чим ми пишаємось і тепер" [3, 66]. Серед них чільне місце посідає Анна Всеволодівна, донька Всеволода Ярославовича, внучка Ярослава Мудрого. Іван Огієнко зазначає, що відомостей про Анну дуже мало, хіба що в літописі "Повість временних літ". У своєму нарисі вчений з великою повагою пише про Анну: "Ось серед таких маловідомих працівників на ниві духовної культури в Україні була і велика князівна Анна" [3, 36].

Вчений пише про те, що Анна прославилася великими ділами: "... зріклася вийти заміж, заснувала в Києві жіночого монастиря з першою в Україні жіночою школою при ньому, а все своє чернече життя віддала "на працю освіти українських жінок" [3, 66].

Великого значення Іван Огієнко надавав родині та родинному вихованню взагалі, та вихованню Анни, зокрема. Він пише: "Великі люди з великими виробленими характерами звичайно виховуються в відповідних родинях – що дитина одержить від батьків своїх, те і в життя понесе, і нестиме його аж до могили. Так було і з князівною Ганною: що вона з батьківського дому одержала, те і в життя понесла, як черниця Анна" [3, 67].

Анна провела дитинство в побожній та люблячій родині. Батько любив і шанував освіту, знав п'ять мов. З раннього дитинства Ганна – Янка починала свій день з молитви, вела чеснотне життя, була побожною, любила правду. На виховання доньки вплинула і мати-гречанка Анна Мономах: "Не виключено, що це вона взяла в свої руки виховання всієї своєї родини й завела в княжому домі православні чеснотні звичаї. І під її впливом жив і великий князь

Всеволод, її муж, і її діти: син Володимир (Мономах по матері) та донька Анна (назва за матір'ю)" [3, 69]. Іван Огієнко наголошує, що саме мати займалася вихованням та навчанням дітей.

Великий вплив на виховання Анни мав старший брат Володимир: "Високоосвічений, він багато дав із своєї освіти і своїй сестрі" [3, 102, 112].

Іван Огієнко відзначає: "Усно свою ідеологію великий князь Володимир подав у глибокому своєму історичному творі чесного життя "Наука дітям". Безумовно, це була ідеологія всієї родини князя Всеволода, надихана матір'ю, Анною Мономах. Цю ідеологію носила в собі князівна Анна чи Ганна все своє життя – на ній була вихована, з нею вона й росла [3, 70]. Маючи добру освіту, Анна відкривала при монастирі початкову школу, де навчала дівчат читати, писати чи співати в церкві, навчала й жіночих ремесел, можливо, вчила дівчат переписувати книжки. Літописи про Аннину школу мовчать, правда, монастир – то була й школа для того часу. За досвідом (у нашому розумінні) Анна їздила в Константинополь "не надурно, а з тим, щоб удвоє бути корисною собі і іншим черниці Руської Землі" [6, 116].

Анна Всеволодівна свого часу була дуже відома, двадцять сім літ працювала в Києві. Вона перша присвятила себе освіті, освіті жінки-українки. "Історія української культури ніколи не забуде піонерки жіночої освіти в Україні, князівни Анни. Так, року 1240-го монголи зруйнували й спалили Янчиного монастиря, але навіки позостанеться між нами славне ім'я її та незабутня її праця" [3, 86].

Визначаючи великі заслуги Анни перед українським народом та церквою, І.Огієнко пише: "Преподобна Анна серед українського жіноцтва ясною зорею сяє аж дотепер. Вона – честь і слава Української православної церкви, вона – краса української культури, вона – блискуча зоря українського народу!" [3, 87]. І.Огієнко присвятив українській жінці, її ролі в родині, громадському та суспільному житті ряд праць.

У своїй праці "Дохристиянські вірування українського народу" І.Огієнко відзначав, що у наших предків стан жінки не стояв на низькому рівні, навіть жінки "з народу". Вчений так трактує слово дружина: "На обов'язку жінки знаходився дім – нагляд і виховання дітей, виготовлення їжі й одєжі для всієї родини, чому вона й звалася в нас здавна почесним ім'ям "дружина", від слова "друг" – товариш, а "товариш" – довірений при товарі, цебто маєтку" [2, 352].

Моральний стан жінки у нас стояв дуже високо. Слов'янські жінки були дуже богобоязні і тому вірні своїм чоловікам: "Чужинці історики: візантійці, араби, німці – позоставили нам багато свідчень, що слов'янські жінки були дуже вірні своїм чоловікам, – усі вони дивуються такій вірності й відданості, бо в них того не було" [2, 352]. Високу чесність українських дівчат підкреслює й француз Боплан у своєму "Описі України" 1650 р.

В Україні головним був у родині чоловік, жінка у всьому підкорялася йому. Є описи істориків про те, що коли вмирав чоловік, то жінка

добровільно давала себе спалювати. Дослідники стверджують, що становище української жінки в суспільстві було високе й шановане. Шанували матерів, старших сестер, хрещених батьків, особливо шанували вдів та дівчат-сиріт. У народі говорили "Хто скривдить сироту, того бог скарає". Чесність дівчини ("вінок") глибоко берігся в родині. За честь дівчини заступалися парубки усього села. Коди ж дівчина ставала непутящою її тяжко карали. Панас Мирний у романі "Повія" подає: "Вона непутня виходила заміж. Пан і люди присудили обстригати її, обмазати дьогтем і обтикати пір'ям, – і так водили голу по селу" [4, 421]. Цей звичай був дуже поширений в Україні. Українки богобоязні, тихі, смирні, так про них пишуть історики. Та мінявся їх характер під час війни: "Серед жінок багато було сміливих і відважних. Грецький історик оповідає, що в війську князя Святослава було багато жінок, по-чоловічому одягнених і озброєних. У війні з греками вони завзято билися" [2, 361].

Багато є свідчень про те, що наші предки завжди були роботящі. Дітей з раннього віку привчали до роботи.

Звичайно, життя князівських дітей відрізнялося від життя та виховання простого народу. Та спільним було одне – любити і захищати свою землю, поважати старших, виховувати добре своїх дітей, жити по-совісті, по-божому.

Протягом тридцяти років спільного життя родини Огієнків постійно була поруч скромна, мудра жінка, що, очевидно, була джерелом "Огієнкової одухотвореної терпимості, надлюдської працездатності, безмірної любові до України" [6, 99].

Домініка, так звали дружину, від природи мала талант до мови, до українського слова, напам'ять читала всього "Кобзаря" Т.Г.Шевченка. А головне – саме вона – переписувала рукописи Огієнка, вичитувала і здійснювала коректуру, іншими словами, виконувала без скарг і нарікань "всю чорнову роботу" вченого, редактора, видавця" [7, 98]. Помираючи, Домініка залишила духовний заповіт своєму чоловікові, "щоб він і далі, аж до кінця свого віку, позостався вірний своїм безкомпромісним патріотичним та національним переконанням, хоч би за це йому довелося так само тяжко терпіти, як він досі терпів" [7, 101]. Дітям по-материнськи заповідала: "Усім своїм дітям, яких я ціле життя своє палко кохала та по-материнському виховувала, – Анатолію, Юрію, Лесі – завіщаю, щоб вони ціле життя своє щиро, палко й віддано кохали батька свого... Синам моїм женилися з чужинками, а доньці моїй виходити заміж за чужинця – свого благословення я рішуче не даю... [7, 101]. Вмираючи, жінка-патріотка думає про майбутнє своїх дітей та про майбутнє України. Пункти 3, 4, 7, 10 її заповіді присвячені Україні, її майбутньому. Зокрема, у десятому пункті заповіді вона пише: "Завіщаю всім своїм дітям – Анатолію, Юрію, Лесі – ціле своє життя добре й ясно пам'ятати про своє українське походження та про свої національні обов'язки до своєї обездоленої Батьківщини – України. Нехай вам буде взірцем для цього ваш батько, що ціле життя своє сильно терпів

від своїх і чужих за свої безкомпромісові національні переконання й поступування. А коли Бог дасть дочекатися діток своїх, виховайте їх національно так само, як ми виховали вас. 27 квітня 1937 р.” [7, 101]. Домініка Данилівна – приклад вірного служіння Україні, глибокого шанування чоловіка та його праці, великоматеринської любові в ім’я національного виховання своїх дітей.

Доля української жінки була складною, тернистою. Та завжди були жінки, що примножували, збагачували культурно-мистецькі та освітницькі здобутки попередників. Великий внесок зробили Софія Русова, Олена Пчілка, Леся Українка, Олена Теліга, Ліна Костенко та інші славні дочки України.

Сьогодні українська жінка не стоїть осторонь суспільних проблем. Вона творить історію, дивиться в майбутнє, вірить в щасливий день України.

Література

1. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ "Обереги", 1992. – 424 с.
2. Культурне відродження в Україні: історія і сучасність. – Львів: Астериск, 1993. – 218 с.
3. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Життєписи великих українців. – К.: Либідь, 1999. – 669 с.
4. Мирний Панас. Зібрання творів: У 7-ми т. – К., 1969. – Т.3.
5. Погрібний А. Якби ми вчилися так, як треба... – К.: Видавничий центр "Просвіта", 1999. – 336 с.
6. Тимошик М. "Лишусь навіки з чужиною"... Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ, 2000. – 545 с.
7. Українська культура. – К.: Либідь, 1992. – С.40-72.

Анотація

І.Огієнко про роль жінки в духовному житті України.

The role of women in cultural life of Ukraine. It is basist on the works of I.Ogienko.

Юрій Малихін

м. Житомир

ІВАН ОГІЄНКО ПРО КНИГОДРУКУВАННЯ НА ЖИТОМИРЩИНІ

Відомо, що виникнувши в Німеччині, друкарство надзвичайно швидко розповсюдилось по всіх країнах, зокрема на українських та білоруських землях. За твердженням І.І.Огієнка, у Житомирі друкарство впровадилось у 1760 р. – саме тоді у Бердичеві

монахи кармелітського монастиря заснували свою латино-польську друкарню і почали "енергійно" видавати книжки [1, 331]. У 1840 р. цю друкарню було перенесено до Житомира. Окрім кармелітської, у Бердичеві працювало ще дві друкарні, які були засновані євреями. Коли виникли ці друкарні, достеменно не відомо, а от проіснували вони до 1850 р. і були закриті російським царським урядом.

З праць Огієнка дізнаємося, що у Житомирі перша друкарня з'явилася лише у 1783 р. Її заснував житомирський суд. У ній друкувалися лише судові справи винятково польською мовою. Віднайшов дослідник і згадки про Махнівецьку друкарню, яку у містечку Махнівка заснував граф Потоцький у 1793 р. Історія цієї друкарні є надзвичайно цікавою: двічі змінювався її власник, а у 1802 р. вона була продана на аукціоні за 3520 злотих купцю Селезньову.

Отож, у період з 1760 по 1850 рр. можна говорити лише про існування п'яти друкарень на землях, що тільки з 1937 р. стали називатись Житомирською областю. Можливо, така мала їх кількість і спричинила проблеми, пов'язані з друком на Житомирщині у наш час. Найперше – не було в кого перейняти досвід, бо хоча друкарні знаходились на українських землях, українськими назвати їх важко – це видно і з мови, якою друкувалися книги, і з того, що друкувалося, і з того, хто друкував.

У наш час друкарська справа у Житомирі активно розвивається, проте не без проблем, що обумовлені найбільше економічним станом видавництва, "самвидавами" непередбаченого гатунку, високими податками на українську книжку та ін.

Анотація

У статті, за матеріалами І.Огієнка, відображено в основних рисах історію книгодрукування на Житомирщині та названі у цьому зв'язку проблеми видавництва сьогоденних.

The article based on I.Ohienko's works depicts the history of bookprinting in Zhytomyr region and enumerates the problems of present-day publishing.

Література

1. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994.

Олексій Опанасюк
м. Житомир

ПОВЕРНЕННЯ ПРОРОКА

1. Над Здвижем тільки небо!..

Перші, більш-менш нормальні згадки й відголоски, а далі й глибші та ширші публікації про народжену тут людину, знану у світах і так ревно приховувану в Україні, прецінь за всіма замками й печатями, з'явилися в ще недавно, як для нас, теперішніх, перебудову, спущену за перстом Москви, а зініційовану "хрестителем гласності в СРСР" Михайлом Горбачовим, який і гадки не мав, що та гласність у супрязі з небаченою інфляцією рубля стане згубною як для керівної партії, так і для її дітища "ленінської держави робітників і селян" й самого її останнього керманича.

"То із сином Олесем, то зі своїм редактором (колишньої в Брусиліві "колгоспноправдівської" газети) Іваном Охріменком, навідуючись до родинного містечка Івана Огієнка, не обминали, відтак все зацікавленіше розшукували стежки й місцини, де народився, вчився, бував згодом у родичів, сусідів, земляків, іменитий син цієї сторони, напивували людей, з якими він спілкувався, збирали й занотовували чуте про нього. То правда, що до свого славного односельця рідко хто з брусилівців горнувся прихильно, мало хто знав щось путне і правдиве про нього – здебільшого ж одмахувався, а близькі родичі, як правило, одмовчувалися, хоч і дещо знали-відали про нього, як поволі з'ясовувалося, немало, та й сам їхній гурт, як гриби по дощу, зростатиме. Найближче до повернення пророка стояли чорнобильські переселенці з Народич:

— Він був вимушено у діаспорі, де Канада, а ми тут також, як у діаспорі, теж не з доброї волі!

Наслухалося й таке:

— Над Здвижем тільки небо наше, українське, де зійдемося всі ми, а Брусилів, весь ландшафт його, і люд на нім ще ні, – і це не без смутку поділяв Іван Лукич Охріменко, теж уродженець містечка.

Однозначно трималися чиновні містечкові парсуни й цілого району, що саме після розвалу Чорнобильської АЕС відновився як прихисток для переселенців із зони. Уже плелися за нами незалежницькі роки, а чинуші продовжували проливати слюзи за днем учорашнім і немилосердно гудити Михайла Горбачова, як такого, що

"розвалив непорушний СРСР", шпетили і його соратників, і в тій кумпанії не обминали Івана Огієнка, що й мертвий не дає їм спокою, йому ж бо, дорікали, "не треба було тікати з квітучої радянської України аж до гнилої імпералістичної Канади, помирати там, та ще й митрополитом. Не хочемо знатися з таким запеклим клерикалом".

По якомусь із чергових наших відвідувань Брусилова один із незмістимих місцевих "вождів" просичав: "А цей ще один землячок приїздить із такими ж, як сам, сумнівними наставниками (мали на оці Івана Охріменка, юриста Юрія Дорогіна), хоче відшукати тут сліди Андрія Шептицького..." Це потішило, вперше місцева номенклатура оцінювала опального земляка так достойно – врівень з унікальною й грандіозною постаттю митрополита Андрія Шептицького.

Влітку 1991 року Житомирська організація Спільки письменників України утворила оргкомітет для відзначення 110-річчя з дня народження та 20-річчя пам'яті видатного вченого, громадського й державного діяча Івана Огієнка – митрополита Іларіона (голова Опанасюк О.Є., заступники Башинський Г.І., Бондарчук Л.І., секретар Крук З.М.). Через якийсь час пропонує першому секретарю СПУ Юрію Мушкетику утворити аналогічний республіканський оргкомітет у Києві. Він запитує: "Який стосунок має письменницька спілка до Івана Огієнка?" Кажу: "Огієнко – автор духовний поезій, вони в нас досі не шанувалися й не аналізувалися; до того ж драматург, історик літератури". – "Духовна поезія – царина особлива", – задумався Юрій Михайлович, і вже його наступне запитання засвідчило згоду: "Хто очолить? Ви?.." Кажу: "Ні, ситуація в області така, що заступником зроблю більшого". – "Зрозуміло, треба Черчіля! Тоді хто ж?" Називаю академіка Миколу Жулинського. Юрій Михайлович погоджується.

13 липня 1991 року створюється, а потім 26 вересня розширюється і починає діяти досить поважний і дійовий комітет, який повів у державі всі роботи з підготовки й першого відзначення ювілею Великого Українця. Підохочений цим та маючи вже й постанову секретаріату СПУ, заходжу до голови облвиконкому Антона Малиновського і пропонує утворити свій, місцевий, але вже, так би мовити, "урядовий" комітет зі вшанування науковця й державця. Пан А.Малиновський запрошує до себе на нараду свого заступника Романа Петронговського, сам же, ніби реп'яхами, обмотаний клопотами: ще до світанку 19 серпня 1991 року благословив розгонистим "к руководству" одержану вночі горезвісну телеграму ГКЧП, тепер не знає, як од такої оперативності одшкребтися. Жаліється: "Обчіпляли облвиконком плакатами, пікетують... Я ж написав тільки "к руководству", а цей бешкетний Рух і його керманіч Васильчук твердять, що "к исполнению"! Гекачепістом обзивають". Кажу – хай зненацька, але заспокоююче: "Те, що ви – гекачепіст, – природньо, такий ви є, і це добре. Не було б таких, як ви, то Москва нагально б увела додаткові танки й дві дивізії до Києва, Львова, а по решті областей пройшлася б лише бетеерами – і незалежності гаплик!.. Власне, відтягли б незалежність іще на добрий

десяток літ... Тут проявив мудрість Леонід Кравчук, не перестарався й іншим цього не дозволив”.

Пан Малиновський на це й не муркнув.

Згодом, ніби в чергу, – ще одне ”подвижництво” обласного чільника-гекачепіста в уже незалежну пору: на 70-річчя відомої трагедії в Базарі всі підходи до села було перекрито тягачами, самоскидами, гуртами ”людей у фуфайках та пижикових шапках”. Не пропустили нікого, хто хотів уклонитися могилі 359 героїв-українців. Дурнішого чи й міг придумати хто, вкупі з референтами або без них, – і так затято втілити... Однак соратник керманича області, ”висуванець Бердичева” (вів там у ПТУ виховну роботу й на півставки виконробство, якое утрапив у номенклатурний резерв обкому партії – а з цього резерву черпали і в незалежницькі часи!), тепер – заступник голови облвиконкому з виконавчої роботи через те й втілював і ”базарську операцію”, – ширшав у плечах: ”Миша не пробігла!”

Кажу п. Малиновському відверто: ”Тут годилося б змити чи й зализати провини. Можна в такий спосіб: перевидати в Житомирі книгу Дмитра Герчанівського про Другий зимовий похід, де документами повідано про героїв-повстанців, полеглих під Базаром”. Подаю йому перше видання, яке передав Михайло Прилуцький на тиждень почитати. Голова вголос зчитує назву ”Вигнати окупанта”, вбирає власну голову в плечі: ”Це ж вигнати росіян з України?”, далі гортає книжку хапкама, аж ось надibuє у ній присуд п’ятірки про розстріл 359 учасників листопадового рейду, а під ним – підписи Гаркавого, Якіра, Котовського... Запитує: ”Як же тепер бути з Котовським і Якіром, героями громадянської, вони ж увінчані в нас назвами вулиць?..” Висловлююсь без лукавства: ”Які були, такі й залишаться”. У відповідь: ”Ні, ми ще до цього не готові”. Ну, думаю, тепер і Огієнка не пропустить! ”І для чого було заводитись?” Однак намагаюсь переконати: ”Це наш високий земляк, державний діяч, ніколи не шанував більшовиків, це так, його таврували ворогом, зрадником, це так, але він наш: така наша історія, для вас, як урядовця, спадщина, як цивілізовані люди, маємо вшанувати цього земляка”. Подіяло: голова облвиконкому погоджується, невдовзі письменницький оргкомітет стає загальнообласним, а на здійснення заходів влада виділила 2 тис. карбованців. Пригадую, за 1,5 тис. крб. виготовили художній портрет Івана Огієнка (він тепер в аудиторії, де засідає Комітет у справах премії імені Івана Огієнка), на решту 500 крб. – замовили афіші, запрошення на заходи в Брусиліві, Житомирі, Києві. Той же заступник голови облвиконкому по виконавчій роботі порадив оприлюднювати достоту сміливу позицію облвиконкому і на прийомі гостей у Брусиліві виголосив полум’яну, високопатріотичну щодо України промову, яка припала до смаку навіть високо титулованим киевчачам. Микола Жулинський, наприклад, запитав: ”Олексю, де ви такого зама доп’яли?” Кажу: ”Схоже, самі виростили”.

То було після відкриття меморіальної стели біля родинного обійстя Огієнків і першого літературно-мистецького вечора на пошану Івана Огієнка, народженого 15 січня 1882 року в Брусиліві, де, крім киевичів, були гості з Вінніпега (Канада), Пряшева (Словаччина). Наступний вечір – у Києві, 2 лютого, в національно знаковій оселі – будинку, де засідала Центральна Рада, де бував міністр (у двох іпостасях) Іван Огієнко. А перші Огієнківські читання – в Житомирі на базі місцевого педінституту, в Києві – на базі Інституту філософії НАН України. Того ж квітня у Кам'янці-Подільському відбулась велелюдна й творчо потужна науково-теоретична конференція "Духовна і науково-педагогічна діяльність І.Огієнка в контексті українського національного відродження" з діловими рекомендаціями; там же зродилася і втілилася думка про Всеукраїнське товариство Івана Огієнка з центром у Кам'янці, утворено оргкомітет під орудою Євгенії Сохацької, декана Кам'янець-Подільського педінституту (нині – університет, а колись його фундатором і першим ректором був Іван Огієнко). Після Всеукраїнської наукової конференції "Іван Огієнко (Незабутні імена української науки)", що проходила тогорічного травня в залах Львівського держуніверситету імені Івана Франка, відбулася й перша, установча конференція згаданого Товариства, на якій мені довелося головувати, і було обрано його раду: голова Євгенія Сохацька (Кам'янець-Подільський), заступники голови Андрій Бурячок (Київ), Олег Купчинський (Львів), Олексій Опанасюк (Житомир), відповідальні секретарі Сергій Болтівець та Ірина Тюрменко (Київ). Такий склад керівного органу Огієнківського товариства (і особистісний, і географічний) став визначальним щодо перших центрів огієнкознавства. При підбитті підсумків науково-теоретичної конференції в Київському міжрегіональному інституті удосконалення кваліфікації вчителів, присвяченої Іванові Огієнку, було повідомлено, що Міністерство юстиції України зареєструвало Статут Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка з центром у Кам'янці-Подільському.

2. Як народжувалася премія ще одного іменитого земляка

Ті перші незалежницькі роки вибухали буйноквітом громадських товариств, фондів, а ще символів, орденів, премій. В окремих областях цих премій поставало до десятка, а то й до дюжини. В нашій області ще раніше була єдина премія – імені Миколи Шпака, її присуджував обком комсомолу. Пішли з авансцени партія та комсомол, а з ними й комсомольська відзнака, хоч і мала авторитет добрий.

Постало питання про нову премію – і таку, яка б шанувалася всіма. Отож, щоб мала авторитетне ім'я. Їх, поважних і авторитетних імен, в житомирській стороні чимало, однак геть розібрані: Леся Українка, Олена Пчілка, Максим Рильський, Володимир Короленко – Києвом (для премій всеукраїнських), Борис Тен – Рівним... І от на початку 90-х засяяло ім'я Івана Огієнка, чие по-

вернення в Україну було давно очікуваним і жаданим, призначеним самою долею. Вертався він у тому ж "ключі", що й Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра – тільки, на відміну від них, обляганих, оббреданих та гнаних, Івана Огієнка, як уже зазначалося, з пам'яті материкових українців було чи не найбільш затято випалено. Ще б пак, один із найдосвідченіших, найінтелігентніших, найпрацьовитіших українських державців, він од раннього сирітства й до ієраршого досягу в науках, православ'ї, в усьому, що судилося впродовж дев'яноста літ, не зазіхав на чуже, не спокушався "райськими яблучками" соціалізму й комунізму, сповідував Бога й Україну, волю – як міру, правду – як закон, бо без правди й волі не буде України; шанував душевну чистоту й людську порядність, завдяки яким чоловік в Україні – не принизливий "милостивий государь", а гідний "добродій", завдяки яким уся українська людність незнищима в історичному потенціалі.

Тоді й думалося про неординарну відзнаку з ім'ям цієї високо достойної людини, вченого-універсаліста, мужа дії та обов'язку, подвижника духу праведного, чий талант, культура, мораль – поза всякими сумнівами. А ще спогадалось, як у Кам'янці-Подільського, коли йшлося про Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка, про статус і статут цієї інституції, запропонував свої послуги мій сусід у залі педінституту Сергій Болтівець із Києва. Я познайомився ближче й довідався, що це не тільки активний науковець й ентузіаст, як примовляється, багатьох корисних справ, а й тямущий знавець нормативно-правових актів, знавець, яких тоді й нині не багато. Тож пишу до Сергія Івановича листа й запрошую до гурту авторів Положення про Огієнківську премію. Невдовзі одержую згоду, й між нами зав'язується ділове листування, шукання засадничих і правових норм "Житомирської відзнаки за неподобний дух і невтомність в ім'я України" і "Відродження Брусилова як одного з давніх духовних центрів Києво-Волинської землі".

Михайло Слабошпицький (має дві літературні відзнаки, освячені в символічному єднанні славетними іменами матері – Олени Пчілки – й дочки – Лесі Українки) якось зронив, що премії існують майже в усьому світі. То чому б не мати ще одну в Україні, котра в цьому відношенні знаходиться між Францією, де нагород найбільше, і Швейцарією, де взагалі обходяться без орденів і медалей (до того ж швейцарським громадянам не рекомендується одержувати нагороди інших держав)? Здавалося б, практика Швейцарії – безглуздя. І водночас це логічно: все, що здобув, звершив, чого досяг, – для твоєї ж батьківщини, твоєї держави, для людства всього, – це й є честь найвища. Хоч сама людність до такого пошанування ще задалека...

Як би там, що й де не ведеться та чиниться, а впродовж чи не всього року 1993-го творилося Положення – спершу як обласної премії. Але ж таке ім'я! Ладилося б іти до статуту всеукраїнської, хоч би й громадської, тобто символічної з матеріального боку... Хто б міг фінансувати? Переважила пропозиція щодо кількох установців:

Житомирської обласної Ради народних депутатів як державницької структури, Спілки письменників України та Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка. Виходила премія громадсько-державна (чи державно-громадська) – незвичний симбіоз натовді. Найперше, премія мала бути незалежною – від слабкостей засновників, від будь-якого й будь-чого. До цього спонукала й нівеляція офіційних нагород, яка не спинялася, а, навпаки, посилювалася після здобуття Україною незалежності. Як у минулі, особливо брежнєвські, часи, до нагород ставали в черги, представлення вирішувалося приятельськи, віншували спиртних лакеїв учорашнього дня. В обласному театрі, що до самої незалежності гвалтував глядача виставами за відомою трилогією лауреата Ленінської премії в галузі літератури Л.І.Брежнєва, куди не глянь – утрапиш на "заслуженого чи на народного достойника". Як правило, новими нагородами відзначали ревних борців... проти незалежності й державності. Перших високих відзнак вільної України, як не смішно, в Житомирі удостоїлися обласні гекаченісти, що в основному залишилися у владних структурах, більші чи менші начальники, які плакали за минулими світлими обр'ями і, не криючись, гудили незалежність, зневажали державні символи й оглядалися на Москву, яка свого часу роздавала чини їм, догідливим застійникам, – ніби на зло демократії, гуманності... Не криюся, премія розроблялась і як спроба альтернативи таким нагородам. Акцентувалися висока фаховість претендентів, подвижництво, незалежність поглядів, державницька спрямованість діяльності та ін.

Щоб уникнути тиску засновників, структур і осіб, що не позбулися "телефонного права", вирішили утворити Комітет з премії імені Івана Огієнка, який був би постійним і незалежним (кожен засновник делегував до Комітету трьох членів, вони самі обирали голову, заступника голови, відвідального секретаря, скарбника), на свій об'єктивний розсуд вирішував би долю нагороди; водночас склад його щороку обновлювався б на дві третини. Комітет мав дбати про Огієнків дух і "освоєння його трудів" достойниками премії і уникати того, щоби праці про особу самого І.Огієнка та про його доробок, на відміну від практики ленінських премій, пов'язувалися з одноійменною нагородою, хоч чимало науковців, освітян, що стають претендентами на огієнківців, не без цього. Тож перевага надається тим, хто не зациклюється на одній особі, на "іменинникові" відзнаки.

Нарешті проєкт Положення готовий, обговорений і схвалений Спілкою письменників України й радою Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка, розсилаємо його засновникам. Особисто заносу до голови облвиконкому А.Малиновського, той схвалює, але стосовно коштів радить завітати до голови обласної Ради С.Рашевського; без нього жоден карбованець не рухається. Відвідую голову облради, той каже, що потрібна згода голови облвиконкому. Повідомляю: "Йду оце від нього, він не проти", – і Станіслав Ілліч відразу до діла: "Готуйте матеріали, у травні буде сесія, на ній і розглянемо. Але

перед цим треба, щоб своє слово сказала комісія з питань культури, вона засідає 17 травня, то ж її й проінформуйте з цього питання”.

3. На перехресті й розхресті

Мої тодішні ходіння по високих інстанціях в пам'ятку й до тепер. Звичне отирання стін у приймальнях, тривалі посиденьки в кабінетах і балачки, довгі з того, що часто переривалися надокучливими телефонними дзвінками, особливо чогось міжміськими. Коли я візитував у С.Рашевського, то йому дзвонили спочатку з Луганська, потім із Донецька – якийсь Смирнов, як виявилося, тамтешній голова облради, попереджав житомирського колегу: "Ви там смотрите, не пропустите дальше бандеровцев, мы здесь стоим твердо!" Коли був у А.Малиновського, то йому також дзвонив якийсь побратим, але вже із Запоріжжя і, ніби змовившись з Донецьком, запевняв: "За Дніпро не пропустимо западенців, тільки ж ви в Житомирі не підведіть..." Щось провокувалося, щось готувалося (в скорочасі за телеграмами з Луганщини й на диво Площеві та Кравчукові було скликано сесію Верховної Ради, яку хотіли зробити "поворотною"). Обом моїм житомирським керманичам я не заздрив: почувалися вони як на перехресті й розхресті – до речі, ще й між собою чубилися, що простежувалося й у ситуації з коштами для Огієнківської справи. Пан С.Рашевський з однодумцями горнувся до демократії, незалежності, державності України, пан А.Малиновський з більш численною командою тримався учорашнього, примушував С.Рашевського не брати кошти за приміщення з компартійних осередків, що відновлювалися діючою номенклатурою та червоними ветеранами й селилися, як правило, в Радах, а той упирався, вважав це незаконним, з чого А.Малиновський не обминав жодної наради чи засідання, аби же самовиразитися: "Не розумію тих, хто вчора в одне вірив, а сьогодні вже в інше".

17 травня 1994 р. я інформував комісію облради з культури відносно Положення про премію та її йменування, зчитав з першої сторінки текст дослівно, а далі передав мету й завдання нагороди; розповів про перші вшанування Івана Огієнка в державі. Члени комісії слухали зацікавлено й водночас якось вимушено, тиша стояла в кімнаті, як сама чемність. Запитань до мене не надійшло, і голова комісії Віра Козачук подякувала за інформацію, тут же пообіцяла, що вона, як керівник цього підрозділу облради, завтра доповість про Положення на сесії. Після засідання комісії пішла відразу до "виконроба".

Вертався я із засідання комісії, як після доброї роботи, аж раптом несподівана думка: люди, які мене слухали, зовсім нічого не знають про Івана Огієнка... Зізнаватися в цьому соромилися чи не хотіли?.. Довідатися щось більше про нього не прагли – отже, не прихильні. Самого мене на завтрашню сесію не запрошено: справа, мовляв, практично вирішена, турбуватися немає підстав...

При цих розмислах зустрічаю – того ж дня! – одного з обласних депутатів, вчителя й письменника Василя Дацюка. З яки-

мось іще неясним передчуттям прошу його, аби він пристав до справи виключної ваги, певною мірою підтримав чи її продублював те, що мала й пообіцяла зробити голова комісії.

Моє передчуття справдилося: Віра Козачук чомусь на сесію з рідної Чуднівщини не прибула. Ні заступникові, ні комусь іншому справи не доручила. Тож оголосили питання щодо Положення про Огієнківську премію, не було доповідача і взагалі нікого, хто підійшов би до трибуни. Тоді й зголосився взяти це на себе Василь Дацок, він розповів колегам про Івана Огієнка, якого краще знають за кордоном, ніж там, де він народився. Депутат-поет, як мені переказували, переконливо довів доцільність премії імені Івана Огієнка. Більше на слово ніхто не зголошувався. Головуючий С.І.Рашевський вже хотів поставити питання на голосування, як його випередила начальник облвідділу юстиції Алла Никончук, заявивши, що премія всеукраїнська, тож її треба затверджувати в Києві, в Міністерстві юстиції, а не тут, у Житомирі. Під впливом цього виступу вирішили Положення про премію направити до столиці. Як потім переповів мені Василь Осичук, завідуючий облуправлінням освіти, справу мало не згубили. Врятував премію сам головуючий С.Рашевський, запропонувавши довести до вирішення хоча б питання з виділенням коштів на неї, – і депутати проголосували (при одному, що утримався) за виділення, як і передбачалося, під щорічну премію 30 млн. карбованців (з розрахунку 6 млн. карбованців на кожну з п'яти номінацій).

Досі зберігаю витяг із протоколу XX сесії обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 18 травня 1994 року, його підписали голова сесії Станіслав Ілліч Рашевський і секретар Мар'ян Целестинович Талько – тодішній представник Президента України (нині голова держадміністрації) в Попільнянському районі, де народився Максим Рильський; Мар'ян Талько чимало зробив для створення музею-садиби родини Рильських в Романівці, він шанований в інтелігентських колах як людина діла, як тямовитий керівник. Приємно, що підписали цей документ люди, не байдуужі до України, до її культури, достойників і пророків...

Грошова частина премії нормувалася в Положенні пунктами 1.4 та 1.5, вони гарантували фундаментальність справи, а саме:

"1.4. Огієнківська премія планується за бюджетом Житомирської обласної Ради народних депутатів окремою статтею і присуджується до 15 січня щороку. Розмір Огієнківської премії може бути збільшений за рахунок додаткових цільових асигнувань громадських, політичних, релігійних організацій, установ, підприємств, окремих громадян України та інших держав, які внесли відповідні кошти на рахунок Житомирської обласної Ради народних депутатів цільовим призначенням на статтю "Огієнківська премія".

1.5. Огієнківська премія виплачується в чинній українській валюті. При наявності застережень пожертвувачів, які внесли кошти на валютний рахунок Житомирської обласної Ради народних депутатів,

у валютах інших країн світу, додаткова частина Огієнківської премії виплачується у відповідній валюті згідно з чинним законодавством”.

Узгодивши й ”відшліфувавши” Положення та враховуючи, що сесія обласної пішла шляхом, на який її спрямувала Алла Никончук, фундатори премії надіслали такого листа до Міністерства юстиції України:

”Просимо зареєструвати Положення про премію імені Івана Огієнка, утворену Спілкою письменників України, Всеукраїнським Товариством Івана Огієнка та погоджену з Житомирською обласною Радою народних депутатів.

Іван Огієнко – письменник, перекладач, педагог, державний і церковний діяч, уродженець с. Брусилова Житомирської області.

Огієнківська премія буде сприяти дальшому розвитку національної культури, утвердженню Української державності, міждержавної, міжнаціональної та міжконфесійної злагоди. Премія присуджується за заслуги в галузях: літератури, мистецтва, науки, освіти, громадської, політичної та церковної діяльності.

Текст положення додається.

Голова Житомирської обласної Ради народних депутатів – С.І.Рашевський.

Голова Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка – Є.Сохацька.
Голова Ради Спілки письменників України – Ю.Мушкетик.
04.06.1994 р.”

Заручившись підписами засновників та їхніми печатками (крім Огієнківського товариства, де такої ще не виготовили), подали на затвердження до Мініюсту. Співробітниця управління громадських об’єднань Міністерства юстиції України Н.Лукашова, яка реєструвала Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка, роз’яснила: затвердження, реєстрація чи погодження Положення про премію, як документа, належить до статутної діяльності засновників, – отже, ними затверджується й реєструється, а Мініюст держави має бути поінформований про це, його роль за чинним законодавством тим і обмежується. Додала, що документ наш відповідає нормативно-правовим вимогам, і що вона бере його до своєї картотеки, як варіант цікавий, вимоги в ньому – ”чи не врівні з премією Нобеля”! Щодо реєстрації, то найвище тут, як уже зазначено, – воля засновників. Словом, хай щастить!

В цім часі Спілка письменників України та Всеукраїнське товариство Івана Огієнка обмінялися між собою й надіслали до Житомира повідомлення про ”ратифікацію” Огієнківського Положення. Подаю одне з цих повідомлень:

”Голові Житомирської обласної Ради народних депутатів Рашевському С.І.

Копія: голові Ради Спілки письменників України Мушкетіку Ю.М.

Всеукраїнське товариство Івана Огієнка повідомляє про затвердження Положення про премію імені Івана Огієнка, здійснене відповідно до Статуту Товариства (номер державної реєстрації Мініюсту України 476 від 15.07.1993 р.) рішенням статутного органу

– ради Товариства від 17 червня 1994 р., протокол № 2 за погодженням з Міністерством юстиції України.

Матеріали про затвердження Радою Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка Положення про премію та текст затвердженого Положення передані Управлінню об'єднань громадян Мініюсту України 21.06.1994 р. для інформації та постійного зберігання.

Виходячи з вищезазначеного, рада Товариства Івана Огієнка повідомляє, що положення про премію імені Івана Огієнка набуло юридичної чинності.

Голова ради товариства Є.Сохацька”.

Нарешті ходіння по кабінетах завершилося, і це з полегшенням зустріли Юрій Мушкетик, Олесь Лупій та Орест Сливинський, Євгенія Сохацька, Станіслав Рашевський та його консультант Валентина Доброднева, вже згаданий Сергій Болтівець, члени ще не так давно створеного Огієнківського Товариства Анатолій Мельниченко та Людмила Бондарчук, родичі Івана Огієнка Ірина Тюрменко, Віктор Огієнко, Григорій Огородник, Григорій Кіщенко, Алла Марушкевич, земляки – Іван Охріменко, Юрій Дорогін, Василь Шашук, Василь Поліщук. У Положенні справді чимало, як на ті часи, незвичного й незвичайного, враховані взаємини митця з владою і влади з культурою; зафіксовано прагнення діяти на рівних, дійсно демократичних, а не відомих підрадянських засадах. Претендент не тільки дає згоду на висунення, а й представляє документи про себе (заповнює листок обліку кадрів, засвідчує свій підпис в установі, де працює, чи нотаріально, відбирає краще з доробку).

По-різному оцінювали фундатори пункт Положення: присудження премії – в Житомирі (15 січня), а вручення – в Брусиліві (29 березня) – і з такою перервою у два з половиною місяця?.. Хтось переконливо сказав на користь такого порядку: лауреат має ”відробити своє” – побувати на батьківщині великого мужа науки й держави, там виголосити промову, мати контакти з земляками Івана Огієнка – і будуть це Дні Івана Огієнка в Україні. Подібне пізніше взяв до свого кодексу Шевченківський комітет: присудження премій у березні в Києві, вручення – в травні у Каневі, на Чернечій горі, на могилі Тараса, хоч потреби в цьому й не було.

І ще нове: Комітет з Огієнківської премії має бути фаховий і незалежний, його утворюють три засновники (по три невідкупних ”кардинали”), він обходиться без експертних суджень, ніхто зі сторони не рецензує, не аналізує доробку претендентів, кожен творець має право на незалежне визнання, як і кожна відзнака має право стати фактором чієсь творчої біографії, елементом іміджу, рекомендацією для загалу.

Зазначено було й авторство Положення, при цьому акцентувалося, що ”анонімність” полегшуватиме можливість ”відійти від справи”, якщо виникнуть якісь ускладнення: фінансові, громадські, політичні тощо.

Переважала певність, що задумане і вже втілюване згуртує навколо Огієнківської премії, навколо імені великого Брусилівця потрібне

для продовження справи коло людей. Перше присудження премії – 15 січня 1995 року в Житомирі, вручення – 29 березня в Брусиліві.

4. Чи не поламає Верховна Рада тризуба?

Несподівано наспіли дострокові перевибори Верховної Ради, в її спікерське крісло ліві посадили Олександра Мороза, кучерявої вроди і неабиякого ентузіазму, райпарторга з Таращі. Найперше, що негайно зробив цей "завивистий спікер" (між іншим, він у своїй сільськогосподарсько-партійній кар'єрі мав колись зачіпку за Житомирщину), – це повернув до Кабінету Міністрів свого партнера Віталія Масола, той почав обходити ввірені йому міністерства й "викурювати" з них демократів, патріотів України, тих, кого зафіксували біля студентів, що голодували на майдані Незалежності й домоглися свого часу відставки Масола. Тоді й зродилося: "Мороз повертає вчорашніх, масолізує не тільки парламент, а й усю державу". З додатком: "Не без Кравчука", який ще залишався Президентом. В Житомирі ж не пропустили в депутатство Станіслава Рашевського, його опонент Антон Малиновський (теж неабиякої казкової вроди персонаж) став "двоголовим" – обійняв обидві чільні посади: і голови обласної Ради, і голови облвиконкому, згодом – облдержадміністрації, що утворилася замість виконкому. Старі партійні номенклатурники трималися й повертали надійних до посад, що володарюють грішми. З того стали зватися парткоритниками".

"Масолізацією" відрігнулося чи не в кожному районі. У Малині не пропустили вдруге в мери Володимира Студінського, в Житомирі добровільно пішов із мерії нардеп Віталій Мельничук, інакше, з'їли верхи з учорашніх. Чи не єдиний виняток – Брусилів, там не вдалося повернути в крісло містечкового голови попереднього, натомість люди проголосували за нову людину – рухівця, що вів якийсь бізнес. Але невдовзі його запроторили до тюрми... Тут доречно згадати зронене Євгеном Сверстюком: "Радянські раки, відчувши клешнями рідне болото, заголосили про повернення назад і почали рачкувати в минуле".

Найформатніша газета області "Радянська Житомирщина", на якийсь час притлумлена синдромом Алли Ярошинської, своєї газетярки й лідера антиобкомівського "Громадянського фронту", ще й союзної нардепки, тепер, підбадьорена Олександром Морозом, Віталієм Масолом і загальним (не від сорому) почервонінням, не церемонилися ні з виразами, ні з судженнями, якщо йшлося про її забейканий фрак. Письменник і мій заступник в СПУ Анатолій Журавський, згадується, виступаючи у тижневику "Житомир", назвав обласного "флагмана преси" (і цілком заслужено) "пень-колодою на шляху перебудови" (читачі змінили другу літеру у прізвищі члена бюро обкому, головного редактора Панчука з "а" на "е" – і пом'якшили "н", – і вийшло Пеньчук); редакторів ж тижневика за ту публікацію добряче перепало від тоді ще всесильного обкому партії. Тепер ось з 1 серпня 1993 року, коли сповнилося 125-ліття "Про-

світі”, Анатолій Журавський сам редагує газету – і неабияку, а ”Слово Просвіти”, видання Всеукраїнського товариства ”Просвіта” імені Т.Г.Шевченка (газета зародилася й виходила в Житомирі, а нині – в Києві). Анатолій просить привітати народження газети і в першому ж числі гарантує невеличку публікацію. Рихтую від письменства і козацтва привітання під назвою ”Це така гарна новина...”:

”Народжується газета з історичною назвою. Тільки народжується, а її хрещеній матері уже 125. До речі, це не перша нова газета у Житомирі всеукраїнських обширів. Ще до нинішньої неможливої незалежності тут знаходили притулок перші числа ”Народної газети”, об’явився всеукраїнський ”Народний лікар” (”унікальне видання” – за словами Олесь Гончара) – знаний на багатьох континентах! Ще всежитомирське ”Вільне слово”, ”Житомирський вісник”, навіть побачив світ єдиний – поки що! – номер ”Козацької газети”, звідси сягає близького й дальшого зарубіжжя ”Зірка Полин”... Перед ними прихиріли, хоча й цупко чіпляються за час новий, під’яремні видання: ”Радянська Житомирщина”, ”Радянське Полісся”, – обидві славні бадьорістю ”уперед до світлого минулого”, першу з них ще ніхто в цій ділі не обігнав: лає тільки Горбачова, а його попередників возносить у сан святих, одбілюючи Брежнева, доказує, що той зовсім не був випивохою, а вживав оковиту лише вранці, в обід і ввечері, і то для кращого травлення шлунку. Зроджує ця газета інтерес не лише в оплакувачів радянської учорашньої імперії, а й у приїжджого люду, в туристів. Кажуть, що один із них якось купив (у кіоску) біля Житнього ринку свіжий екземпляр ”Радянської Житомирщини”. Йому порадили, що оселедці краще загортати в целофан. Той одмахнувся, без поспіху розгорнув газету, аби вкласти оселедця, й аж рота роззявив: на її розвороті – проект Конституції України, незалежної, зрозуміло... В ще радянській газеті! Вернувся і взяв ще двадцять екземплярів!.. Для історії.

Дозволю собі нагадати про велику відповідальність творців нового видання. І перед минулим, – щоб його не зробити поверненням до примар старого. І перед сучасним – щоб підтримати кожен росток нового. І перед майбутнім – щоби нащадки не посміхалися з дрібноти помислів наших.

Можливо, саме ”Просвіта” зуміє пробудити приспалий розум, що породжує примари, об’єднати творчі сили інтелігенції, котра не відчуває останнім часом своєї заангажованості, додасть сили слабким, зіб’є пиху з тих, хто зазнався, вчитиме найперше дбати про харч для душі, а потім – для шлунку...

Хай благословить Господь у добру годину і читають люди!

Олексій Опанасюк,
письменник, курінний отаман

Житомирського козацько-гайдамацького коша”.

Невдовзі по тому відбулася розмова з ”досвідченим виконробом” (по-старому – ”вихователем профтехучилища”) щодо нецільності триматися за вчорашню назву газети, на що той рубо-

нув ладком: "Заперечень не маю, пропонуйте нову назву. Ось буде сесія облради, вона й вирішить"...

Минає чотири місяці й тиждень, як "РЖ" 9 грудня 1993 року вибухає трьохколонковою відсічкою Опанасюкові, який, б'яка, "рівно половину своєї замітки присвятив обпльовуванню "Радянської Житомирщини"... Курінний – суцільний хулитель "під'яремної" "Радянської Житомирщини". Що найсмійніше, автор, що підписався О.Науменко (скорше авторка, бо переважає аргументація перекупки з Житнього ринку), "сурійзно" наводить у "відсічі" відомі рядки вірша Володимира Сосюри:

Бій одлунав. Жовто-сині знамена
Затріпотіли на станції знов.
І до юрби полонених
Сам курінний підійшов.

Ось-ось злетить з вуст... (ні, не "Я комсомолец"): "Я – "Радянська Житомирщина"! Стріляй!" Нарікається й на те, хто і що робив у підрадянські часи, а тепер не тієї співає! Є й потуги на узагальнення: "В переломний час людина чи група людей залишається вірними своїм поглядам". І вже суцільна причинність: "Тінь курінного то тут, то там на горизонті уже маячить. І когось уже чекає печатка на його кулі, а тепер уже його слова, такого ж нещадного, жорстокого й підступного". Люди бояться, що от-от "сам курінний спитає"... "Нові курінні розпочнуть своє судилище".

Господи, до чого тільки не вдається "РЖ" в оправдання! На її маячення так відгукнулося "Слово Просвіти" в № 1/5 за 1994 рік: "В критичному азарті, мов колоду до пня, газета притулила героїв хрестоматійного вірша до Олексія Опанасюка, які мають до нього таке відношення, як мільйонер до поросяти, якого грім убив".

Публікація і сам псевдонім О.Науменко (прізвище та ініціал одного з тодішніх директорів шкіл, позаштатного кореспондента, відомого не лише громадською активністю, а й принциповістю, незалежною позицією) в офіційній "РЖ" готувалися, не секрет, за участю облвиконкомівського виконроба і з відома голови обласної Ради та облвиконкому, що всяку критику, навіть побажання кращого в роботі влади чи її стовпів та структур, називав "обпльовуванням". На редакційній літучці головред похвалив О.Науменко, навіть злетіли оплески, однак, що рідко бувало, не обійшлося без опонента, який сказав, що публікації, подібні до "відсічі", не піднімають авторитету газети, бо вони творчо й дієво недолугі. Це не сподобалося головредові, і опонент другодні мав розмову з "губернатором", який переконував, що "цей курінний ходить по Житомиру в шароварах і лякає людей", що "цьому треба покласти край".

Питання про назву "Радянської Житомирщини" справді постало на сесії обласної Ради. За зміну назви газети висловилися депутати В.Дацюк, С.Васильчук, В.Діхтєвський, а потім виступали ті, хто проти, – особливо довго переконував у "достоїнствах" старої назви депутат, що працював на ремзаводі. Цю позицію підтри-

мав і сам п. Малиновський, заявивши, що слово "радянська" – це **наше** слово, і "**Радянська** Житомирщина" – **наша** газета, через неї **ми** будемо **радитися** з народом... Депутатська більшість була за ним...

Тож, маючи за собою славу "нещадного, жорстокого й підступного", сякого-такого "підбурювача", не без тривоги за долю справи йду до Антона Малиновського. На часі – висунення претендентів на Огієнківську премію. На диво, подвійний голова, певне, окрилений власним двовладдям, зустрічає радо: кошти для номінацій вже маємо, тепер би ще на гарну медаль нашкребти. Радить звернутися до голови міськради Анатолія Фесенка за зразком, той десь виготовив добру медаль для ветеранів. Положення передає тому ж досвідченому "виконробові" (так, здається, й досі називають – уже цілком офіційно – заступника по виконавчій роботі), а той глибокодумно розглядає його і кладе в папку: мовляв, усьому своя черга, колего!..

Восени 1994 року "Літературна Україна" першою подала виклад Положення та повідомлення про висунення кандидатів на здобуття премії імені Івана Огієнка, ці матеріали передали наше радіо та "Свобода" – отже, й за океаном почули. Посипалися дзвінки, листи, бандеролі з матеріалами претендентів.

5 жовтня того ж року – офіційне звернення до голови облради та облвиконкому, як і до інших фундаторів:

"Розпочинається висунення кандидатів на здобуття Огієнківської премії, з 10 жовтня по 10 грудня 1994 року. Присудження передбачається на 15 січня 1995 року в Житомирі, вручення – 29 березня 1995 року на батьківщині вченого в Брусиліві.

За час до вручення нагород треба виготовити дипломи лауреата премії імені Івана Огієнка та нагрудні знаки з викарбуванням зображенням Івана Огієнка, написом "Лауреат премії імені Івана Огієнка".

Просимо виділити для цієї справи кошти, а також на інші витрати згідно з Положенням про премію ім. Івана Огієнка, передбачити їх і ті 30 млн. крб., що виділені ХХ сесією облради для самих премій, у кошторисі на 1995 рік, розпочати роботу з утворення Комітету в справах премії ім. Івана Огієнка, регламенту його роботи тощо. Десь через тиждень-два рідний досвідчений "виконроб" вийняв Положення з папки й засів над ним, ще через тиждень закипіла робота: і те не те, і те не так, і взагалі: премію затвердив С.Рашевський, але ж головою нині А.Малиновський – тож що це за премія й чия вона буде?.. Та з часом прояснилося: найбільше "виконробові" дошкуляло те, що премією не виходило командувати. А тут іще не всі засновники можуть внести кошти: де їх узяти Товариству Івана Огієнка, що тільки спинається на ноги? "Виконроб" не на жарт лихий: не буде коштів від інших засновників до Нового року – "зроблю премію місцевою, обласною! Зв'яжіться з усіма фундаторами і з'ясуйте, бо лише тиждень залишився" (це вже – мені вказівка).

Премія зависла в "масолізованому" повітрі: виходило, могла замінити єдину – імені Миколи Шпака, що призупинилася у зв'язку з ліквідацією засновника.

5. Як рятівна соломинка для ще не втонулого

Несподівана пропозиція Анатолія Мельниченка, заступника начальника відділу з питань молоді та спорту облдержадміністрації, члена Товариства Івана Огієнка:

-Звернімося до Леоніда Кравчука, першого всенародного Президента України, і до Анатолія Матвієнка, депутата Верховної Ради попереднього скликання, голови її комісії з питань молоді: вони саме створили й очолили Фонд сприяння розвитку мистецтв України.

4 січня 1995 року – факсом до Києва:

"Леоніде Макаровичу!

Анатолію Сергійовичу!

З Новим роком Вас та Різдвом Христовим! Запрошуємо очоловану Вами фундацію в коло засновників премії імені Івана Огієнка, що присуджується у п'яти номінаціях за заслуги в галузях літератури, мистецтва, науки, освіти, а також громадської, політичної та церковної діяльності на ниві незалежнення державності України, миру і злагоди в ній. Потрібна матеріальна підмога: на дві премії по 100 мінімальних зарплат, а особливо виготовлення дипломів та медалей, а ще на відрядні та добові витрати для членів комітету з премії тощо – це десь 295 млн. крб. Будемо вдячні за розуміння і увагу. Присудження премії в січні у Житомирі, зрозуміло, за участю трьох представників вашого фонду, а вручення – 29 березня у Брусиліві за участю і засновників, і перших лауреатів.

При відповіді просимо скористатися нашим факсом.

Від імені засновників

Олексій Опанасик, голова Житомирської організації Спілки письменників України".

А в пресі вже повідомлено, що перше присудження Огієнківських відзнак – 15 січня.

Анатолій Мельниченко, як голова оргкомітету зі створення місцевої організації Трудового конгресу України, їде у справах до Києва, зустрічається з його й Фонду сприяння розвитку мистецтв України лідером Анатолієм Матвієнком, той прихильно ставиться до пропозиції – і Фонд сприяння розвитку мистецтв України стає четвертим засновником премії. Анатолій Матвієнко просить дати зразки дипломів і медалей лауреатів, аби виготовити їх до 29 березня – дня вручення нагород.

Мій куратор, третій кабінетний номенклатурник, невтомний служака (на таких трималася вся вчорашня ідеологічна робота) не сподівався на таку підтримку, якийсь час мовчав, а потім зиркнув на зразок диплома, виготовлений художником Юрієм Бирюковим, угледів там тризуба й запитав напевняка: "А нова Верховна Рада не ламає нам цього тризуба?" Відповідаю: "Ні, козацтво не дозволить!" Нарешті, обоє, чи не вперше за ці переробки й утряски, посміхнулися...

Перше засідання Огієнківського Комітету відбулося не 15 січня, як передбачалося, а 2 лютого. В аудиторії № 29 Житомирської обласної наукової бібліотеки під уже згадуваним портретом Івана Огієнка на цьому засіданні так розподілили обов'язки між членами Комітету:

Погрібний Анатолій Григорович – голова Комітету, секретар Ради Спілки письменників України, доктор філологічних наук, професор;

Мельниченко Анатолій Андрійович – відповідальний секретар Комітету, заступник начальника управління у справах молоді та спорту Житомирського облвиконкому;

Сенчило Віктор Феодосійович – скарбник Комітету, начальник управління культури Житомирського облвиконкому, заслужений працівник культури України;

Кононенко Петро Петрович – член Комітету, віце-президент Академії наук Вищої школи, директор Інституту українознавства КДУ ім. Т.Г.Шевченка, заступник голови Української Ради миру, доктор філологічних наук, професор;

Кузьменко Віктор Йосипович – член Комітету, заступник голови Брусиловської районної Ради народних депутатів по роботі виконавчих органів;

Матвієнко Анатолій Сергійович – член Комітету, голова Ради Фонду сприяння розвитку мистецтв України;

Остичук Василь Федорович – член Комітету, начальник управління освіти Житомирського облвиконкому, заслужений працівник освіти;

Родина Галина Григорівна – член Комітету, відповідальний працівник Фонду сприяння розвитку мистецтв України;

Скуратівський Василь Тимофійович – член Комітету, редактор журналу "Берегиня", письменник і фольклорист;

Сохацька Євгенія Іванівна – член Комітету, голова Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка, декан філологічного факультету Кам'янець-Подільського педінституту, кандидат філологічних наук;

Степовик Дмитро Власович – член Комітету, професор Київської духовної академії, доктор філософії та мистецтвознавства.

Засідання проходило вільно, невимушено, в присутності численних представників преси, радіо, телебачення, громадськості. Перші лауреати – оригінальний, з рідкісним даром непретензійності, один (не заперечує навіть Микола Вінграновський) із предтеч шістдесятників поет Михайло Клименко (за поетичний дебют "Сині очі весни" і нову на той час книгу віршів "Призначаю побачення рястові"), самотній маляр Олексій Макаренко (за цикл "У кожного цвіту обличчя своє", іконостас "Україна. Реквієм" та ін.), молодий науковець Микола Тимошок (за ґрунтовні дослідження і пропаганду творчої спадщини видатних діячів українознавства, організацію видання творів заборонених раніше літераторів, істориків, етнографів у серії "Пам'ятки історичної думки України"), отець Богдан, настоятель Святомихайлівської церкви, священик Житомирського козацько-гайдамацького коша (за церковну діяльність 1991-1994 років на благо утвердження державності України, миру та міжконфесійної, міжнаціональної злагоди).

Не набрали потрібної кількості голосів восьмеро претендентів, серед них і Євген Гуцало, чий вражаючі правдою й мистецькою вартістю статті ще тільки з'являлися, ще не були об'єднані в

майбутню книгу "Ментальність орди" й тому не змогли знайти найвищу оцінку з боку Комітету.

Затвердили зразки диплома та нагрудного знака лауреата премії. Було продовжено роботу над організаційними питаннями: вирішили, що Комітет діятиме один рік до створення нового його складу, доручили відповідальному секретареві А.Мельниченку продумати пропаганду творчого набутку лауреатів, забезпечити виготовлення фірмових бланків, діловодних штампів та печаток Комітету.

Інформаційними спонсорами премії були обрані газети "Літературна Україна", "Освіта", "Культура і життя", "Житомирський вісник", "Відродження" (Брусилівська районна); згодом до них приєдналися "Час/Time", "Народна газета", "День", "Голос України", які публікують ухвали Комітету, розповіді про знакових огієнківців. Газета "Урядовий кур'єр" від 11 лютого 1996 року з подачі МіАУ-культ зазначила: "Це друга в Україні багатогалузева премія після Шевченківської, яка відповідає багатосторонній діяльності людини, ім'я якої вона носить".

Поле діяльності Комітету розширюється, не обмежуючися лише присудженням Огієнківської премії. Про це свідчить, зокрема, рішення Комітету звернутися до Кабміну України, Міністерства освіти та культури, виконкомів Житомирської та Хмельницької обласних Рад і Київської міськради з проханням підтримати клопотання громадськості про надання Кам'янець-Подільському педінституту, як спадкоємцеві колишнього університету, імені Івана Огієнка, про надання його імені Житомирському училищу культури (є ухвала Українського комітету по відзначенню 110-річчя Івана Огієнка від 1991 року, кілька подань дирекції училища та представника Президента України в Житомирській області), про створення меморіального музею Івана Огієнка в Брусиліві (в хаті, де він народився), сприяти відновленню церкви, в якій він прислужував, розливав воду хрещення, про надання його імені вулиці, що прилягає до обійстя батьків, про увічнення його пам'яті в селі Водотях, яке Іван Огієнко описав у історичному нарисі, про встановлення меморіальних дошок на приміщеннях КДУ, приват-доцентом якого був Іван Огієнко, та медучилища № 1, в якому він закінчував військову фельдшерську школу. Комітет закликав усіх, кому дороге ім'я Івана Огієнка, подбати про видання його творчої спадщини, про створення літопису великого роду Огієнків, вирішив опублікувати розрахунковий рахунок для збирання внесків та пожертв на поповнення фонду Огієнківської премії.

У цьому ж ключі витримано й звернення Комітету до одного з засновників премії – останнього за часом, та не останнього за дієвістю: "21 лютого 1995 року.

Голові Ради Фонду сприяння розвитку мистецтв України
Матвієнку А.С.

Шановний Анатолію Сергійовичу!

Дякуємо Вам за розуміння й участь у творенні премії ім. Огієнка, у роботі її першого Комітету. Будемо вдячні, якщо над-

ішлете до Комітету свої міркування, побажання, пропозиції щодо поглиблення, уточнення Положення, номінацій премії, діяльності Комітету, взаємовідносин засновників тощо.

Повідомляємо, що для внесення коштів до премії, інших цільових призначень з 20 лютого цього року відкрито р/р № 700311 у Національному банку України м. Житомира, МФО 311034, Фонд І.Огієнка.

Надсилаємо деякі матеріали для зберігання в архівах Вашої установи, як засновника премії.

Цим повідомляємо, що на засіданні Комітету 2 лютого ц.р. розглянуто, окрім присудження премії, ще такі питання:

– про увічнення пам'яті Івана Огієнка на батьківщині в Брусиліві, щоб надати його ім'я вулиці, що примикає до його обійстя, якою він ходив до школи та пішки добирався до Києва, а також створити музей у батьківській хаті, відновити церкву, у якій прислужував, розливав воду хрещення, де брали участь у хорі його батьки, сестри;

– про увічнення його пам'яті у Водотиях, про які залишив історичний нарис; про надання його імені Кам'янець-Подільському педінституту та Житомирському училищу культури;

– про встановлення меморіальних дошок у Києві – на будинку КДУ, приват-доцентом якого був, та медучилища № 1, в якому кінчав військову фельдшерську школу.

Комітет просить Вас сприяти виготовленню дипломів та нагрудних знаків для лауреатів премії ім. Івана Огієнка, зразки додаємо.

При потребі користуйтеся конт. тел. 37-42-43, 37-20-96.

Заступник голови Комітету Ол.Опанасюк

Відповідальний секретар Ан. Мельниченко”.

Анатолій Матвієнко на цей заклик щиро відгукнувся, і за його сприяння були виготовлені дипломи лауреатів, що обійшлося в 100 мільйонів тодішніх карбованців. Для медалей потрібно було ще 500 мільйонів, але їх не "нашкресли", на жаль, – складчина збирається й досі.

6. Брусилів віншує перших

29 березня 1995 року. Звичний весняний, достоту вітряний день, але такі людні вулиці містечка. Об 11 годині поклали квіти до пам'ятної стели біля родинного обійстя Огієнків, відстояли мітинг пам'яті та службу Божу, їх вели заступник голови Комітету Олексій Опанасюк і єпископ Житомирський та Овруцький Серафим, священики УПЦ Київського патріархату Богдан з Житомира, Анатолій з Брусилова.

Від родинних осель Огієнків прийшли до районного Будинку культури, де зала в рушниках і уже вщерть наповнена людьми. Член ради Всеукраїнського товариства Івана Огієнка Лідія Василець, як господиня урочистостей, запросила на сцену (в центрі якої – портрет Івана Огієнка, козаки в почесній варті), голову Огієнківського Комітету, його заступника, відповідального секретаря.

Вступною промовою професора Анатолія Погрібного розпочалося урочисте засідання Комітету.

Лауреатський диплом № 1 одержує талановитий поет Михайло Клименко. Нагорода Олексія Макаренка, який не зміг прибути до Брусилова, вручається його дружині Олені. Пристрасне "Огієнківське слово" виголошує при одержанні знака й диплома науковець Микола Тимошик. Четвертий лауреат – настоятель Святомихайлівської церкви в Житомирі й козацький духівник, протоієрей Богдан, – став улюбленцем зали, його першим віншує крайовий отаман козацтва Анатолій Шевчук. Нагороджених привітали заступник голови облвиконкому Роман Петронговський, голова Фонду сприяння розвитку мистецтв України Анатолій Матвієнко, голова Брусилівського райвиконкому Володимир Петрівський, народна артистка України Ніна Матвієнко, голова Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка Євгенія Сохацька, редактор журналу "Берегиня" Василь Скуратівський, полковник Українського війська Олег Собків, поетеса Наталка Клименко.

Після вручення нагород – переклик поколінь роду Огієнків, його започинає наймолодша гілка – Алла Марушкевич, учителька, правнучка з роду сестри Одарки. Потім промовляють колишній фронтовик, правнук Григорій Огородник – з роду брата Федора; учитель Віктор Огієнко – з роду брата Михайла; шофер, ветеран праці Михайло Кіщенко, прийомний син другої сестри Палажки; Леся Опара (названа на честь Огієнкової доньки Лесі); письменник Валентин Ціпко, правнук Огієнкової дружини Домініки Данилівни Литвинчукової, Валентина Литвинчук та інші.

Цей переклик поколінь роду засвідчив справжній мартиролог учительського, освітянського, майстрового Огієнківського родоводу. Найбільше в розповідях, спогадах – про арешти, висилки, тюрми, конфіскації, переслідування. У залі – тиша, аж терпнуть скроні. Нетерпеливиться тільки заступник голови райвиконкому Віктор Кузьменко, зайшов на сцену, радить кінчати: скільки можна про ці муки, мorduвання? Але люди слухають і просять не заважати. Заступник голови облвиконкому залишає залу, за ним – голова райвиконкому зі своїми. Залишаються лише Віктор Кузьменко та гості з Києва, частина з Житомира.

Зала ж, як і раніше, повна люду. Виступають художні колективи з сіл, де бував малий Іванко то з матір'ю на заробітках, то супроводжуючи в церковній службі священика Сташевського, то записуючи народні пісні, звичаї, то йдучи до Києва, – колективи з Дубрівки, Соловіївки, Озерян. Прекрасні фольклорні групи, золоті голоси – і це в теперішніх зvierоднілих селах... Аж не віриться! Зачарували піснярі Ірина та Володимир Шинкаруки, мистецький гурт "Родослав" із Житомира.

...Впродовж літа 1995 року Комітет розсилав листи з клопотанням про виконання його ухвал – зокрема, про увічнення пам'яті Івана Огієнка. Тричі надсилали до селищної Ради Брусилова, але її голова П.Лотоцький у відповідь – ні слова. Лише при зустрічі сказав, що "депутати селищної Ради проти Огієнка, не хочуть його знати". В скорім часі антиогієнківців на виборах мера Брусилова перемагає Анатолій Савчук, член Народного Руху України, бізнесмен. Звертаємося до нього:

”27 листопада 1995 р. **Вчетверге!**

Брусилів, містечкова Рада,
голови Савчуку А.А.

Шановний Анатолію Анатолійовичу!

В Брусиліві народився Іван Огієнка – видатний учений-мовознавець, письменник та видавець, історик та педагог, державний діяч УНР, православний митрополит. З нагоди 110-річчя від дня його народження відбулися урочистості в Україні та за кордоном, чи не вперше вшановано великого трудівника на ниві єднання слов'янських народів, відродження освіти, культури, державності України, професора університетів Києва та Кам'янець-Подільського, а також Варшави (Польща), Брно (Чехія), Манітоби (Канада), чия спадщина дуже цінна і так потрібна нині.

Одним із центрів Огієнківських місць і досліджень стає містечко Брусилів, де він побачив світ і для якого багато зробив. Нині сюди люднішають дороги не тільки переселенські з Чорнобильської зони. Тут встановлено пам'ятний знак біля обійстя Огієнків, є його музейний куточок в середній школі. Щороку тут вручаються республіканські премії ім. Ів. Огієнка, засновані Спілкою письменників України, Всеукраїнським Товариством Ів. Огієнка, Житомирською обласною радою, Фондом сприяння розвитку мистецтв України. На щастя, збереглося обійстя, де жили батьки, де народився Іван, найменший в сім'ї; хату (після пожежі) відновлено на кошти Івана Огієнка, вона дещо перебудована, але вілліла – отже, маємо як пам'ятку.

В регіоні Брусилова, Коростишева, Радомишля майже немає добрих музеїв – мистецьких, літературних, тим паче багатих національною меморіальністю. На нашу думку, таким може бути Огієнків музей у батьківській оселі (адреса: вул. Лесі Українки, 29). Ентузіасти в Україні та діаспорі вже збирають для нього матеріали, яких з кожним роком буде все трудніше віднайти.

Щоб створити такий музей, вивільнити для нього будинок, потрібно надати житло людям, які мешкають у колишній Огієнківській оселі. Ні районна, ні селищна влада за вирішення цього не бралася, тому Спілка письменників України, представник Президента України в області, Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка зверталися до уряду, звідки одержали відповідь, що подібні питання вирішуються на місці. І це так.

Просимо Вас, як виняток, дати згоду на використання для цієї справи однієї квартири з переселенського фонду. Порухення в цьому не бачимо, просто іншого ж виходу немає.

Доцільно також надати центральній вулиці (нині 1-го Травня) ім'я Івана Огієнка, нею він пішки йшов до Києва; вулиці з його ім'ям краще бути в історичній частині містечка, аніж де новітні, хоч і гарні переселенські котеджі. Тут важать і стежки, якими ходили видатні люди.

Бажано питання про музей і вулицю вирішити в поточному році: на березень 1996 року планується вручення премій імені Івана Огієнка

в Брусиліві з участю гостей з-за кордону, а 1997 рік буде оголошено Огінковим роком, бо сповнюється 115 літ з дня його народження.

Звертаємося до вас особисто й до депутатів проявити увагу та розуміння.

Голова Ради Житомирської організації Спілки письменників України, заступник голови Всеукраїнського товариства Івана Огієнка — О.Опанасюк

Голова Житомирського осередку Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка, завкафедри педінституту — Л.І.Бондарчук

Відповідальний секретар Комітету в справах премії ім. Івана Огієнка — А.Мельниченко

Голова обласного об'єднання "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка — А.Журавський".

15 січня 1996 року народилася вулиця Івана Огієнка в його рідному Брусиліві. "Двигун демократії Брусилова" Олена Несторівна Кирилюк подзвонила й повідомила, що ще о 9 годині ранку в день уродин великого земляка на припочатку "його" вулиці зібралися люди, їх привітали містечковий голова Анатолій Савчук, провідник місцевого осередку Народного Руху України Герогій Погорелов, ветеран освіти Микола Новик і вона, перший член Народного Руху в Брусиліві, Олена Кирилюк.

А в Житомирі цього ж дня з 14 години засідав Огієнківський Комітет і було вперше повідомлено про народження вулиці Івана Огієнка в Брусиліві; обнародовано також новий, на дві третини оновлений склад Комітету; розподілили обов'язки між його членами, які після обговорення (виступили С.Болтівець, С. Правденко, Л.Кореневич, Я.Поліщук, І.Верба, О.Чирков, А.Погрібний та ін.) та голосування (голова лічильної комісії С.Правденко) у присутності представників засобів масової інформації ухвалили:

"Підсумки таємного голосування згідно протоколу лічильної комісії затвердити.

Присудити премію імені Івана Огієнка за 1996 рік:

у галузі літератури — **Євгенові Гуцалу** — письменнику (по-смертно) за цикл історико-художніх досліджень "Буслаєвщина, або ж Не вздовж, а поперек каменя...", "Безодня, або ж Іван Грозний", "Все воры", "Ментальність, або ж Творення "євразійського простору", "Ментальність орди, або ж "Біла Арапія", "Оргія, або ж Ефект Мухомора", "Знак Чечні" та інші;

в галузі мистецтва — **Олександрові Вацеху** — диригенту, хормейстеру, художньому керівнику Житомирської хорової капели "Орея" за створення високопрофесійного хорового колективу, пропаганду і примноження на дбань вітчизняної духовної культури;

Андрієві Чебикіну — художнику — за твори станкової та книжкової графіки останніх років, заслуги в розвитку сучасного українського мистецтва;

в галузі освіти — **Дмитрові Чередниченку** й **Галині Курні** (спільний псевдонім *Оксана Верес*) — письменникам — за створення

національних підручників "Материнка. Український буквар", читанок "Ластівка", "Біла хата", "Писанка", "Зелена неділя", "Світ", концепції "Історії в початковій школі", художньо-методичної хрестоматії "Українське довкілля", посібника для початкової школи "Андрійкова книжка", видання щомісячної українознавчої газети для українського шкільництва "Жива вода", оригінальних художніх творів для дітей, теоретично-методичне розроблення та обґрунтування моделі Малої Академії народних мистецтв і впровадження в життя шкіл України, а також впорядкування та підготовку до друку творів для дітей П.Чубинського, В.Сухомлинського, Л.Полтави і багатьох інших авторів;

у галузі науки – **Андрієві Бурячку** – науковцю – за плідну й багатогранну наукову та педагогічну діяльність у галузі розвитку освіти, культури, науки, укладання "Орфографічного словника української мови", "Словника українських рим";

у галузі громадської, політичної, духовної діяльності, спрямованої на утвердження державності України, миру й злагоди в ній, – **Григорію Гусейнову** – засновникові та головному редакторові журналу "Кур'єр Кривбасу" – за вагомий внесок у духовне відродження України, миру і злагоди в ній".

Не здобули прохідних балів Ніна Матвієнко, Степан Сапеляк – люди відомі, знамениті. Другорядні після засідання Комітету всюдисуща і в даному випадку надоперативна газета "Всеукраїнские ведомости" вийшла з сенсацією: "Ніна Матвієнко на премію Івана Огієнко не потянула". Улюблениця народу, його соловейко, наша землячка, що хоче добра Україні й житомирській стороні, де можновладці дивляться назад, – вона про це говорила принародно... Тепер ті потішалися. А комітетчики не раді тому, що сталося. Сталася ж прикрість: Ніну Матвієнко висунули на здобуття Огієнківської премії за те ж саме, за що вона вже була увінчана премією імені Тараса Шевченка, – а це суперечить статусу нагороди, яка носить ім'я Івана Огієнка...

7. Возвищення одного – не завжди приємність для другого, третього!..

Ще одна проблема... Стосовно кандидатур із числа Шевченківських лауреатів, серед них Євген Гуцало, Ніна Матвієнко, Степан Сапеляк, Микола Жулинський. Всі вони, безумовно, люди достойні. Звісно, нагородження першою з цих премій – Шевченківською – багатократно вагоміше – і авторитетом, як найвищої в державі, і її матеріальною вартістю, – отже, схожість умов, хоч би в номінаціях, призводитиме до перетікання Шевченківської премії в Огієнківську, для якої перша може виконувати роль однієї із заслуг. На засіданні Комітету 15 січня 1996 року до Положення було внесено таке: "Не допускається присудження премії імені Івана Огієнка за заслуги, відзначені Державною премією імені Т.Г.Шевченка; Комітет може винести окрему ухвалу про відмову

унесенні прізвищ претендентів на здобуття Огієнківської премії, що є лауреатами Державної премії імені Т.Шевченка, до бюлетенів для таємного голосування, якщо в матеріалах їх конкурсних справ будуть відсутні дані про доробок, вже відзначений Державною премією, або цей доробок становитиме основну частину заслуг, представлених до нагородження Огієнківською премією” (саме так і трапилося з Ніною Матвієнко).

З певною обачністю в першому варіанті Положення було відзначено посмертне лауреатство, а саме: ”Огієнківська премія може присуджуватися посмертно, якщо видатні заслуги в розвитку української державності належать до періоду після 29 березня 1972 року”, тобто після кончини Івана Огієнка. Чи це ми всерйоз такі, що згадуємо й пошановуємо людину тоді, коли її вже немає, чи тому, що заслуги за українське подвижництво не згадувалися й не шанувалися, але тепер бачимо, яка ж це довжелезна черга... І як кортить побачити таку ж довжелезність із числа тих, хто буде за тими, що відійшли. Їх – гуртки, купки поки що. І як важливо підтримати таких.

Було записано таке: ”Огієнківська премія може присуджуватися посмертно, якщо з дня смерті претендентя минуло не більше календарного року”. З практики виходить, що їх висування відбулося ще за життя: лауреата премії 1996 року Євгена Гуцала висунула редакція ”Літературної України” за дивовижної сили статті, опубліковані в цій газеті, що склали книгу ”Ментальність орди” (нагороду одержала дружина небіжчика Леся Вороніна); лауреата 1998 року Петра Угляренка ще за рік до його відходу висунув відомий науковець і громадський, церковний діяч Дмитро Степовик за діалогію ”Аж до дня судного” та ”І заплакав Христос” (1996), потім – письменники й облдержадміністрація Закарпаття. 1997 року цей пункт запропоновано викласти так: ”... якщо померлий кандидат у лауреати висувався за життя”.

У першому варіанті Положення було зазначено, що Комітет щорічно обновлюється на дві третини. За перші два-три роки з’ясувалося, що це не на користь: людина за рік тільки ”втягнулася” в комітетську кухню – і тут же лишається поза справою. Не файно, не рентабельно. А гідних підібрати не просто: ще так мало справжніх огієнкознавців, доладної ваги подвижників українства, при Комітеті немає експертів, вдаватися ж до поцінування претендентів на стороні не кращий вихід, тож вирішено було ”попустити гайки” – звісно, тимчасово; тепер обновлення Комітету відбувається поки що на одну третину від загальної чисельності його членів, затверджених засновниками у попередньому році.

Пропонується, щоб Комітет користувався правом висунення претендентів на здобуття Огієнківської нагороди, але в кількості не більше, як двох. Заперечень не було. Але вдається він до цього не часто...

Відомо, що всяка нагорода – це возвищення одного і в той же час не завжди приємність для другого, третього... Інколи то-

чаться гадки, що не має значення, де премія присуджується, якого ймення вона, – взагалі, скільки їх, цих премій, від імені якого народу присуджуються. Як на мене, це не зовсім так: ті, хто творить, де б не жив, прагнуть, як і спортсмени, вершин, вінка не тільки тернового, а й лаврового. Це – їхні стимули, що ведуть до кращого, до мети. Нині в обласних центрах, на всіх землях України є письменники, науковці, громадські й державні діячі, духівники, які не поступаються тим, що утвердилися чи замешкали в Києві, де престол держави, її словесність, де й оточення не тільки збірне, а й одірне. Однак на периферії талантові ой як не просто дочекатися лауреатських пошанувань, якби не такі премії, як Огієнківська, – відзнака молода, ще тільки з п'ятирічним стажем.

Не варто боятися того, як вважає Богдан Сушинський, що в нас багато премій. Виживуть достойніші, відійдуть непотрібні. Доки існують премії, доти будь-яка людина, що має талант, має право на його знакове визнання, матеріальне й моральне заохочення. Премія імені Івана Огієнка – духовна, високоморальна, її володарі – це інтелігенти молодії (а по витоках і древньої) держави, які, опинившись у матеріальній скруті, не похитнулися перед труднощами, багато зробили й роблять. При мізерній зарплаті, нестатках.

Подвижниками є і члени Комітету в справах премії: всі обтяжені обов'язками основної роботи, але знаходять час, аби стежити за розвитком держави та її культури, віддають цьому всі сили, вишукують можливості приїхати на засідання Комітету, не обійти увагою жодного претендента, побувати на батьківщині Огієнка, організувати зустрічі з лауреатами, підтримати їх. У таких є чим жити, хоч не завжди є на що. І вони багаті від тих, хто не знає, куди й що подіти... Вони багаті, бо дух, на відміну від матерії, якщо десь додається, то в іншому місці не убувається. Бачу й їх лицарями духу.

Хочеться, щоб Огієнківська премія жила довго: Україні так потрібні невтомна віра й безупинний чин Івана Огієнка задля свого народу. А через нього – й для цілого людства.

Грудень 1996 року.

Надія Шаварська
м. Вінніпег, Канада

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН: ТОВАРИСТВО "ВОЛИНЬ" ТА ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

У 30-у річницю (1972-2002) відходу у Вічність святої пам'яті Митрополита Іларіона, хочу поділитися спогадами співпраці Товариства "Волинь" та Інституту Дослідів Волині з Митр. Іларіоном – Великою Людиною, Учителем нової епохи відродження Української Церкви, Звершителя перекладу Біблії на українську мову, Вірним Сином Українського Народу в Україні і Канаді.

Товариство "Волинь" заснувалося в 1949 році дев'ятьма високодейними патріотами, а в 1951 р. при Товаристві започаткувався Інститут Дослідів Волині, які були дуже тісно між собою пов'язані.

Перші засновники приїхали до Канади після Другої світової війни. Хоч умови життя не були легкими, мізерні заробітки, та й більшість з них не мали свого даху над головою, але мали душевний спокій і велику охоту до праці. Вони мали вийняtkово ясну візію і бажання заявити світові, що хоч Україна поневолена, але українці як нація мають свою мову, традиції та багату історію, коріння якої сягають в сиву давнину. Що українці є народ, який, переживши поневолення, переслідування, приниження і голокост, – не загубив і не втратив своїх національних і християнських чеснот.

Отож, вступивши на Богом благословенну вільну Канадську землю, яка широко відкрила свої обійми для знедолених і стала їхньою другою матір'ю, українці всім серцем відчували, що саме тут їм відкрилися двері для здійснення неосяжної мрії.

Товариство не мало своєї домівки, а тулилося біля Церкви, тому перші засідання відбувалися в так званій старій Колегії Св. Андрея при 259 Чорч-авеню.

До Канади і до Товариства "Волинь" Господь припровадив тернистими стежками двох надзвичайно цінних людей, щоправда не в один час. Одним з них був Митрополит Іларіон, а другим – інженер Ілля Онуфрійчук. Між ними швидко нав'язалися дружні стосунки, взаєморозуміння, довіря і тісна співпраця. І завдяки їм розгорнулася активна діяльність Інституту Дослідів Волині та Товариства "Волинь".

На першому місці гостро стало питання фінансів, бо в цей час не було ще фундації ані урядових субсидій. Для здобуття фондів Інститут Дослідів Волині та Товариство "Волинь" почали організовувати різноманітні імпрези, як, наприклад, традиційні "Колядки", "Маланки", розіграшки, збірки по Канаді й Америці тощо. Треба сказати, що відгук був неймовірно щедрий.

Розуміючи важливість друкованого слова світової слави Вченого, Богослова і Релігійного Мислителя – волиняни працювали з великим завзяттям, посвятою і охотою. Про це нелегко переказати лише кількома словами, але якщо коротко, то слово Митрополита Іларіона було цілющою живою водою для прибуваючих з Європи скитальців, котрі довго поневірялися важкими дорогами війни, та й не тільки для них, а для всіх українців.

Силами Товариства "Волинь" та Інституту Дослідів Волині було видано близько 20-ти праць Митр. Іларіона, понад 60 праць інших авторів, поштові марки, поштівки, різдвяні картки та 20 чисел "Літопису Волині". Можна сказати, що небагато, але й немало, якщо взяти під увагу, що ми не в Україні, а тільки горстка українців у Канаді.

Скоро Товариство "Волинь" і Інститут Дослідів Волині стали осередком, який притягав до себе здібних, професійних і працьовитих людей. Неймовірно швидкими темпами зростало членство.

Членами ставали не тільки волиняни, і не тільки в Канаді, але й Америці, Австралії, Бразилії та майже по всіх країнах Європи. Працювали не покладаючи рук, а цим здобули довір'я в народі, яке увінчалось великою кількістю жертводавців, читачів і дописувачів як в Канаді, так і поза нею.

Бл. п. Митрополит Іларіон теж не був з Волині, але, бачучи завзяття волинян, маючи довір'я до них і до інж. Іллі Онуфрійчука особисто, співпрацював з ними і дав своє благословення – дозвіл Інституту Дослідів Волині та Товариству "Волинь" видавати і перевидавати свої праці. Митрополит Іларіон не раз підкреслював і висловлював свою подяку інж. Онуфрійчуку за його віддану і щирі співпрацю і неоцінену поміч.

Крім видання праць друкованого слова, ще одною не менш вагомою справою Інституту Дослідів Волині та Товариства "Волинь" була ікона Почаївської Божої Матері, проєкт якої благословив Митр. Іларіон. Опісля він посвятив її, і з його благословення вона була передана до Всеканадської Митрополичої Катедри Пресв. Тройці в Вінніпезі, де вона знаходиться дотепер.

Оскільки я згадую ім'я Іллі Онуфрійчука, то на місці буде згадати бодай кількома словами про цю скромну, чесну і шляхетну людину, яка ніколи не шукала собі слави, ані нагороди. Він до кінця днів свого життя невтомно працював для Інституту Дослідів Волині та Товариства "Волинь", чим заслужив собі таке велике довір'я і пошану в Митр. Іларіона. Двері гостинної хати панства Іллі і Галини Онуфрійчуків завжди були відкриті, коли і хто б не заходив до них. Через руки Іллі Онуфрійчука переходила вся кореспонденція, його руками виконувалася вся канцелярська праця Т-ва та ІДВ, як рівно ж і висилка книжок, і все це без жодної винагороди, і так аж до останніх днів свого життя, коли 21 серпня 1999 р. несподівано для всіх спочив у Бозі вічним сном.

Після 50-ти років існування Товариства "Волинь" та Інституту Дослідів Волині видавнича праця припинилася. Але теперішній Голова Інституту Дослідів Волині та Товариства "Волинь", адвокат д-р Сергій Радчук, довголітній співпрацівник Митрополита Іларіона та Іллі Онуфрійчука, ретельно продовжує започатковану працю і прямує до гідного завершення. У 1996 році д-р С.Радчук нав'язав зв'язки з Волинським Державним Університетом ім. Лесі Українки, де при історичному факультеті є створене окреме відділення Інституту Дослідів Волині, і підписав договір, що всі праці бл. п. Митрополита Іларіона, архіви та все інше буде передано туди.

Останніми роками нами було вислано велику кількість книжок бл. п. Митрополита Іларіона та іншої літератури, і висилка продовжується до бібліотек як світських, університетських, так і духовних семінарій.

Ми вдячні Всевишньому Богові за нагоду спілкуватися, співпрацювати та бути в близьких відносинах з Церковним і Державним Мужем Епохи, св. п. Митрополитом Іларіоном.

Хоч його немає серед нас, але він залишив нам велику, багату і невмирущу спадщину, а це: Слово своє "Служити народові – то

служити Богові”, записане золотими літерами в історію Української Православної Церкви і Українського Народу.

Вічна Йому Пам'ять!

Володимир Ляхоцький

м. Київ

ЗОЛОТА СТОРІНКА ОГІЄНКІАНИ

Щедре золоте сонце, висока блакить неба, нижний смарагд шовкової гладі трави, ледь повсталого над землею, бруньки на деревах, набухлі від нетерпіння, готові вкотре ознаменувати дивовижною красою світ перші тендітні квіти – добре знайомі кожному ознаки весни. Саме цієї пори останніх березневих днів, ось уже дев'ять років поспіль, з'їжджаються в стародавнє містечко, початок літопису якого сягає часів Ярослава Мудрого, – Брусилів, представники сучасної української еліти – науковці, освітяни, працівники культури, видатні політичні, громадські й релігійні діячі, удостоєні лауреатського звання, другої за статусом (після Шевченківської) державно-громадської нагороди, багатогалузевої премії, яка носить ім'я першоієрарха Української православної церкви Канади (1951-1972), поліглота, перекладача канонізованого українського перекладу Св. Письма, організатора першого державницького свята Злуки на Софіївському майдані в Києві 22 січня 1919 року, міністра рівнозначань та міністра освіти й мистецтва (1919), головноуповноваженого уряду УНР (1919-1920), голови Малої Ради Міністрів Державного Центру УНР в екзилі (1922), фундатора і першого ректора Кам'янець-Подільського українського державного університету (1918-1920), декана теологічного колегіуму св. Андрія Первозваного при Манітоському університеті, видатного мово-книго-бібліотеко та бібліографознавця, історика та культуролога, публіциста, видавця і редактора, творча спадщина якого сягає майже 2000 публікацій – Івана Огієнка (митрополита Іларіона).

З усіх куточків України чисельний загін огієнкознавців в день завершення земного буття великого співвітчизника, жалоби і пам'яті приїздить, щоб віддати шану святій постаті людини, яку Україні дала ця благословенна земля. В містечко, яке ще за часів Києво-Волинської землі мало величезну притягальну силу як центр християнський, культурницький і нині поволі, завдяки славетному землякові, нарівні з Моринцями та Кирилівкою на Черкащині, малою батьківщиною Тараса Шевченка, Нагуєвичами на Дрогобиччині, де народився геній Івана Франка, Русовом Василя Стефаніка, Романівкою Максима Рильського, Сухим Олеся Гончара, перетворюється на один із духовних осередків незалежної держави.

Рік 2003 для брусилівчан особливий. У номінації в галузі громадської, політичної та духовної діяльності, спрямованої на утверд-

ження державності України, миру і злагоди в ній за поданням секретаріату Української Всесвітньої Координаційної Ради (М.Горинь), Президії Всеукраїнського товариства ім. Т.Шевченка "Просвіта" (П.Мовчан), колективу друкованого органу Житомирської організації національної Спільки письменників України журналу "Косень" (О.Опанасюк), Комітетом у справах премії ім. Івана Огієнка переможцем конкурсу претендентів визнано духовного метра не тільки закордонного українства, а й широкого українського загалу, в тому числі політичного істеблїшменту – законодавців, державних службовців центральних й місцевих виконавчих органів влади – Миколу Плав'юка*.

На підтримку цієї кандидатури виступили десятки пересічних громадян багатьох сіл і міст України, різних регіонів, закордонні українці. Серед тих, хто виголосив свій голос на користь претендента, і відомі національні діячі, як: Патріарх Київський і всієї Руси-України владика Філарет, академік-секретар відділення суспільних наук Національної академії наук України, генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського Олексій Онищенко, голова Комітету з питань державного будівництва і місцевого самоврядування Верховної Ради України, народний депутат України Анатолій Матвієнко, голова Київської організації Національної Спільки письменників України, лауреат Національної премії ім. Т.Шевченка Леонід Череватенко, голова Національної ради жінок України Ірина Голубева, ректор Кам'янець-Подільського державного університету професор Олександр Завальнюк, перший віце-президент Світового Конгресу Українців, президент Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, голова оргкомітету VIII Світового Конгресу Українців, який вперше в історії СКУ 18-21.08.2003 р. відбувся на теренах України, в столиці незалежної держави, Марія Шкамбара, голова Фондації ім. Олега Ольжича в США Олег Герець та ін.

---

* – Микола Плав'юк. Рік народження 1927, місце народження: Україна. Учасник руху опору з 1942 р. З 1944 р. в еміграції. Створізатор студентського руху, співзасновник наукових студентських товариств "Січ" та "Зарєво". З 1949 р. в Канаді. Член проводу Центрального Союзу українського студентства та Українського Національного об'єднання Канади (УНО). 1955-1966 – Президент УНО. З 1966 р. заступник Президента Комітету Українців Канади (КУК), співзасновник Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ), на першому конгресі якого 1967 р. обраний його Генеральним секретарем. 1973-1978 – віце-президент, 1978-1980 – Президент СКВУ. З 1979 р. – Голова проводу ОУН. 1988 р. – віце-президент, з грудня 1988 р. Президент УНР в екзилі. В серпні 1992 р. делегація діячів Державного Центру УНР в екзилі на чолі з Миколою Плав'юком на урочистому засіданні Верховної Ради України склала свої повноваження. В Маріїнському палаці М.Плав'юком Президентові України передано державні символи та атрибути УНР. Нині Голова Фондації ім. Олега Ольжича та Проводу ОУН, член Президії Української Всесвітньої Координаційної Ради. **Почесний професор Кам'янець-Подільського державного університету.** Кавалер найвищої нагородки Української держави ордена Дрослава Мудрого II ступеня та інших високих відзнак України.

Хлібом-сіллю зустрічали брусилівці нащадка видатного будівничого незалежної України, рідкісну нині людину, яка особисто знала, спілкувалася, співпрацювала на ниві національного відродження з митрополитом Іларіоном (Іваном Огієнком). Йому, в ряду почесних гостей, надали слово на мітингу пам'яті, який традиційно відбувався коло меморіального Знаку, біля огієнкової садиби на околиці містечка. Далеко над Брусилівим гучно лунали слова Президента Української Держави на вигнанні. В них знайшли відзначення енциклопедичність інтелектуального обшину, багатогранність обдарувань Івана Огієнка, неосяжність творчих уподобань та добробоку, залишеного по собі. "Для мене Іван Огієнко, – зазначив Микола Плав'юк, – символізує невгасиме прагнення до вершин богословських, наукових, освітянських, культурних, до самовдосконалення. Він – взірець беззастережного, самовідданого служіння своєму народу, безмежної закоханості у рідний край, співучу мову, неповторну красу української природи". Наголосив на вагомих здобутках, досягнутих за життя, які й нині мають небуденне наукове та культурологічне значення. Зокрема, на заслугах Івана Огієнка у визнанні УПЦ, у числі перших, Вселенською православною церквою.

У виявленні надзвичайної сили волі, наполегливості, дипломатичного мистецтва при досягненні об'єднання в 60-х рр. XX ст. українських православних церков кількох континентів. Звернув увагу на актуальність положень парадигми розбудови державності блаженнішого владика, зміст яких полягає в глибокому переконанні – розбудова незалежної держави можлива лише за умови релігійної єдності та міжцерковного миру, поєднанні зусиль Церкви і Держави.

Духовним велетнем XX ст., що заслужено посів чинне місце у колі найвидатніших постатей національної еліти, назвав останній Президент УНР в екзилі селянського сина брусилівського роду. Закликав присутніх до невтомної праці в опануванні творчого доробку великого земляка, основна праця якого, на його думку, попереду.

Про масштабність постаті державотворця, культуролога, просвітителя, його місце у національному духовному просторі на велелюдному мітингу брусилівчан, мешканців навколишніх міст і сіл, гостей, зокрема огієнківських лауреатів, які зібралися в цей день, щоби вшанувати великого сина "свідомої нації", вчтили – голова Брусилівської селищної ради Леонід Рибець, вчителька місцевої загальноосвітньої школи Лариса Клименко, внучатий племінник митрополита Іларіона Олександр Огієнко та ін. Завершилося зібрання скорботним молебнем, відправленим священником УПЦ КП о. Олегом (Романиною) та парафіянами церкви св. Воскресіння.

У часі між мітингом та урочистостями, продовження яких згодом відбулося у міському будинку культури, М. Плав'юк пройшов вулицями міста, ознайомився з проблемами та турботами, якими обтяжене життя його мешканців, дізнався про руїну, пережиту містечком за радянської доби, під час якої у небуття відійшли духовні

осередки: римо-католиків – костел та православних – храмів св. Воскресіння й св. Воздвиження. Із бесід з брусилівчанами переконався – покалічено душі, але не знищено в них гуманізму та моралі. Саме тому з болем у серці просили экс-Президента УНР сприяти збереженню та відтворенню втраченого, насамперед всього того, що пов'язано з іменем Івана Огієнка. Зберегти родинне обійстя Огієнків, подбати про встановлення йому у центрі містечка пам'ятника, заснувати музей, відновити на місці зруйнованої, в якій охрещено та вінчано Івана Огієнка, церкву св. Воскресіння.

Відвідав Микола Васильович й православну каплицю, розташовану в приміщенні колишніх столярних майстерень у центрі міста й дбайливими руками прихожан перетворених в місце їх спілкування з Богом. У скриньці пожертв для відродження храму залишив частку власних статків. У цій же будівлі відвідав кімнату-музей митрополита Іларіона, оглянув експонати – стародруки церковної літератури, першодруки творів Івана Огієнка, праці науковців з дослідженнями його життя і діяльності, низку портретів земляка у виконанні художників-аматорів, макетом проекту пам'ятника православному владіці.

У фойє будинку культури з цікавістю оглянув виставку виробів народної творчості, яка вразила професійною зрілістю та високою майстерністю її авторів.

Разом з іншими лауреатами дізнався багато цікавого про яблунево-грибовий край над Здвижем, щедрість його землі, про красу праці та здобутки трударів, міжнародне визнання продукції льонозаводу, високий рейтинг якості брусилівського борошна, конкурентоздатні сорти картоплі, які є гордістю брусилівських сільгоспвиробників, про інші, овіяні славою, здобутки будівничих ринкової економіки сучасного українського села.

Настав полудень. Відкриваючи другу частину урочистостей, голова Комітету у справах премії ім. Івана Огієнка, головний редактор газети "Літературна Україна" Василь Плющ поділився з присутніми своїм сприйняттям Огієнка як духовної галактики, на теренах якого зростатиме, виховуватиметься не одне покоління співвітчизників. Своєрідність цієї особистості у "багатоверстатності" здібностей, уподобань, у непохитній відданості національній ідеї, у позитивній самопожертві і каменярьській наполегливості в борні за збереження і чистоту рідної мови за досягнення українським народом державності, у величезному просвітництві. У всьому цьому – неосяжний феномен Івана Огієнка, непроминальний внесок у духовну скарбницю українців. Саме цим високим критеріям, зазначив голова Комітету, і відповідають всі удостоєні високого звання лауреата.

Диплом, нагрудний знак та грошовий додаток отримали: у галузі літератури – за художньо-документальну книгу "Життя і творчість Тодося Осьмачки" письменник Микола Скорський (м. Житомир); у галузі мистецтва – за видавничий мистецький проект для дітей циклу "Слов'янський світ" Віктор, Максим,

Олексій та Сергій Кононенки (м. Київ); в галузі освіти – за глибокі дослідження ролі художнього слова в утвердженні українського народу як нації письменники Орест Сливинський (м. Київ) та Петро Федотюк (м. Київ); в галузі науки – за внесок у редакцію сучасного "Українського правопису" – член-кореспондент НАН України, директор Інституту української мови Національної Академії Наук України Василь Німчук (м. Київ).

Лауреатів тепло привітали заступник голови Житомирської облдержадміністрації, к.і.н. Ігор Рафальський, начальник управління культури облдержадміністрації Віктор Балюрко, голова Житомирської організації Національної спілки письменників України Олексій Опанасюк, голова Брусилівської райдержадміністрації Василь Шпакович. Музичні дарунки лауреатам і гостям свята продемонстрували колективи художньої самодіяльності Брусилівщини та гуртківці Брусилівського юнацького творчого об'єднання "Мрія".

Виваженим і виправданим стало рішення Комітету у справах премії ім. Івана Огієнка врученням премії в номінації за заслуги в громадській, політичній та духовній діяльності, спрямованої на утвердження державності України, найпочеснішому гостеві Миколі Плав'юку завершити церемонію відзначення лауреатів. Глибоко символічно, що вручення високої нагороди за рішенням Комітету було доручено здійснити голові Брусилівської районної ради Станіславу Чопівському, який вперше виконував цю почесну місію, уособлюючи найдемократичніший орган самоврядування – "народні збори" – раду народних депутатів району, Батьківщини великого українця.

Оголошення номінанта викликало щирі, бурхливі, тривалі оплески. Стоячи вітав зал визначного політичного діяча сучасності, визнаного не лише двадцятимільйонною громадою закордонних українців, а й глибокошанованого на Батьківщині, співвітчизниками материкової України. Палкий прийом брусилівчан став черговим тому підтвердженням. Коли ж фігура останнього Президента УНР повстала на сцені, освітлена десятками софітів, зал завмер в очікуванні довгої патетичної, сповненої пафосу промови. Проте з її початком на обличчях присутніх закарбувалося здивування, яке поступово переросло в захоплення.

Лаконічна, логічно побудована, в неперевершеній, притаманній лише М.Плав'юку яскравій ораторській манері, вона нікого не залишила байдужим, доторкнулася до струн душі кожного учасника події. Жоден переказ не відтворить повного змісту промови. Багатьма вона сприймалася на емоційному рівні. Не передали заворожуючої атмосфери, яка панувала в ті хвилини в залі, тому що головним у ній було не традиційне поцінування всежиттєвого подвигу Івана Огієнка, а вшанування тих, хто невтомно працює в ім'я того, щоб його ідеї, запал душі і чистота помислів увійшли в наш дім, стали надбанням кожного українця, допомогли стати особистістю, гідним громадянином народу, нації, дер-

жави. Висловив вдячність за самовідданість всім, хто докладав велетенських зусиль для увічнення пам'яті Івана Огієнка. З бо-лем у душі відзначив, якої скрути зазнають їх зусилля в офіцій-них колах, на яку байдужість наражаються. Діагноз подібному становищу – освітня, культурна незрілість певного кола мож-новладців, на яких народом покладено обов'язок "збирати камін-ня", будувати національний духовний храм.

Звернув увагу на символізм та актуальність теоретичних за-сад державотворення, які лежали в основі діяльності урядовця Івана Огієнка. Такої, зокрема, як обов'язковість цілісності зусиль в матеріалізації ідеї державотворення, церкви і держави. "Якщо ми бажаємо бути державою із здоровою моральною основою, ми повинні усвідомити, що стрижнем виховання громадянина є церк-ва. Вона формує віру і повагу до Бога, тісно пов'язує їх з націо-нальними інтересами, з вихованням любові до ближнього, при-щеплює потребу в праці, формує риси чесності та гідності, пору-шує проблеми сутності життя людини, сприяє розвитку в кожній особистості індивідуальних нахилів та творчих здібностей".

Склавши Комітетові щирю подяку за високу оцінку його діяльності, через Станіслава Чопівського, для закладення музею Івана Огієнка, передав до фонду, названого його іменем, весь лауреатський гонорар.

І ще довго у атмосфері залу незримо відчувалася енергетика слів з поезії Івана Огієнка, прочитані в той день Ларисою Кли-менко "Народе мій, до тебе ще я повернусь...".

Так. Іван Огієнко повернувся на Батьківщину. Повернувся словом, духом. Оволодіваючи свідомістю суспільства, прилучається до творення України державної, соборної, самостійної, рівної з іншими. Крокує з нами в майбуття.

І насамкінець. Цей урочистий для Миколи Плав'юка день поруч з ним пережила його єдина, та, що понад 55 років крокує з ним по життю, мовою серця, теплом душі, силою мудрості підтримує, надихає, розраджує. Берегиня родини, вірна подруга, дружина – Ярослава Бойко-Плав'юк. Вона уособлення кращих рис українки, якими так щедро була наділена дружина Івана Огієнка – Домініка, сотні її послідовниць, об'єднаних у Союз українок, Всеукраїнське жіноче товариство ім. Олени Теліги, Національну Раду жінок України.

СУЧАСНИКИ ІВАНА ОГІЄНКА, ЇХ ВКЛАД У РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

*Геннадій Вонсович
м. Кам'янець-Подільський*

КОНЦЕПЦІЯ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

Однією із непересічних постатей вітчизняної політичної науки є Володимир Якимович Старосольський (1878-1942 рр.). Його життєвий, творчий і політичний шлях припав на складний для України час. І саме час, а також, власне, й характер та вдача викристалізували його політичні погляди, відбилися у політичній діяльності. Цю постать по праву можна вважати одним із будівничих української державності. Так, 1913 року Володимир Старосольський стає одним із засновників військової організації "Січові стрільці"; 1914 року – член Головної Української Ради і Бойової управи січових стрільців. У буремні роки Української національної революції – заступник міністра закордонних справ УНР. У 1919-1920-х роках – соратник і колега Івана Огієнка по спільній роботі у першому українському Кам'янець-Подільському університеті. У Кам'янці В. Старосольський обіймає посаду професора.

Досить плідною була його праця щодо обґрунтування передумов і чинників українського державотворення. Вчений у шерензі своїх праць виводить концепцію побудови української державності. При цьому уважає за необхідне спиратися на суспільні групи, передусім класи, що є носіями національної свідомості.

Вирізняючи об'єктивні (територія, культура, мова, історичні звичаї та традиції) і суб'єктивні (воля, ідея) ознаки нації, вчений зазначає, що останнє – це тільки чинники, які за певних умов допомогли нації утворитися; це ті форми і символи, у яких вона себе проявила [2, 89].

На його думку, жодна з об'єктивних ознак не складає основу нації, яка б стала опертям для творення держави, оскільки вони не є головним рушієм у боротьбі нації за політичну самостійність і суверенітет. Лише суб'єктивний чинник – воля бути нацією – є свідченням існування нації та національної приналежності. У своїй праці "Теорія нації" В. Старосольський зазначає, що нація є спільнотою, яка пов'язана ідеєю. Стосовно феодальної держави такою спільнотою можна вважати аристократію, яка виробила цю спільність на основі власного лицарського кодексу честі, привілеїв і звичаїв. Для держави нового часу такою спільністю є

нація. Нації-спільності властивий інтерес до збереження і розвитку своєї індивідуальності; цей інтерес стоїть вище за її економічні, політичні і культурні інтереси.

Отже, наріжні ідеї Старосольського можна звести до трьох основних положень:

- нація є самостійним центром інтересів і такою політичною спільністю, яка прагне самостійності;
- будувати державність краще на спільності, а не на спільці;
- для побудови необхідно, щоб класові інтереси набули форми національних [2, 89; 105; 136].

Вчений вважає, що за нової доби держави можуть зароджуватися, окрім революцій, або на ґрунті домінування як США (необхідність економічного відокремлення від метрополії), як СРСР (захоплення політичної влади групою чи політичною партією), або національної спільності, як чехи на початку ХХ ст. Для української державності, з огляду на всі зовнішні і внутрішні обставини, що сприятимуть або заважатимуть її постанню, на його думку, є третій шлях, визначений з урахуванням власного історичного досвіду України.

У праці "Суспільно-політичні рухи та їх носії" В.Старосольський зазначає, що в Україні розвиток соціальних відносин і соціальний устрій був безпосередньо зв'язаний із зовнішнім політичним становищем. Сусідні держави використовували соціально – політичну боротьбу в Україні, втручалися в неї, ослаблюючи одностайний національний фронт і, зрештою, нав'язали Україні свою власну державність. Вчений виділяє одну закономірність, що проявилась у період державного поневолення України: чужі сили завжди орієнтувалися на ті чи інші верстви українського суспільства, виставляючи себе захисниками їхніх інтересів. Тому в Україні, вважає Старосольський, у ролі носіїв державно-політичних самостійницьких ідей завжди виступали різні соціальні кола і верстви.

На основі аналізу суспільно-політичних рухів в Україні вчений доходить таких висновків:

1. Українське робітництво, яке в Східній Україні масово заповнювало ряди російських політичних партій, а у Галичині ще перебувало на стадії становлення, не може стати керманічем у справі відбудови української національної держави.
2. Інтелігенція є надто слабкою, щоб задовольнити усі потреби нації, тісно зв'язана із селянством і тільки разом з ним могла становити значну державотворчу силу.

Основними національно-політичними силами в Україні на початку ХХ століття залишалися селянство, чие соціальне закріпачення було зв'язане із чужоземним пануванням на українських землях, а також інтелігенція, духовенство (особливо в Галичині, де релігія ототожнювалася з нацією) і нащадки аристократичних родів за умови їхнього повернення до державності України [Див.: 1, 187]. Саме ці соціальні

сили у ХХ столітті витворили основні партії в Україні, які зберігали український національний характер у різних ідеологічних течіях.

Визначаючи будь-яку державу, крім національної, як механічну спілку, вчений доходить висновку, що для українського державного будівництва матиме велике значення врахування двох чинників діяльності держави. Такими виступають правничий та судовий порядок у мирі і солідарна відповідальність у війні – спричиняються до з'єднання і згуртування людей навіть у механічній державі. Зазначені чинники, які характерні для Східної України, що протягом тривалого часу пройшла разом із росіянами обидва шляхи, можуть відіграти деструктивну роль у майбутній національній політиці.

За В.Старосольським, нація вимагатиме передачі собі всіх компетенцій держави і прагнучиме заволодіти всім державним механізмом. З огляду на те, що проблема національної держави має практичне значення тільки там, де держава не ототожнюється з нацією, вчений приділяє особливу увагу національно-мішаним державам, де завжди постає питання, "які річеві інтереси мають рішати про "цілі держави"... про те, який національний суб'єкт має стати носієм державної влади" [2, 109]. Сприяти вирішенню цього питання на користь української нації зможуть, на думку В.Старосольського, два чинники: по-перше, загальна демократизація, пов'язана з упадком панування у механічній державі керівного класу та його ідеології, оскільки це приводить до зміни погляду на сутність загального інтересу. Внаслідок того, що кожний пануючий клас вважає свої власні інтереси водночас інтересами загальнонародськими, розвиток демократизації сприятиме постановню національної держави; по-друге, зовнішні орієнтації, які завжди виступали або конструктивними, або деструктивними чинниками у державній політиці.

Розуміючи, що росіяни як представники пануючої в СРСР нації прагнутимуть захищати союз із Москвою, вчений наголошує на необхідності визначення України у своїх етнічних межах. Це матиме велике значення на етапі постановня української держави, коли неминуче загостриться боротьба національних меншин за свої права, хоча він і не відкидає можливості утворення багатонаціональної держави, у якій буде подолане поневолення націй. Побудові такої держави сприятиме об'єднання представників різних національностей багатонаціональної держави на ґрунті спільних інтересів.

На основі аналізу своїх зауважень до проблеми творення української державно-національної політики В.Старосольський доходить висновку, що національне питання в Україні автоматично вирішитися не може. Для цього необхідні "націоналізація держави і удержавлення націй". Причому обидва процеси мають сполучати в собі організм нації і механізм держави, національну спільність і державну спілку. Для досягнення цієї мети, вважає вчений, необхідно виробити спеціальну програму, яка б втілювалася в життя суспільно-політичною організацією, побудованою на засадах національної

солідарності, спільності інтересів і цілей її членів, а також чуттєвій основі, стихійній волі цих членів усвідомлювати себе нацією і творити єдину організаційну цілісність [2, 137; 139].

Таким чином, Володимир Старосольський у своїх наукових працях обґрунтовує концепцію української національної держави в її етнічних межах, доповнюючи її детальним аналізом соціально – національної інфраструктури українського народу. Причому головну увагу він приділяє саме тим класам, які зберегли елементи українства, українську національну свідомість і зможуть відіграти вирішальну роль у відбудові української держави.

Література

1. Потульніцький В.А. Історія української політології. — К., 1992.
2. Старосольський В. Теорія нації. — Відень, 1922 р.

Ярослав Ганіткевич

м. Львів

ВКЛАД ЛІКАРІВ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО У РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Місто, в якому жив і працював видатний українець – Іван Огієнко, мало також своїх лікарів-патріотів, які займали важливе місце в становленні української медицини та охорони здоров'я. Коли на українських землях тільки почала формуватися цехова медицина, вже у 1557 р. у Кам'янці-Подільському засновано чисельний цех хірургів. У 1860 р. створено одне з перших Кам'янець-Подільське медичне товариство.

25 травня 1897 р. у Кам'янці-Подільському відкрито спеціальну побудовану, психіатричну лікарню; одну з найкращих у країні; в ній створено добрі умови для побуту хворих, ніколи не застосовувалося зв'язування та гальмівні сорочки, широко використовувалися наукові методи лікування, в т.ч. терапія працею; в лікарні працював відомий український психіатр Олександр Ющенко – перший психіатр – академік ВУАН.

У місті збудовано велику земську лікарню. У 1913 р. губернська земська лікарня у Кам'янці-Подільському мала 7 відділів на 240 ліжок. Протягом року в ній проводилося понад тисячу операцій.

У міській лікарні Кам'янця-Подільського більшість свого життя пропрацював Кость Григорович Солуха – лікар-гуманіст, громадський діяч, засновник Подільської "Просвіти", прихильник українського відродження. Народився він 17 травня 1861 р. у с. Коритне Балтського повіту Подільської губернії у сім'ї священника. Відзначався жертівністю, освіченістю, природною шляхетністю. Лікував убогих та допомагав їм. Працював лікарем у духовній семінарії Кам'янця-Подільського, викладав у товаристві сестер-

жалібниць, наражаючись на переслідування царської влади, організував місцеву українську Громаду, а пізніше (1906) – "Просвіту". Приятелював з Володимиром Чехівським, Михайлом Драй-Хмарою, Софією Русовою, Леонідом Білецьким, Дмитром Дорошенком, сестрою і донькою Михайла Грушевського. У роки Української національної революції брав участь в організації Українського Червоного Хреста, у роботі Всеукраїнської спілки лікарів. За деякими даними ректор Українського університету І.Огієнко запросив його працювати університетським лікарем. Помер 17 січня 1922 р. як лікар-подвижник, заразившись висипним тифом.

Значне місце займав Кам'янець-Подільський у роки Визвольних змагань, коли у жовтні 1918 р. І.Огієнко відкрив у ньому Український університет, у період перебування тут stolichних органів. Коли 15 липня 1919 р. Українська Галицька Армія та її санітарна служба в складі 100 осіб із усім майном відступила за Збруч і стала на службу спільним збройним силам УНР, центром всієї санітарно-медичної служби УГА став Кам'янець-Подільський – тодішня тимчасова столиця Української Держави. Санітарну службу армії забезпечували 35 лікарів, діяли три польові лічниці, кожна на 250-300 хворих. Були також 4 неукомплектовані лічниці по 100-120 хворих кожна. Головним лікарем УГА на той час був полковник-доктор Андрій Бурачинський, санітарним шефом етапу – сотник-доктор Кость Тяничкевич. Командантом військового шпиталю в Кам'янці-Подільському став Володимир Білозор – лікар Українських Січових Стрільців та УГА, згодом на еміграції він опублікував нариси про медичну службу в роки Визвольних змагань [4, 76-82]. Корпусними лікарями було призначено лікарів Михайла Сегена, Роберта Ляндеса і Володимира Свідерського. Багато зусиль докладали лікарі для боротьби з епідемією тифу, яка лютувала в цей час.

16 листопада 1919 р. у Кам'янці-Подільському під час інспекційної поїздки помер від тифу Міністр охорони народного здоров'я та опікування УНР Дмитро Одрин – один із будівничих Української Держави в роки Національної революції. Служив начальником санітарного потягу, організував на фронті українські санітарні частини, працював у секретаріаті Центральної Ради, організував Український Червоний Хрест, у червні 1919 р. став Міністром охорони здоров'я і заступником Голови Ради Міністрів, налагоджував нову службу охорони здоров'я. Наступником його на короткий час став д-р К.Підбуцький, який очолив Військову медично-санітарну службу.

З Кам'янець-Подільським пов'язані імена українських лікарів-учених, репресованих тоталітарним режимом. Тут деякий час перебував видатний український вчений Олександр Григорович Черняхівський (1869-1939) – професор, завідувач кафедри гістології з ембріологією Київського медичного інституту (1919-1929), багатолітній голова Медичної секції ВУАН, автор оригінальних праць з гістології нервової системи і злоякісних пухлин, учений світової

слави. З приходом до Києва денікінців у вересні 1919 р. родина Черняхівських виїхала з Києва до Кам'янця-Подільського, де уже діяв відкритий за Гетьманату і очолюваний Іваном Огієнком Український університет. Незабаром проф. О.Черняхівський, Людмила Старицька-Черняхівська, їх донька Вероніка та Софія Русова від імені Українського Червоного Хреста та Союзу Українок виїхали до польських таборів інтернованих, щоб допомогти українським полоненим. Вони побували у Львові, відвідали львівські тюрми "Бригідки" і "Янівську", зустрічалися з митрополитом Андреем Шептицьким. Опісля побували в таборах у Пикуличах під Перемишлем та в Домб'ю біля Кракова, були у Варшаві, намагалися всяко полегшити життя арештованих і полонених.

Повернувшись до Кам'янця-Подільського, О.Черняхівський організував тут і очолив філію Всеукраїнської спілки лікарів. В перших днях липня 1920 р. він провів зібрання членів філії (13 чоловік), на якому обговорювалися питання про власний друкований медичний орган і про популяризацію медично-гігієнічних знань серед населення. Збори ухвалили приєднатися до "Лікарського вісника" у Львові, вибрали комісію в складі О.Черняхівського, В.Совачіва та В.Білецького. Доручено голові філії клопотати перед Міністерством здоров'я Української Держави про асигнування коштів для підтримки Лікарського вісника.

Пізніше О.Черняхівський одним з перших почав опрацьовувати українську наукову медичну термінологію, був співредактором анатомічного словника, переклав українською мовою підручники з гістології та ембріології. У 1929 р. арештований ГПУ та засуджений у сфабрикованій справі "СВУ". Його дружина Людмила Старицька-Черняхівська, відома як письменниця і драматург, член Центральної Ради, була репресована, а донька Вероніка загинула в застінках НКВД [2, 82-107].

Професором фізіології у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті працював Микола Тимофійович Геращенко – доктор медицини, учасник Медичної секції УНТ в Києві, автор низки наукових праць, редактор "Наукових записок" інституту, у 1933 р. репресований органами ГПУ. Народився він 1886 р. в м. Богодухів на Харківщині в сім'ї поштового службовця. Закінчивши медичний факультет університету, деякий час займався загальною лікарською практикою на Поділлі. Згодом став працювати як лікар-фізіолог у Кам'янці-Подільському в науково-дослідному інституті птахівництва старшим спеціалістом, викладав курс "Фізіологія дрібних звірят" у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті, отримав звання професора. Брав активну участь у науковій роботі інституту, опублікував ряд наукових праць, як редактор організував видання "Наукових записок" інституту. Став активним членом Медичної секції Українського наукового товариства в Києві, в 4-му томі збірника секції опублікував 4 праці з методики фізіологічних досліджень [2, 180-182].

Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут створено у 1921 р. при реорганізації Кам'янець-Подільського українського університету, заснованого в Українській Державі у 1918 р., першим ректором якого був І.Огієнко. В інституті працювала група українських викладачів та професорів, які були зацікавлені у розвитку української науки, продовженні і розвитку традицій Українського університету. За свої кошти, дуже обмежені в ці роки господарювання більшовицької влади, вони вирішили видавати наукові праці вчених інституту. Перший том "Наукових записок" вийшов у 1924 р., в ньому, зокрема, опубліковано працю Миколи Геращенка з фізіології серця черепахи.

У другому томі записок, виданому в 1925 р. під редакцією проф. М.Геращенка, опубліковані три його праці: про периферійний апарат нюхової комірки, пристрій для реєстрації функцій та про спіральну схему природної системи елементів. У наступному третьому томі записок опубліковано чотири наукові праці М.Геращенка з різних проблем фізіології. Протягом наступних трьох років (1927-1929) проф. М.Геращенко видав три томи записок, опублікував у них свої праці про гладеньку мускулатуру уретральних залоз людини, фізіологічну активність препуціальної системи, циклічність у функціонуванні молочних залоз та одну працю про нові способи консервування м'яса, птиці та риби.

Тематика праць проф. М.Геращенка свідчить про велику його ерудицію та широкі наукові інтереси, його цікаві дослідження та оригінальні ідеї мали стати помітним вкладом у розвиток фізіологічної науки в Україні.

А.Величківський, який у той час працював у Кам'янці-Подільському, характеризує проф. М.Геращенка як людину, що повністю присвятила себе науці та праці для свого народу. Він побудував собі будинок на периферії міста, де приймав хворих, переважно селян; розмовляв з ними рідною мовою, все терпеливо пояснював, часто нічого не брав з хворих, а нерідко сам допомагав їм. Це зумовило велику його популярність серед народу. Селяни називали його "наш лікар", в торгові дні біля його будинку збирався біля 50 возів з хворими [1].

Український навчальний заклад, заснований в роки Української національної революції, в якому панували українська мова і український дух, ставав усе більш ненависним більшовицькій системі. У 1929 р. влада заборонила видання редагованих М.Геращенко "Наукових записок", а в 1934 р. ліквідувала Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут, хоч на словах піклувалася про розвиток науки в Україні та відкривала нові, повністю підпорядковані партійним інстанціям русифіковані наукові й навчальні заклади.

За рік до ліквідації інституту, 3 лютого 1933 р., проф. М.Геращенко заарештувало ГПУ. Його звинуватили за статтю 54-11 КК УРСР у приналежності до української військової організації ("УВО").

Постановою трійки при колегії ГПУ УРСР від 3 грудня 1933 р. Михайла Тимофійовича Герашенка засудили до 5 років позбавлення волі у концтаборах ГУЛАГу. Дружину його та дворічну дитину також депортували у віддалені райони Середньої Азії. За даними кримінальної справи звільнений з ув'язнення 1 червня 1936р. [3]. У 1957-58 рр. працював викладачем Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. 2 квітня 1958 р. М.Герашенко реабілітований Верховним Судом УРСР. Помер у Кам'янці-Подільському 15 травня 1963 р. В історії фізіології в УРСР не згадувався.

У Кам'янці-Подільському в сім'ї вчителя Якова і Ганни (з родини Гладішів) Підгаєцьких 1889 р. народився Володимир Якович Підгаєцький – видатний український вчений-гігієніст, професор медичного факультету Українського державного університету в УНР та Київського медичного інституту (1918 – 1929), засновник першої в Україні кафедри гігієни праці, завідувач Інституту фізкультури Науково-педагогічної комісії ВУАН, засновник першої української наукової школи гігієністів праці. Автор понад 50 наукових праць і кількох підручників з гігієни праці, активний учасник українських визвольних змагань 1917-1920 р., член Центральної Ради. Засуджений 1930 р. у сфабрикованому ГПУ процесі "СВУ" і засланий на Соловки, розстріляний більшовиками 3 листопада 1937 р. [2, 38-53].

Він брав активну участь в українській національній революції, у відновленні української державності, став діяльним членом партії українських соціал-демократів, обирався до складу Центральної Ради. Прізвище Підгаєцького зустрічається в документах Української держави того часу. Зберігся документ:

"Наказ Армії Української Держави ч 13, 13-го травня 1918 року.

По наказу ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА призначаються: По головній Санітарній Управі: ...виконуючим обов'язки лікаря 9-ї кінної дивізії – Підгаєцький...

Військовий Міністр Отаман РОГОЗА.

З оригіналом згідно: Т.В.О. Начальника Канцелярії Військового Міністерства Отаман КОВАЛЕВСЬКИЙ".

28 жовтня 1918 р. наказом того ж Військового Міністра дивізійний лікар 1-ї кінної дивізії Підгаєцький Володимир був призначений молодшим лікарем 22-го пішого Канівського полку.

Близько 1915 р. у с. Левада біля Кам'янця-Подільського після закінчення Університету св. Володимира працював лікарем Дмитро Лаврінович Горбенко – лікар і громадський діяч, уродженець Артемівки на Катеринославщині (р.н. 1889). Пізніше працював у Харкові фтизіатором, входив до складу медичної секції Всеукраїнського товариства культурного зв'язку із закордоном. У період УНР брав участь у формуванні медико-санітарної служби, був членом Військово-санітарної місії УЧХ в Німеччині, очолював Віденську філію місії. Заарештовувався 1933 р., вдруге заарештований 13 лютого 1938 р., розстріляний більшовиками у жовтні 1938 р.

Серед сучасних відомих українських лікарів-науковців також є чимало уродженців Кам'янця-Подільського. Тут народився Аполлон Максимович Белоус – доктор медичних наук, член-кор. АН УРСР (з 1988 р.), головний науковий працівник відділу кріобіології систем репродукції Інституту проблем кріобіології та кріомедицини НАН України (з 1994), завідувач філіалу кафедри біохімії Харківського державного університету, українець, автор (співавтор) понад 300 наукових праць, зокрема 16 монографій (російською мовою).

У с. Велика Слобідка Кам'янець-Подільського району народився Семен Семенович Лаврик (1915-1990) – член-кор. АН УРСР (з 1979 р.), директор Станіславського (нині – Івано-Франківськ) медичного інституту (1953-1954), перший заступник Міністра охорони здоров'я УРСР (1954-1960), директор Київського НДІ гематології та переливання крові (1960-1970), ректор Київського медичного інституту (1970-1984), голова Українського товариства лікарів-гематологів. Наукові праці його сприяли впровадженню в практику пересадки кісткового мозку, створенню його запасів для довгострокового зберігання при низьких температурах (використано при лікуванні потерпілих від аварій на ЧАЕС).

У с. Гуменці Кам'янець-Подільського району народився (1938 р.) Валентин Францович Мислицький – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри патологічної фізіології Буковинської державної медичної академії (з 1989 р.), автор понад 175 наукових праць, що стосуються впливу лімбічної системи мозку на стан ендокринних органів, кількох посібників українською мовою.

Було б добре, якби наші сучасники, лікарі і вчені краю, які працюють на ниві науки і охорони здоров'я, активніше відроджували і продовжували ті ідеали і традиції, яких дотримувалися і за які віддали життя славні їх попередники.

Література

1. Величківський М. Знищення с/г науковців у Кам'янці-Подільському // Записки НТШ. Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. Накладом осередку праці НТШ в Чикаго. Редактор Марія Овчаренко. – 1962. – Т. 173. – С.347-354.
2. Ганіткевич Ярослав. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія // Львів: В-во НТШ і ін., 2002. – 542 с.
3. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р. – 6193, оп.12, спр. П – 5966, т.1, арк. 81, 83, 84, 91; т.2, арк. 174, 177, 197, 249, 437, 438, 445, 447.
4. Щуровський Володимир. Лікарі і медики у Визвольній війні // Лікарський збірник. НТШ, Нова серія. – 1996. – Т.ІІІ. – С.69-87.

Анотація

Ярослав Ганіткевич. Вклад лікарів Кам'янця-Подільського у розбудову української державності.

У статті говориться про лікарів – громадських діячів і науковців, життя або діяльність яких були пов'язані з м. Кам'янець-Подільським у період Української національної революції та пізніше. Приведені дані про О.Черняхівського, М.Герашченка, В.Підгаєцького, К.Солуху та ін.

Yaroslav Hanitkevych. The contribution of the doctors from Kamyanets-Podilsky in construction the Ukrainian State .

In clause is spoken about the doctors – public figures and scientist, which life or activity were connected with Kamyanets-Podilsky in the period of Ukrainian national revolution and later. The data about O.Cherniakhivskiy, M.Herashchenko, V.Pidhayetskiy, K.Soluha etc. are given.

Сергій Стельникович

м. Житомир

ПОЛІСЬКА СІЧ – НЕВІДОМИЙ СЛІД ВЕЛИКОЇ ІСТОРІЇ

Одним з тих, хто до останніх днів свого життя не полишав справи служіння рідному народу, був Іван Іванович Огієнко, уродженець Житомирщини. І.Огієнко займався дослідженням практично всіх сфер духовного життя свого народу – питань мови, культури, історії... Відродження нації ж він пов'язував з конкретними особистостями.

Серед таких особистостей і сучасників Івана Огієнка був Тарас Боровець, під керівництвом якого був національний рух опору на півночі Житомирщини, який з початком німецько-радянської війни організував його в "Поліську Січ" – своєрідну повстанську військову організацію в тилу ворога.

Оскільки мемуарна література Т.Бульби-Боровця, видана на Заході, а саме: "Кредо революції" (Париж, 1946), "Збройна боротьба України (1917-1950)", "Армія без держави" (Вінніпег, 1981) – має суб'єктивний характер, то основними джерелами для вивчення його національно-повстанської діяльності є документи німецьких, радянських і партійних архівів, а також документальні матеріали ОУН-УПА. Значна частина цих матеріалів, де згадується "Поліська Січ", вже упорядкована і видана істориками В. Косиком [1, 9-357] та В.Сергійчуком [2, 8-294].

У діяльності "Поліської Січі" є багато дискусійних та малодосліджених питань, зокрема щодо її утворення та чисельного складу, який у різних джерелах наводиться по-різному (від 2-х до 10-ти тис. чоловік). Ускладнює роботу дослідників і те, що про її внутрішнє життя немає ґрунтовних свідчень.

У серпні 1941 р. підрозділи "Поліської Січі" переходять колишній радянсько-польський кордон. 21 серпня вони оволодівають Олевськом та поширюють свій контроль на значну територію півночі Житомирської області. 21 серпня 1941р. в Олевську було урочисто проголошено "Поліську незалежну республіку". Т.Боровець після початку війни підписується подвійним прізвищем – Тарас Бульба-Боровець. У документах Житомирського облдержархіву говориться, що Т.Боровець був керівником особливої частини української міліції, яка в листопаді 1941р. була розпущена. Її завданням було знищувати партизанський рух в околицях Олевська й Сарн [3, 4].

Неоднозначно висвітлюється також і питання про розпуск "Поліської Січі" (15 листопада 1941р.) та її участь у діяльності УПА.

М.Лебедь перейменовує у цей час військові сили ОУН на "Українську Повстанську Армію", що призводить до утворення у березні 1943 р. двох УПА. Керівником новоутвореної організації згодом стає Роман Шухевич. Майже всі частини Бульби-Боровця були залучені до УПА Романа Шухевича, за винятком незначної кількості вояків, які продовжували свою діяльність під назвою "Українська Народна Революційна Армія" (УНРА).

Анотація

У статті порушуються питання: утворення "Поліської Січі", її діяльності та ролі як зародка майбутньої Української Повстанської Армії (УПА).

Fundamental questions of this article are: creation of "Poliska Sich", its activity and its role in the formation of the Ukrainian Insurgent Army (UIA).

Література

1. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архіанних матеріалів (1942 – 1943). Т. 3. – Львів, 1999.
2. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996.
3. Державний архів Житомирської області. – Ф. 1151. – Оп. 1. – Спр. 14.

**ІВАН ОГІЄНКО — МОВОЗНАВЕЦЬ І
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ**

Алла Євграфова
м. Суми

**ОГІЄНКО ПРО МОВУ ЯК ВИЯВ ДУХОВНОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

Бог, Людина, Родина, рідна мова, культура, Батьківщина були для І.Огієнка духовними цінностями.

Розглядаючи дохристиянський період духовного життя людини, вчений висловлює думку, що слов'янська міфологія відбиває погляд первісної людини на все, що її оточує, від чого залежить усе її життя і що є сильнішим за неї, – і це природа: ліси, поля, річки, звірі, птахи, дерева, зілля. Давня людина вірила, що все навкруги неї живе: почуває, розуміє, має свої бажання, бореться за своє існування, як усяка жива істота, а тому до природи первісна людина ставилася, як до істоти живої [1, 13]. Тобто первісна людина широкими очима дивилася на своє довкілля, одухотворюючи, оживляючи його, наділяючи його людськими властивостями. Ці три елементи – анімізм (оживлення), анімізм (одухотворення) й антропоморфізм (очоловічення) – становлять основу давнішого дохристиянського вірування. "Все: сонце, зорі, місяць, вогонь, вода, рослини, звірини, каміння, дерева, вітер, зілля й т. ін. – усе це живе, має свою душу, чоловіковидне. Анімістичний світогляд був основою всіх давніх вірувань, глибоко просяк у нашу мову, в якій позостався аж до сьогодні. Ми говоримо: сонце сходить, заходить, сідає, ударив грім, буря виє, вітер свище, несе його, небесне світило і сотні інших – усе це вирази анімістичного світогляду, хоча ми тепер не віримо в їхній реальний зміст, а сприймаємо тільки як свій словарний фразеологічний трафарет" [1, 14].

Звичайно, для первісної людини ці вирази були пов'язані з її віруваннями, більше того – постали з них. Анімізм і антропоморфізм – це основні риси дохристиянського вірування: все навкруги живе, як і люди, все народжується й помирає. Риси ці пережили довгі століття і живі в нас іще й тепер у наших піснях, казках, загадках, приказках, у мові. У народних творах небесні світила, дерева, рослини, квіти, річки, звірі, каміння, вітри і т. ін. – усе було живе й очоловічене, і дохристиянській людині це не була проста метафора, як це сприймаємо тепер, – це була для неї релігійна правда. Відомі нам численні приклади персоніфікації у фольклорі відтворюють анімістичний світогляд безіменних авторів – природа жива, горю

людини співчувають і квіти, і дерева, і птахи, і людина тут говорить з природою, як із живою істотою. Природа живе в повному контакті з людиною. Найрізноманітніші уособлення її одухотворення широко відомі в нашій (та й світовій) поетичній мові, – тут уся природа жива, і в цілому світі ще й тепер це вважається найвищим поетичним стилем. Звідки це постало? – задає питання І.Огієнко. І відповідає: "Безумовно, це йде з дохристиянських часів, чого доказом служить "Слово о полку Ігореві" 1187-го року, написане таким власне стилем. І цікаво, що всім такий стиль подобається, і всі його добре розуміють і відчувають серцем, як сон літньої ночі..." [1, 15].

Найвідоміші образи української міфології, про які пише І.Огієнко, та відтворення уявлення про світобудову у давнині майже у всіх народів схожі. Універсальних версій походження космосу було кілька, і всі вони так чи інакше формували світогляд людей, керували їхнім духовним життям і побутом. Згодом вони утворили архетипи мислення й відобразилися в народній поезії. Давня людина жила в єдності зі всесвітом, природою. Загалом у міфології різних народів перевагу надано нерукотворному будуванню світу. Такими надприродними властивостями наділяли стихії – вогонь, воду, місяць, вітер – і сакральні предмети. Загалом, у первісному мисленні кожне явище мало два значення, два плани: сакральне і профанне (звичайне, буденне) [5, 21].

І.Огієнко, будучи людиною світською і в той же час обіймаючи високу посаду релігійного діяча, висловлює свої думки про первісну віру, яка була "практичною, домовою, господарською, необхідною людині на кожному кроці", при цьому культ природи "стояв в основі первісного релігійного світогляду, а релігія була одухотворенням усього довкілля" [1, 13]. Давні вірування були для людини її філософською системою і давали їй можливість розуміти довкільний світ, бо ці вірування відповідали на всі запити його духу.

Для первісної людини сонце було головним двигуном і джерелом усього життя на землі, – воно давало тепло й світло, а без сонця на землю приходять ніч та зима, а з ними й смерть. Людина й природа всім своїм життям залежить від сонця, – без нього нема на землі життя. Сонце з найдавнішого часу обожнюється в усіх народів, пізніше перетворюється в окремого бога. В українських стародавніх пам'ятках сонце називається Дажьбог, Сварог, Господин, Господь. Сонце в народі святе, праведне. Так само й зорі – святі, праведні, віконця до неба, людські душі, Янголи. Підсумовуючи, І.Огієнко пише: "Усі небесні світила – це одна родина: сонце – жінка, місяць – чоловік, молодий, а зорі – то дітки, як то співається в наших колядках" [1, 25].

Сакральний план кожного явища утворив своєрідну мову знаків, закодовану в духовній культурі кожного етносу. Вона є ключем до пізнання характеру народу, історії її становлення й розвитку. Розглядаючи знамення чи явища (дива) на небі, небесні світила, І.Огієнко відтворює цілу систему символів українського

народу: місяць – це нічне Боже око, денниця – зоря вечорова, білий кінь – емблема сонця, що біжить по Небу; яйце – джерело зародження, як і сонце, воно з глибокої давнини стало емблемою сонця й шанувалося; захід став недобрим місцем, місцем вічної темряви й адом; схід – це блаженна сторона, де вічна весна, вічне світло й тепло; блискавка – це небесний вогонь, що його посилає Бог чи то на кару людям, чи на відігнання злих сил; грім, посланець Неба й вогню, має цілющу силу, слов'яни удар грому вважали за Суд Божий; хмари вважаються джерелом плодючої сили. Українська символіка є національно специфічною, до таких етнотопімії відносяться й вода, яка обожнювалась як сонцева сестра. У слов'ян широко відоме було водопоклонство, вода очищує людину від гріхів, жива вода – це вода джерельна, вона особливо цілюща. Вода буває жива й мертва, цілюща й безсила. Вода Свята, чиста, має велику цілющу силу, допомагає в хворобах, має магічну силу та ін.

Отже, сама жива народна українська мова вироблялася під великим впливом дохристиянських вірувань.

Обстоюючи ідею про багатівкову своєрідну оригінальну культуру українського народу, який має в минулому свою історію, своє життя, свою віру та християнську релігію, І.Огієнко свідчить, що наша мова теж має свою довгу історію, "це є справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ" [4, 4]. Розглядаючи проблеми сутності мови, мови і мислення, І.Огієнко виступає послідовником О. Потебні, який визначає мову як роботу духу, що становить її суттєву ознаку, та В. Гумбольдта, головна теза якого пов'язана з ідеєю, що характер народу і особливості його мови разом і у взаємній згоді впливають із глибини духу. З тим, що зв'язок мови з духом безперечний, погоджується й І.Огієнко, який зокрема пише: "В самій мові нашій одбився дух нашого народу, по корнях слів можна довідуватись і про культуру нашу" [4, 22]. Вчений пишається своєю мовою: "А наша мова українська, чарівна наша мова, всім світом вже признана за одну з найзвучніших, наймелодійних мов. Серед слав'янських (зберігаємо орфографію оригіналу. – А.С.) мов наша мова найбагатша на лексику, найвиразніша на синтактику. Синоніміка нашої мови найбагатша, і ми маємо деколи на один вираз десятки слів; от, скажемо, на вираз говорити ми маємо: говорити, казати, балакати, мовити, гомоніти, гурорити, повідати, торочити, точити, базікати, цвенькати, бубоніти, ленетати, жевоніти, верзти, плести, геротати, бормотати – і кожне слово має свій власний одтінок... Наша мова донесла чистими силу старовини, і тому без знання нашої мови нема знання мов слов'янських" [4, 22-23].

Для І.Огієнка "мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного... Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара

й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона втворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я... І поки живе мова – житиме й народ... Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом” [4, 239-240].

Саме з усвідомлення значення мова як ”душа нації”, ”серця народу”, ”головного двигуна української культури”, ”найміцнішої підвалини соборності його племен і розвою сил нації” і сформувалася в І.Огієнка потреба ”ставити її на перше почесне місце серед головних наших питань”. Тому й посідають дослідження з питань розвитку української мови, культури в цілому найвагоміше місце.

Сьогодні, коли питання про походження української мови залишається відкритим, думки І.Огієнка, вченого незаангажованого, є особливо цінними. Ніщо інше, як щире прагнення піднести міжнародний престиж української мови, з умотивуванням основних наукових положень ствердити її окремішність, самобутність, відмести псевдонауковість поглядів деяких учених на українську мову як на чесь ”наріччя”, показати в історичному розрізі той воістину тернистий шлях, яким пройшла ця мова, доки набула сучасної форми, спонукає І.Огієнка взятися за серйозне дослідження – ”Історію української літературної мови” (вийшла друком у Вінніпезі 1950 р.). Багатьма науковими доказами автор підтвердив тут, що українська літературна мова народилася ще в глибоку давнину, задовго до офіційного прийняття християнства [2, 20].

В ”Історії української літературної мови” він висловився чітко й однозначно: ”Спільної ”руської” мови ніколи не було. Говорити про єдність давніх східних племен північних і південних не маємо жодних наукових підстав, – такої єдності ніколи не було, й ніколи не було якоїсь однієї спільної руської мови на сході слов’янства” [3, 62]. Багато російських учених твердили, ніби українська мова – це тільки наріччя мови російської. Це чисто суб’єктивні політичні твердження, на науці не оперті (3, 66).

І.Огієнко належав до людей із глибинним усвідомленням національних коренів, із генетичним українським світоглядом й українським світомисленням, тому він у своїх працях залишив цікаві спостереження про зв’язок мови й культури, мови й віри, мови й релігії. Вчений називає ”чудом над чудами” той факт, коли після проголошення самостійності України 22 січня 1918 р. українська мова стала мовою державною й соборною [3, 189]. Другим ”чудом над чудами” виявилось, що українська мова здатна до державного життя [3, 191].

І.Огієнкові належить розробка ідеології рідної мови, у 1935 р. він видає вже окремий розроблений курс ”Наука про рідномовні обов’язки”. У передмові до цієї книжки читаємо: ”Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу роль: рідна мова – то сила куль-

тури, а культура – сила народу” [3, 196]. У рідномовному катехізисі “десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина” [3, 1112]. Подаємо деякі з них: 1. Мова – то серце народу: гине мова – гине й народ. 3. Літературна мова – то головний двигун розвитку культури народу, то найміцніша основа її. 5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією. 8. Стан розвою літературної мови – то ступінь культури розвою народу. Таких чітко сформульованих національних пріоритетів у культурологічному плані при вирішенні загальнодержавних проблем явно не вистачає деяким сучасним політикам, які не ставляться поважливо до всього українського. На цьому тлі голос І.Огієнка, як ніколи, допомагає усвідомлювати як одну з головних перешкод на шляху оновлення суспільства відсутність світоглядної домінанти, дефіцит духовної культури. І.Огієнко розумів, що мова є моральнодуховним здобутком рідного народу, відображає його духовні цінності та національні традиції. Відродження української культури, мови зуміє повернути втрачені духовнокультурологічні скарби України і тим самим “відродити занашапану душу, а недовіркам вернути національну честь і гідність”.

Література

1. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ “Обереги”, 1991. – 424 с.
2. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994. – 446 с.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 284 с.
4. Огієнко І. Українська культура. – К.: Вид-во Книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
5. 100 найвідоміших образів української міфології / За заг. ред. Олени Таланчук. – К.: Книжковий дім “Орфей”. – 439 с.

Анотація

У статті подаються мовознавчі погляди вченого на фоні його світоглядної домінанти – мова є моральнодуховним здобутком рідного народу, відображає його духовні цінності та національні традиції.

Yevgrafova A. A. Ogiyenko on the problem of Language as a means of conveying spirituality of the Ukrainian people.

The article tells us of the linguistic views of the scientist on the background of his worldview dominant: Language is moral spiritual achievement of the native speakers. It reflects their spiritual values and national traditions.

ІНОЗЕМНІ МОВИ У ТВОРЧОМУ ЖИТТІ ІВАНА ОГІЄНКА

У творчій практиці багатьох діячів української культури традиційним було звернення до іноземних мов. Це, зокрема, забезпечувало глибшу достовірність мовознавчих висновків, сприяло зростанню таланту перекладача, збагачувало українську науку та культуру в цілому.

У цьому зв'язку подив і захоплення викликає "рух" Івана Огієнка до іноземних мов ще під час навчання у Київському університеті. Авторський запис-спогад про 1904-1909 роки свідчить, що Огієнко-студент "поильно навчається" у професора В.М.Перетца слов'янської і російської мови, у Лук'яненка – мови церковнослов'янської, польської й сербської, у Ю.А.Кулаковського – латинської мови й літератури, у Сонні й Леціуса – грецької мови й літератури.

Знання мов – постійно в дії. Запис:

– 1908 – 1909. Перекладає на українську мову праці В.Перетца, А.Лободи, М.Петрова та ін.

– 1909 – III – 1911. Учитель російської мови й літератури в Комерційній середній школі "Товариства поширення освіти" в Києві (2, 15).

– 1914. Огієнко випустив працю польською мовою "Kosiol parafjalny w Brusilowie, rys historyczny" (відбитка з "Dziennik Kijowski" – 1914р, с. 5-6). [2, 19].

– 1917. Огієнко читає в університеті курс української мови (2, 23).

– 1918. Огієнко читає курс української мови для урядовців Міністерства Закордонних справ (2, 26). У цьому ж році він обраний професором кафедри української мови Вищих Жіночих курсів у Києві та призначений надзвичайним професором кафедри української мови нового Українського державного університету у Києві.

У цьому ж році закладається університет у Кам'янці-Подільському. У переповненім театрі, у присутності болгарського посла при УНР професора Шишманова, звучить виклад члена університетської комісії Огієнка "Українська культура". Посла-гостя учений вітає по-болгарськи. Огієнко клопочеться про відкриття кафедри "юдознавства" та кафедри польської літератури та історії. При богословському факультеті закладається комісія для перекладу Святого Письма на українську мову (1919).

Знання іноземних мов було для Огієнка впливовим фактором створення мовознавчих праць. Свідченням цього є навіть скупий перелік таких праць, як: "Історія церковнослов'янської мови" в 12-и томах; студії "Українська літературна мова і Крехівський "Апостол" (тут аналізуються впливи на літературну мову XV-XVI століть церковнослов'янської, польської, чеської, німецької, італійської, латинської та інших мов; "Краткий курс украинского языка", 1918 рік (у ньому автор вдається до мовних порівнянь: українська – російська – польська – сербська та

ін.); "Словарь общепотребительных иностранных слов в русском языке", 1912 р.; чотиритомне видання етимолого-семантичного словника, 1979 – 1995 рр.; лексикографічна праця "Гебрейські статті в українській мові" [архів статико на 1979 р. – 4, 84] та інші.

"Зауважимо, – означає небезпідставно З.Тіменик, – що Огієнкові словники часто виконували роль мовних консультацій [4, 76]. Бо й справді, до Слова учений підходив як до явища живого, рухомого, що має свій вік, походження (праіндоевропейське в т.ч.), міграційну історію, семантичне розгалуження, навіть наголос. До словника автор підходить як до явища лінгвокультури".

Знання іноземних мов, здатність та вміння ними користуватися найповнішою мірою виявилися при перекладі І.Огієнком – цим "видатним гуманістом ХХ сторіччя" (З.Тіменик) – тексту Святого Письма. У книжці під промовистою назвою Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена). – Лондон: Британське Біблійне і Закордонне Товариство, 1962 р., – 1528 ст., ілюстрації, – прізвище перекладача, на жаль, не вказано.

До цієї праці автор ішов усіма своїми творчими – науковими і перекладацькими – "стежками"; і ще за життя вона була гідно оцінена сучасниками.

Анотація

У статті простежено роль іноземних мов у творчій діяльності Івана Огієнка.

The role of the foreign languages in Ogienko's activities is followed in this article.

Література

1. Огієнко І. – Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва. – Житомир: Полісся, 2002.
2. Тимошик М. – "Лишусь навіки з чужиною ..." – К.: Либідь, 1998.
3. Тіменик З. – Іван Огієнко. – Львів, 1977.

***Наталія Шеремета**
м. Кам'янець-Подільський*

ІСТОРІЯ ПОЛІВАРІАНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

Іван Огієнко – неперевершений учений-державотворець, самотній дослідник духовних скарбів українського народу, історії його мови, національної культури – чітко усвідомлював об'єктивні передумови поліваріантності літературної мови в Україні, що скла-

лися історично. Однак не менш глибоко він усвідомлював і необхідність витворення єдиної української літературної мови як важливого чинника консолідації українського народу.

Українська літературна мова, за глибоким переконанням професора Івана Огієнка, "народилася в нас іще в глибоку давнину, ще перед офіційним прийняттям християнства, цебто перед 988-м роком, бо ще перед тим безумовно було вже в нас письмо, а в IX-X-му віці були й свої перші переклади" [6, 48].

До прийняття християнства наші предки, вірогідно, користувалися своєю писемно-літературною мовою в різних сферах життя. Початок формування в нас писемно-літературної мови, мабуть, припадає на період виникнення й утворення давньоруської державності в VIII-IX ст. н.е. Ця мова, очевидно, базувалася передусім на фонетичних, граматичних і лексичних особливостях мови полян, зокрема міста Києва, який став центром Київської держави, і на час прийняття християнства в своєму розвитку сягав відносно високого рівня [3, 3].

Однак традиційно вважається, що першою літературною мовою України була моравсько-македонсько-болгарська походження церковнослов'янська мова, що народилася у київському варіанті в 988 р., тобто у рік офіційного хрещення Києва. Літературна мова у цю епоху плекається духовною елітою. Вона є чудом для неосвічених людей, засобом спілкування з Богом, зняряддям, з допомогою якого досягається вище одкровення. Але життя людини не обмежується спілкуванням з Богом – люди повинні знайти взаєморозуміння між собою. Тому з плином часу до цієї першої писемної мови в Україні проникали місцеві діалектні домішки – "не так програмово чи в намірі, як через брак тренування й освіти, хоч згодом деякі з них і були легалізовані" [12, 203]. Отак на Русі за зразком старослов'янської мови і значною мірою на її основі, але з активним використанням місцевих лексичних і граматичних елементів, виробляється давньоруська літературна мова.

Київська літературномовна традиція перервалася після занепаду Києва як політичного центра після татаро-монгольської навали та декількох руйнувань міста. У XIV ст. більшість українських земель попадає під владу Литовської держави, частину захопила Польща та Угорщина. І.Огієнко підкреслив: "Це було перше розірвання соборності нашої мови, і воно послужило причиною дальшого великого розходження мови східноукраїнської від західної, т.зв. "галицької" [6, 99].

Мовна ситуація літературно-писемної сфери України XIV – XVI ст. в загальних рисах продовжує традиції Київської Русі: церковнослов'янська мова на всіх своїх рівнях зазнає певного впливу живої народної розмовної мови та літературної руської і тому має назву слов'яноруської. А давньоруська мова розпочала новий цикл своєї еволюції у Литовському князівстві як руська мова. Ця літературно-писемна мова була своєрідним койне у складі двох варіантів (українського і білоруського). Руська мова стала дер-

жавною мовою Великого Литовського князівства, актово-урядовою мовою князівських канцелярій та судочинства. Посилення ролі народнорозмовного джерела в руській мові призводить до поділу її на український і білоруський варіанти, що знайшло відображення насамперед у лексиці та фонетиці.

Згідно з дослідженнями І.Огієнка, історія української літературної мови, так званої руської, розпочалася у Західній Україні. Власне саме західні українські землі "відіграли тут найважливішу роль" [6, 123]. Учений вказував на причину цього: 1) перші організовані канцелярії з руською мовою постали у Литовському князівстві саме на заході України, зокрема у північно-західному регіоні (Волинь, північно-західне Полісся); 2) вплив Реформації XVI ст., що несла живу мову до церкви, найбільше позначився також серед західноукраїнського населення [7, 123]. Ця літературна мова, зазнаючи певних змін відповідно до часу, в основі своїй залишається в Галичині аж до новішого періоду: "якоїсь великої дощукільної перерви в її розвитку тут ніколи не було" [2, 124].

Головним репрезентантом української мови XIV – першої половини XVI ст. стають юридичні документи: дарчі і купчі грамоти, заповіті і под. Їхня мова – це колишній "низький" стиль літератури Київської Русі. Проте ця мова, як губка, вбирала в себе місцеві українські та засвоєні іншомовні елементи, все далі відходячи від церковнослов'янської традиції [8, 47].

Слов'яноруська мова до XVIII ст. майже не мала зв'язку з народними говорами. Однак у XVIII ст. живомовні елементи в неї потроху проникають. Так, у прозових творах Феофана Прокоповича, Грабянки, Василя Григоровича-Барського часто сплутують /**ы**/ та /**и**/, /**ѣ**/ та /**і**/, форми слів **кто** і **хто**, **что** і **що**, **яко** і **якъ**, **быль**, **было** і **був**, **було**, **упаль**, **отвіль** і **упав**, **отвївъ**; трапляються випадки вживання /**і**/ на місці /**о**/ в новозакритих складах (**одійти**), подвоєння приголосних (**Запорожжа**) тощо [3, 15].

Появу перших граматик і словників слов'яноруської мови учені пов'язують з перемогою слов'яноруської мови у її протистоянні польській і латинській та у протидії староукраїнській (простій) мові.

У XVI – XVIII ст. руська мова зазнає певної трансформації і найчастіше виступає під назвою "проста" мова. Однак, незважаючи на назву, проста мова не збігалася з живою мовою народу, основою на говорах, вона була книжною, в ній поєднувалися елементи церковнослов'янської і давньоруської мови на народній основі з живомовними.

Простою мовою писалися твори ділового жанру (грамоти, акти, універсали), художня література (вірші, вертепні драми), окремі наукові праці (лікарські і господарські поради) та деякі релігійні твори. Нею перекладалися церковнослов'янські конфесійно-нальні пам'ятки та богослужбові книги. У церковнослов'янській літературі часто вдавалися до так званих глос (покрайне написання-тлумачення). Як правило, важке для розуміння слово (давньо-

єврейське, грецьке, старослов'янське) пояснювалося зрозумілішим, поширенішим, взятим із народної мови. У Пересопницькому євангелії ми зустрічаємо, наприклад, такі діалектизми: **два гроша, клуня, стодола, рогатини, збанок, глек, стріха** та ін.

Багатий матеріал для пізнання всіх рівнів карпаторуського варіанта староукраїнської літературної мови мають "Нягівські повчання" – пам'ятка середини XVI ст. невідомого автора. Найцікавішим рівнем мови цієї пам'ятки є лексика. Поряд із спільноукраїнськими елементами і церковнослов'янізмами, уживаються місцеві слова типу: **вершинокъ** "кінець", **винниця** "виноград", **вогень (огень)** "вогонь", **выдказь** "відповідь", **выдку** "звідти", **добыток** "худоба", **доку** "поки", **казда** "господар", **марга** "маєтність", "домашні тварини" та ін. [8, 69].

Широко представлена діалектна лексика і в мові художньої літератури: **гостинец** "дорога", **походня** "факел", **забава, огради** "городи", **льбой** "либонь", **добиток** "худоба" тощо.

Отже, у XVI – XVII ст. на сході і на заході України існувала практично спільна літературна мова. І.Огієнко переконаний, що діалектна жива мова люду тоді була виразно різною, а єдність літературної спричинювалася тим, що "тоді й на сході в основі літературної мови лежала мова західноукраїнська" [7, 124]. Ця спільність підтримувалася політичним чинником – у той час майже всі українські землі входили до однієї держави – Речі Посполитої, утвореної в 1569 р. на Люблінській унії [7, 124].

Новий етап в історії східноукраїнської літературної мови розпочався з 1654 р., коли Лівобережна Україна з Києвом приєднується до Росії, а Правобережжя залишається у складі Польщі. Майже на три століття знову рветься соборність українського народу і його мови. В основі східноукраїнської літературної мови зменшується питома вага західноукраїнських рис, а натомість збільшується вплив російської мови, що була державною мовою в Російській імперії. А український захід був остаточно відданий на впливи польські. Тут незабаром дійшло до того, що і в українських канцеляріях заведена була польська мова, бо писати українською поляки заборонили.

У кінці XVIII ст. староукраїнська (проста) літературна мова занепадає. Її зникнення є результатом тривалого й нерівноспільного протистояння староукраїнської літературної мови і мов церковнослов'янської, польської та російської, у якому перемогли останні. Але, руйнуючи староукраїнську мову і відкриваючи тим самим простір для поширення в Україні російської літературної, ці мови розчищали місце для творення нової української літературної мови – уже не на церковнослов'янській, а на суто народній основі. Це була епоха національно-культурного Відродження, пов'язана з іменами І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка. Оскільки перші творці високохудожнього східноукраїнського типу нової літературної мови були родом зі Східної України, то в основу їхніх творів лягли говірки південно-східного наріччя,

яке внаслідок взаємодії первісних південно-східних та південно-західних говорів на той час уже сформувалося. Але, хоч південно-східне наріччя і функціонує як окреме діалектно-територіальне утворення, специфічних рис, що відрізняли б його від інших наріч, у ньому мало. Основою утворення всього південно-східного наріччя історично став середньонаддніпряньський говір, оскільки саме з середньої Наддніпрянщини походила основна маса переселенців у Слобідській та степовій Україні. Середньонаддніпряньська говірка була зрозумілою для українців усіх діалектних масивів. Основоположну роль у зростанні рейтингу східноукраїнської літературної мови по всій Україні відігравав, безумовно, Т.Г.Шевченко. Іван Огієнко писав: "Геніяльне слово Шевченкове глибоко захопило цілий український народ. І мова його – до того ж географічно центральна – остаточно стала основою всеукраїнської літературної мови [7, 125]. Цей процес вчений вважав цілком нормальним, тобто природним, логічним, адже всеукраїнська літературна мова може вироблятися "тільки серед головного матернього народу, а не серед галузок, особливо галузок одірваних, політично належних до іншої держави з іншою культурою [7, 125].

Тарас Шевченко своєю творчістю заклад засади нового літературного стилю, підвалини нової літературної мови, її престижу. З виходом його "Кобзаря" українська літературна мова утвердилася як мова, що здатна обслуговувати найрізноманітніші культурні потреби великої європейської нації.

Важливим чинником в остаточному визнанні живої української мови як літературної була поява першої української граматики О.Павловського (1818 р.). У цій праці обґрунтовуються властивості української мови, описуються основні фонетичні і граматичні риси нової української літературної мови, подається короткий її словник, наводяться текстові її зразки. Автор дотримується фонетичного правопису.

Функціонування і розвиток української літературної мови у другій половині ХІХ ст. відбувається в надзвичайно важких умовах. Російський царизм зумисне стримував культурний розвиток пригноблених ним народів, особливо українського. Однак творчість Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка, Івана Нечуя-Левицького, Степана Руданського, Михайла Старицького, Панаса Мирного, Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського та інших українських письменників довела, що "...багатство української літератури вимірюється тим, що в її скромному змісті і формі кожна жива душа багатомільйонного південноруського народу знаходить те, чого не знайде в жодній літературі світу... – самих себе, своє власне життя, свою інтимну побудову і природну обстановку, свої невідомі мораль, ідеали і смаки, свою живу душу..." [5, 75]. За таких умов цілком природним було те, що кожний письменник у мові своїх творів відображав передусім рідний йому говір,

зважаючи при тому на мову своїх попередників. Звідси випливає, що не могло бути єдиного процесу творення літературної мови. Іван Огієнко відзначає, що Галичина на той час була відірвана "від своєї метрополії не тільки політично: вона підпала місцевій сильнішій польській, почасти німецькій культурі, відриваючись тим усе більше й далі від матернього пня. Потроху творилися свої регіональні інтереси, а почуття всенациональне губилося. Таким чином політичний кордон між Східною Україною й Галичиною помалу ставав міцним китайським муром і для їх культурного й духовного життя. Трагедія збільшувалась і ще тим, що широкий загал зовсім не розумів величезної шкідливості цього культурно-духовного роз'єднання, що в літературі провадив до повстання двох літературних мов [7, 126].

Два наріччя – південно-східне і південно-західне – дуже потужні групи українських діалектів. Саме вони стали чинниками формування та становлення української літературної мови. Ці два давні наріччя характеризуються специфічними системами, тому літературна мова розвивалася у двох руслах, у двох варіантах чи різновидах. На цю особливість функціонування української літературної мови вказував і Юрій Шевельов: існували варіанти сучасної – "новітньої" української літературної мови: східний і західний. Автор називає західноукраїнський варіант "галицько-буковинським койне", надаючи цьому терміну широкого поняття, корелятом якого є поняття "діалект" [11, 27].

Видані у той час словники (О.Афанасьєва-Чужбинського, К.Шейковського, М.Закревського, М.Уманця і Спілки, Є.Тимченка, О.Партицького, Л.Чопея, Є.Желехівського, І.Недільського) переконують, що поняття лексичного діалектизму для цього часу було умовним. У словники названих авторів широко залучалися вужкодіалектні слова без будь-яких обмежувальних ремарок.

Традиція вживання діалектизмів у літературній мові Західної України йде від "Русалки Дністрової", від діяльності "Руської трійці" в першій половині XIX ст. Однак лише у кінці XIX ст. нова українська літературна мова починає активно розвиватися на Західній Україні. У той час Галичина стає центром розвитку української духовної культури. Внаслідок заборон російського царського уряду 1863 р. і 1876 р. більшість українських видань друкувалися в Галичині. У Львові засновується спільноукраїнський друкований орган "Зоря"; тут з 1873 р. працює Товариство ім. Т.Шевченка, яке видає наукову літературу і фактично виконує функції Української академії наук.

Сьогодні важко говорити однозначно про природу лексичних діалектизмів у мові художньої літератури письменників Західної України, які творили в XIX – поч. XX ст. Вони, на нашу думку, писали західноукраїнським варіантом. Через те лексичні діалектизми входили в мову їх творів як закономірні засоби та елементи. Усе це не могло не позначитися на розвиткові східноукраїнського варіанта української літературної мови. Так, наприклад, за посередництвом письменників із західних областей України введено у слов-

ники такі фраземи: "Я не хотів тебе прогніввити, лиш **пустити віц**" (В.Стефаник); "... я боюся, щоби нас той проклятий Юда зовсім **з торбами не пустив**" (І.Франко); "Зашуміли темні лози Козакові при дорозі, По дорозі **блудом ходить...**" (Ю.Федькович) [1, 63-64].

В українській юридичній лексиці того часу, вживаній у Галичині, де були більш сприятливі умови для розвитку офіційно-ділового мовлення, виявляється значна частина слів, що згодом набула загальнонаціональної норми: **закон, порука, ручати за кого, підсудний, наочний свідок, скарга, винний, підлягати карі, угода, умова, слідство** [9, 74]. У східноукраїнську літературну мову проникають також інші галицизми, особливо наукові терміни і слова з абстрактним значенням, як-от: **врядування, звіт, розпач, тека, многочлен, наука, правництво, прагнути** тощо. У загальноукраїнську мову тоді навіть увійшли деякі локальні риси на рівні міфології та фонетики [10]. Так, у творах В.Мови зустрічаємо яскраві морфологічні галицизми, як-от: **"тихо чеше довгу косу, ся питаючи"**; у М.Старицького – **най, днина**, нім; в Олени Пчілки – **конечно, тручають**.

Багато галицьких слів знаходимо і в одному з ранніх наддніпрянських словників української мови – у "Словниці української (або югово-руської) мови" Ф.Піскунова (перше видання 1873 р.), що мав охопити всі наріччя "українського язика, раскинувшего свои разнообразнѣйшія отрасли от Бескидовъ до Кубани" (напр., **абисъте, бучуля, бута, най** і под.) [8, 245].

Окрім того, внаслідок спорідненості між говорами південно-східного наріччя та близькості їх до волинського і подільського говорів південно-західного наріччя введені письменниками-подолянами А.Свидницьким, С.Руданським, М.Коцюбинським слова не сприймалися тоді як позанормативні лексичні елементи і східноукраїнський різновид літературної мови активно вбирав їх у себе.

Кращі представники української інтелігенції розуміли, що лише за умови поєднання західного та східного варіантів можна говорити про єдину українську літературну мову. Тому західноукраїнські вчені, письменники й культурні діячі на чолі з Іваном Франком та Михайлом Грушевським визнали східний варіант, що ґрунтується на фонетичній і морфологічній системі говірок Наддніпрянщини, основу майбутньої літературної мови і стали на шлях зближення з ним.

Після революції 1917 р. у Східній Україні літературна мова надзвичайно зросла. А оскільки східноукраїнська літературна мова піднялася на вищій ступінь розвитку, то вона отримала всі підстави стати всеукраїнською. І.Огієнко так характеризує розвиток цієї мови за 15 пореволюційних років: "...Сьогоднішній стан наддніпрянської літературної мови надзвичайно високий, і треба відверто сказати, що в ділянці мови там просто чуда досягли. Працюючи часом в голоді і холоді, часом в нелюдських умовах наддніпрянські письменники і робітники пера та вчені-україністи, віддавши всі сили свої найціннішому скарбові рідної культури, за 15 останніх літ створили літератур-

ну мову такої величній якості, що вона вже тепер сміливо конкурує за першенство серед культурніших слов'янських мов [7, 127]. У зв'язку з цим, як наголошує вчений, відпадає потреба регіональних літературних мов для Галичини, Буковини, Закарпаття, Америки й Канади. Натомість у свідомості всіх українців укріплюється думка про одну всеукраїнську мову, зокрема східноукраїнську [7, 127].

Отже, поліваріантність української літературної мови упродовж багатовікового її розвитку пояснюється значною діалектною подрібненістю народної розмовної мови на великій території, а також відсутністю єдиного наукового центру, який би займався створенням єдиної літературної мови.

Література

1. Демський М. Збагачення української літературної мови народною фразеологією // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. – К., 1972. – С. 63-64.
2. Конобродська В.Л. Історія української літературної мови. Практичні заняття. Навчальний посібник. – Житомир, 2002.
3. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця XVIII ст. // Культура слова. Міжвідомчий збірник. – Випуски 46-47. – С. 322.
4. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори / АН УРСР. Інститут мовознавства ім.О.О.Потебні. Відп. ред. П.Ю.Гриценко. – К.: Наукова думка, 1990.
5. Михальчук К.П. Открытое письмо к А.Н.Пыпину по поводу его стетей в "Вестнике Европы" о споре между южанами и северянами. – К., 1909.
6. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.біогр. нариску та приміт. М.С.Тимошук. – К.: Либідь, 1995.
7. Проф. Іван Огієнко. Головні відміни літературної мови від мови західноукраїнської // Проф. Іван Огієнко. Рідне писання. Частина друга: Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних. – Жовква, 1934. – С. 122-154.
8. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. – К.: АртЕк, 2001.
9. Сербенська О.А. Взаємодія української літературної мови і діалектів у галузі юридичної лексики // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. – К., 1972. – С. 74.
10. Шевельов Юрій. Внесок Галичини у формування нової української літературної мови. – Львів-Нью-Йорк, 1996.
11. Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині XX ст. (1900-1941). Стан і статус. – Нью-Йорк, 1987.
12. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії // Історія української мови: Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К., 1996.

Анотація

У статті проаналізовано концепцію єдиної української літературної мови, що була розроблена Іваном Огієнком; розкрито історичні причини поліваріантності її формування; обґрунтовано необхідність утворення єдиної літературної мови на основі східноукраїнського варіанта, збагаченого кращими здобутками всіх наріч української мови.

In clause is analysed the concept of uniform Ukrainian literary language, that was developed Ivan Ogienko; is displayed the historical reasons of polyalternativeness of its forms; the necessity of uniform literary language is lead up on the basis of east Ukrainian variant enriched with the best features of all adverbs of the Ukrainian language.

Ірина Дроздова
м. Харків

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В МОВОЗНАВЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Серед постатей, реабілітованих історією, але ще до кінця не вивчених, не пізнаних, почесне ім'я Івана Огієнка займає особливе місце. Славні його наукові надбання повертає нам історія. Велич і силу його слова ми тільки починаємо осмислювати. Ім'я вченого зі світовою відомістю далеко за межами України повертається на Батьківщину з небуття, проходить через замовчення, заборони, штучні перепони, звільнюється від напластування бруду, вигадок, перекручень.

Вікові здобутки в галузі дослідження становлення, розвитку й подальшої майбутності української мови знайшли відображення на сторінках праці Івана Івановича "Історія української літературної мови" (1). "Українська літературна мова в основі своїй – жива народна мова надніпрянська, головню киево-полтавсько-харківська... Вона всі свої найліпші основні соки бере таки з народної мови, цебто її стосунок до мови народної, як цілості, найближчий був і буде" [1, 78].

Значна увага приділяється в творчості видатного вченого висвітленню низки проблем зв'язку української літературної мови з термінологією. Огієнко був серед тих видатних вчених ХХ століття, що сприяли становленню наукового стилю української мови, заклали підвалини системної організації сучасної української термінології, досліджували теоретичні питання українського термінознавства.

І.Огієнко як редактор і провідний автор часопису "Рідна мова" неодноразово і послідовно орієнтувався на термінографічну практику Інституту української мови, на теорію терміна, розроблену київськими вченими. Він ретельно досліджував цю проблему на сторінках своєї ґрунтовної праці "Історія української літературної мови" [1, 250-255]. Отже, не переривалася історична традиція і в орієнтації на всезагальну українську літературну мову з її диферен-

ційованим науковим стилем. Саме в цьому заслуга "Рідної мови" та її незмінного редактора – Івана Огієнка.

Заслуга Івана Огієнка полягає також і в тому, що він теоретично обґрунтував безперервний розвиток української термінології, показав, що якою б тонкою не була на певних етапах нитка єднання старокнижної української мови з новою українською літературною мовою, вона ніколи не рвалась. Як історик мови і мовознавства, він послідовно орієнтувався на весь територіальний простір українського народу і дотримувався погляду, що термінологічна розбудова української мови обумовлена запитами її носіїв.

Аналізуючи становище української термінології, термінографії, він дуже слушно зазначав: "Справа наукової термінології – це дуже складна й важлива справа. Термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим життям упродовж віків духовного життя, потребує державницької традиції для свого усталення. А духовно українська інтелігенція останні шість віків (XV-XX) усе жила в чужій культурі... Ось чому вироблення української наукової мови ніколи не йшло в нас нормальним шляхом" [1, 250].

Вчений, якого завжди непокоїла складна доля українського народу, української мови, зазначав, що "найбільший розвиток культурного життя в усій Європі припадає на XIX вік, а це якраз був час, коли українська літературна мова, а особливо мова наукова, ...не мала ніякої змоги нормально розвиватися" [1, 250].

Через усі ці обставини складання єдиної, усталеної, науково обґрунтованої української термінології затримувалося. Революція 1917 року "...застала нас без своєї потрібної наукової мови". Усе це ускладнювалося ще й тим, що "наддністрянська наукова термінологія поставала в зовсім відмінній культурній середовищі, чому в Україні вона часто видавалася штучною й незрозумілою" [1, 251].

І.Огієнко досконало вивчив стан термінологічної справи в Україні в ретроспективному плані, з оптимізмом дивився на подальший її розвиток. Відновлення національного життя, бурхливі процеси після 1917 року сприяли стрімкому руху й розвитку культурних змін у суспільстві, тому "по всій Україні постають усякі гуртки та комісії, що пильно займаються складанням найрізніших термінологічних словників. Почала працювати українська школа, а вона голосно вимагала наукової термінології. Її ж вимагали й різні державні українські установи, що постали з того часу" [1, 251].

Відзначаючи велику й плідну роботу Інституту української наукової мови, вчений зазначав, що усі відділи Інституту наукової мови виробили для складання термінів, терміносистем, термінологічних словників найкращу наукову методологію й трималися її. За основу було покладено засаду, яка панує в інших слов'янських народів – щоб термінологія була своя національна, а не чужомовна. "Цим українська термінологія розійшлася з російською, що здавна будується на інтернаціональній підставі" [1, 252].

Проведена Інститутом величезна праця завершилася зібранням понад 2 000 000 термінологічних карток. Таким чином наукова термінологія помалу приймала в Україні усталений вигляд.

І.Огієнко багато працював над визначенням й удосконаленням терміну з позиції акту номінації до закономірностей функціонування терміносистеми в мові. "Термін, – писав І.Огієнко, – це зовнішній знак певного наукового розуміння. Найперша вимога від кожного терміна – щоб він найвідповідніше передавав сховане в нім розуміння" [2, 493]. Такий підхід концептуально впроваджувався на сторінках часопису "Рідна мова". Огієнко постійно наголошував на принципах єдиної термінології, цілісної системи термінологічної розбудови української літературної мови, зокрема наукової, що може свідчити про загальний стан та перспективи національної науки.

Вчений ніколи не залишався байдужим до суперечливих процесів у суспільстві й науці, пов'язаних з удосконаленням наукового стилю української літературної мови. І.Огієнко цілком слушно вважав, що складні питання усталення українських термінологічних стандартів потрібно узгоджувати відповідно до норм і правил народної мови. Термінологічні стандарти мають закріплюватися в науковому стилі тільки після функціональної апробації, що неможливо без належного розвитку національної науки й наявності шкіл і вищих навчальних закладів з рідною мовою викладання. І.Огієнко вважав, що трансформація старих термінологічних одиниць відбувається природним шляхом – успадкуванням вироблених одним поколінням книжної лексики наступними поколіннями. Особливо важливим, на думку І.Огієнка, було поповнення термінологічних номінацій за рахунок переосмислення і відбору народного словника. Він застерігав проти невиправданого вживання іншомовних слів без зайвої потреби, наголошував на уважному і виваженому використанні готових запозичених номінацій.

В усіх працях І.Огієнка нарізним є твердження, яке він обґрунтовував у своїх термінологічних розвідках: у кожного народу, що має свою історію, що має право на своє самостійне існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить про його культурний зріст, про його культурне становище.

Як не пригадати пророчі слова Івана Огієнка: "Мова – витвір духу, а духу ніхто й ніщо не в силі знищити. Сама ідея України з 1918-го року стала живою й глибоко пішла в народну гущу і вже жодними силами її звідти не дістати й запаленого огню не згасити!" [1, 216].

Література

1. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.
2. Огієнко І. Для кожного народу одна наукова термінологія // Рідна мова. – 1935. – Ч.2.

Анотація

Стаття присвячена складним і суперечливим питанням української термінології в мовознавчій спадщині Івана Огієнка. Висвітлюються питання становлення, розвитку й подальшої майбутності української мови, що знайшли відображення на сторінках праці І.Огієнка "Історія української літературної мови". Розглянуто проблеми, пов'язані з дослідженнями вченого у сфері термінології. Стаття робить спробу дати аналіз думок і поглядів Івана Огієнка на шляхи й подальші перспективи розвитку української термінології, термінознавства, термінографії.

Some problems of Ukrainian terminology in linguistic heritage of Ivan Ogienko. The article is centered on some complex and contradictory problems of Ukrainian terminology in linguistic heritage of Ivan Ogienko. The problems of formation, development and the future perspectives of Ukrainian language are elucidated which were reflected in the book of I. Ogienko "History of Ukrainian literary language". The problems connected with this scientist's research in the field of terminology are considered. In the article an attempt is made to present an analysis of the way of thinking and ideas of I. Ogienko concerning the ways of development and future perspectives of Ukrainian terminology, and terminographics.

*Михайло Паночко, Михайло Паночко – син
м. Дрогобич*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИКЛАДКИ(АПОЗИЦІЇ) У ПРАЦІ ПРОФЕСОРА ІВАНА ОГІЄНКА "СКЛАДНЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ"

Іван Огієнко – видатна постать в українському мовознавстві, автор багатьох актуальних досліджень і розвідок. Особливо активну просвітницьку і видавничу діяльність розгортає він під час перебування у Варшаві в 30-х рр. ХХ ст.: засновує науково-популярні щомісячники "Рідна Мова" (1933-1939), "Наша Культура" (1935-1937), приступає до видання 30-ти томної "Бібліотеки українознавства", тритомного збірника "Визволення України", пише й видає цілий ряд своїх наукових праць. У 1938 році у Жовківській друкарні оо. Василіян виходить друком праця Івана Огієнка "Складня української мови. Частина друга: Головні й пояснювальні члени речення", в якій висвітлюється питання вживання і функціонування прикладки в українській мові.

Професор І.Огієнко зауважує, що прикладка – це дуже важливий спосіб прикрашувати нашу мову, чому її так часто вживають поети й добрі стилісти. Та й логічно прикладка глибше окреслює іменника, а тому виступає ознакою розвиненого думання й

небуденного стилю. Далі Іван Огієнко підкреслює, що "добрий поет завсіди старанно пильнує давати гарні, небуденноскрави прикладки, що роблять нашу мову яснішою й докладнішою, а до того й поетичною. На жаль, сучасна наша поезія взагалі відірвується від рідного джерела – народної поезії, прив'язуючись до міста, а тому прикладка стала зовсім рідка в сучасних поетів" [1, 142-143].

Прикладка в українській мові, особливо поетичній, достатньо поширена і вживана. В цій відношенні українська мова серед мов світу стоїть на першому місці, даючи своїм поетам могутній поетичний засіб до рук. На цьому також наголошує і професор І.Огієнко: "...я не знаю іншої слов'янської мови, де б прикладка була така звичайна в мові" [1, 143].

На підтвердження цих слів Іван Огієнко звертається до аналізу усної народної творчості, зокрема до українських дум, як творів чисто українського народного духу. Цікавим є його дослідження прикладок, які зафіксовані у збірнику українських дум, виданому у Львові в 1920 р. Ф.Колессою.

Ось приклади з Дум самих іменників з їх прикладками: Алканпаша, козаків бравославцівнебувальців, вовкисіроманці, Господа Творця, гостіпанове, гріхстрам, дівкабранка, дівконаймичко, Дніпребатьку, друзімолодці, Дунайвода, кайданизалізо, козаксердега, орличорнокрильці, отаманбатько та ін.

У Думах часто знаходимо, крім звичайного сполучення двох іменників, ще й таке, що між іменником та прикладкою вставляється ще деякі слова, наприклад, сполучники й ін. Так, звичайно маємо козакнетяга, козаканетяги, козакунетязі, козаківнетяг, але зустрічаємо й: "козак, бідний нетяга", "козаку, бідному нетязі"; огнеммечем – і "не боїться ні огня, ні меча"; отецьмати – і "буду отця та й матір штити"; хлібсіль, хлібасоли – і "на хліб і на сіль зазивали".

Стилістично Думи сильно впливали як на письменників старших, так і молодших, через що в українській поезії багато високовартісних прикладок. Саме прикладки Дум часто наслідують наші письменники, бажаючи поетичніше змалювати свою мову. Напр. В.Свтимович у своїх споминах "Військо йде", які були видані у Львові 1937 р., так наслідує прикладки Дум: "Москва військо козацьке підступомзрадою скасувала, вольностіправа предковічні потоптала, добрамаєтки відняла відібрала... й народ наш на невільництвотокріпацтво обернула".

Прикладку в реченні ми завжди вимовляємо з помітно підкресленою інтонацією; сила цієї інтонації різна, в залежності від наближення прикладки до керівного іменника, а в залежності від цього ставимо й інші розділові знаки.

Іван Огієнко також прагне чітко класифікувати прикладки. Він вказує, що "трудно підшукати основу, щоб за нею поділити прикладки нашої мови. Шахматов ділить їх за значенням на чотири головні групи: 1. прикладки якості, 2. ласкавости або докору, 3. родові ознаки і 4. утожнення. Але ці групи зовсім тісні для

всіх типів прикладок, чому багато їх позістається поза цими групами. Подаю тут інший поділ, – інтонаційнозначеневий, що назовні відбивається тим чи тим знаком розділовим, а це для нас важливе особливо з погляду педагогічного” [1, 147].

Розглянемо цей поділ прикладок на групи докладніше:

1. ”Прикладка висловлена одним словом і зо своїм керівним іменником складає дуже близьке одне розуміння”. Цей тип прикладки дуже поширений у живій народній мові, його люблять і письменники. Така прикладка з’єднується зі своїм словом рискою, а при вимові затримує свій окремий наголос і підкреслюється незначною притихшеною інтонацією. Напр.: Мою душу самітну пожерла гадюканудьга (М.Вороний). Козаківбратів з неволі визволяли (Куліш). До раюцастя чоловік узятий буде із неволі (Грінченко). У Тараса Шевченка зустрічаємо: Добре, батькуотамане; Як ту воду, відромцебром вино розливають; Журба в шинку медгорілку поставцем кружляла.

Головною ознакою цього типу прикладки, найчастіше – постпозиційної, є те, що ”вона значеннево зливається зі своїм керівним словом в одне спільне розуміння, що дуже добре зазначається рискою. Через цю велику близькість обох іменників часто не легко розрізнити, де саме маємо прикладку; керуємся тим, що менше, родове поняття – це прикладка” [1, 148].

У живій народній мові до цієї групи належать також такі цікаві приклади, коли замість прикметникового атрибута вживаються прикладки з виразним прикметниковим характером: Несе мене лиска по каменюмосту. Дев’ятого дня із неба водипогоди вижидає та ін., тобто замість: по камінному мосту, погожої води. А часом маємо тут сполучника: Ой у полі криниченька і холодная вода, тобто криниченька холодної води. Ці питання докладніше висвітлює О. Потебня у своїй праці ”Атрибутивність сущестительного” [2, 179-183]. Пор. у Франка: Простий хрест, – в корі берези (простий березовий з корою хрест).

Коли ж однослівна прикладка, що стоїть після іменника, просто пояснює його, то цю прикладку виділяємо комами: А вас, письменних, треба б бити (Шевченко). Що ж тепер я, сирота, діяти буду? Часом така прикладка приєднується словом як: Брата, як військогового, забрали на війну.

2. ”Найбільшою поетичністю вирізняються ті прикладки, що складаються з декількох слів. Це той таки епітет, тільки висловлений іменником зо своїм прикметником; в реченні таку прикладку, якщо вона постпозиційна, цебто стоїть по керівному іменникові, виділюємо комами, а в вимові – виразною сильною інтонацією з двома паузами (на місці ком). Це найвищий рід прикладки, і поетистилісти пильнують частіш уживати його й давати найкращі зразки їх” [1, 149].

Далі Іван Огієнко цитує кращі зразки з творів класиків нашої літератури. Напр.: Шевченко: Заговорили так, що й німець не

второпа, учитель великий; Нехай мати усміхнеться, заплакана мати; Оживе добра слава, слава України; І нам, синам, передали свої кайдани, свою славу; Дніпро, брат мій, висихає. Як її терпіти, долю цю важку (Грабовський). Він добрий, батько хресний, він її послухає (Коцюбинський) та ін.

Коли прикладка препозиційна, тобто стоїть перед керівним іменником, тоді вона зближується до звичайного атрибута, а тому комою її не відділяєм: У Луцьку, славнім місті, зібрався люд увесь (Б.Грінченко); але: У славнім місті Луцьку зібрався люд увесь.

3. "Часом прикладку зазначаємо ще більше підкресленою пониженою інтонацією й великою павзою перед нею, тоді її можна виділяти в реченні рискою" [1, 150], напр.: Сивий діду, – Дніпро, свої води давно ти всі морю оддав! Дніпро – брат мій висихає (Шевченко) (але можна й так: Дніпро, брат мій, висихає, – залежно від сили інтонації).

4. "Прикладка часто може губити свою наближеність до йменника, й бути зовсім незалежною в реченні, як і кожний інший член" [1, 150]. Це наші буденні прикладки, що вже не виступають поетичним засобом, а тільки докладніше з'ясовують іменник; таких прикладок, як родових назв, вживаємо при назвах видових: географічних назвах, при зазначенні посад, чинів, імен по батькові, станів, занять, та ін., напр.: місто Київ, містечко Белз, річка Дніпро, гора Арарат, професор Іванів і т. д., – прикладками тут будуть: Київ, Белз, Дніпро, Арарат, Іванів, тобто вужчі, родові поняття, а керівним словом виступають тут іменники ширшого, видового значення: місто, річка, гора й т. ін. Збіг двох іменників у цій групі такий сильний, що між ними не ставимо ніякого розділового знака. Мало того, часто й не легко окреслити, що саме вважати за прикладку, особливо в таких формах, як ім'я та прізвище: Василь Марків, – тут прикладкою буде – підкреслюючи ім'я *Василь* – слово *Марків*; але коли підкреслимо сильнішим наголосом прізвище, то за прикладку стане *Василь*.

Професор І.Огієнко також відзначав, що прикладка не є самостійний член речення, – вона залежить від свого керівного іменника. Ця залежність виявляється в тому, що прикладка звичайно узгоджується з цим керівним іменником у відмінкові, а в роді й числі не обов'язково; але "не рідкі випадки, коли прикладка не узгоджується й у відмінку, напр., панотець, панотця, панотцем і т. ін. В давній мові прізвища часом були незмінні, часто не змінювалось слово *князь*, і т. ін. Коли прикладку приєднуємо словами *на ймення, прізвищем*, то ймення чи прізвище по них звичайно стоїть незмінно у називному: Познайомився з інженером, прізвищем Луців" [1, 151]. Те ж маємо при множинних географічних назвах: Приїхав з міста Чернівці.

Досліджуючи прикладку в українській мові, професор Іван Огієнко здійснив глибинний аналіз її використання та вживання в кращих творах українського письменства. Він також розробив нову систему класифікації прикладок в нашій мові. Ці дослідження професора Огієнка не втратили актуальності в наш час, і вони можуть стати основою для майбутніх наукових розробок.

Література

1. Огієнко І. Складня української мови. Частина друга: Головні й пояснювальні члени речення – Жовква, 1938. – 240 с.
2. Потєбня О. Из записок по русской грамматике: В 4х т.– М., 1958 – 1985
3. Словник мови Шевченка: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1964.
4. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970-1980.
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Наукова думка, 1969. – 584 с.
6. Українська мова. Енциклопедія.– К., 2000.

Анотація

Статтю присвячено дослідженням професора Івана Огієнка в галузі вивчення особливостей використання прикладок в українській мові. У роботі розглянуто і проаналізовано класифікацію прикладок, яку подав Іван Огієнко у своїй праці "Складня української мови. Частина друга: Головні й пояснювальні члени речення". Ці дослідження професора Огієнка не втратили актуальності в наш час, і вони можуть стати основою для майбутніх наукових розробок.

This article is devoted to the research of professor Ivan Ohienko in the field of studying the apposition in the Ukrainian language. In our work classification of appositions which was submitted by Ivan Ohienko in his work "The Syntax of the Ukrainian Language. Second Part: the Main and Explanatory Parts of the Sentence" is considered and analysed. These researches of professor Ohienko have not lost a urgency presently and they can become the basis for the future scientific development.

Олексій Чехівський

м. Кам'янець-Подільський

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ІВАНА ОГІЄНКА

Дослідження стильових особливостей наукових праць Івана Огієнка належить до ще не вивчених, складних й актуальних проблем, тому що тільки дістатися до того гігантського архіпелагу науки, який відкрив і всебічно освоїв учений, уже становить величезні труднощі. Адже, за акад. Віктором Скопенком, сфера професійної та наукової діяльності Івана Огієнка сягала історії і культурології, літературознавства і мовознавства, журналістики і поезії, філософії і богослов'я, перекладацтва і педагогіки [5, 9].

На переконання проф. Миколи Тимошика, талановитого вченого-огієнкознавця, важко сказати, в якій із зазначених сфер діяльності І.Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне безперечне: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого

життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвердженні та розвої рідної мови, культури в цілому. Переконає в цьому хоча б той факт, що бібліографія наукових, публіцистичних та художніх праць ученого, за неповними даними, становить понад тисячу одиниць [5, 16].

Вслід стильових особливостей наукових праць Івана Огієнка ми здійснимо, проаналізувавши чотири книги, які репрезентують початковий період його наукової творчості, середину його наукової діяльності і прикінцевий етап наукових пошуків. Це такі етапні роботи, як "Українська культура" (1918 р.), "Наука про рідномовні обов'язки" (1936 р.), "Рідне слово. Початкова граMATика української літературної мови. Частина друга: Морфологія й складня. Підручник для школи й самонавчання" (1937 р.), "Історія української літературної мови" (1995 р.).

Вже з перших рядків монографії "Українська культура" впадає в око виняткова чіткість у формулюванні теми – дати конкретні відповіді на проблемні питання: Чи ми справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків? Чи народ наш – окремий народ, чи він має свою культуру – культуру оригінальну, своєрідну? Чи в минулому єсть у його своя історія, своє життя? Чи справді нам потрібні окремі школи з нашою мовою, окремі університети, чи може це тільки вигадки, як про все це тепер кажуть несвідомі люде? [4, 3].

Ця тенденція – гранично точно формулювати тему і мету дослідження – спостерігається і в наших роботах. Так, у "Рідному слові" насамперед декларується відмінність говіркового мовлення від літературного і визначається завдання – довести, що справжній літературній мові, "добрій" мові притаманні такі ознаки, як правильність, ясність, чистота, багатство і милозвучність [3, 257].

У "Науці про рідномовні обов'язки" перспективність у розв'язанні проблеми сформульовано такою вихідною тезою: "Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчулішою опікою. Рідна мова глибоко пересягає наше духовне життя – приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людині найбільше й найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характери. Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомости, нема нації, а без свідомої нації – нема державности як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення" [2, 3].

Нарешті, в капітальній праці "Історія української літературної мови" для підкреслення важливості і цілеспрямованості даного дослідження використовується такий випробуваний засіб форму-

лювання теми й аргументування актуальності наукової проблематики, як епіграф: "Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпоршиться поміж дужчим народом..." [1, 3].

Отже, гранична чіткість і виняткова конкретність у формулюванні мети наукового дослідження – це перша і дуже важлива стильова ознака наукових праць Івана Огієнка.

Друга, не менш важлива риса наукових студій ученого, – це переконливість аргументації теоретичних постулатів за допомогою низки прикладів і фактів, наведених взірцевою мовою, оригінальною і неповторною під пером автора. Переконуємося, що до висновків щодо основних ознак висококультурної мови І.Огієнко йшов упродовж усього свого довгого многотрудного життя і власною творчістю утверджував їх.

Так, він переконував, що добірна літературна мова в усіх стилях повинна бути насамперед багатою. І ось саме таким справжнім багатством і різноманітністю відзначається наукова мова дослідника, якою він послуговується в монографії "Українська культура". Наукове мовлення видатного дослідника історії культури українського народу не позбавлене образності, що сприяє переконанню читачів у високому рівні культури українського народу, досягнутому завдяки постійному доланню важкого довгого шляху, тієї хресної дороги, що нерідко пролягала через реальну Голгофу: "Шлях той не вів тихим гаєм, не йшов квітчастими лугами – шлях нашого народу завжди був тернистим шляхом, що вів окриджений народ наш на Голгофу. Це про наш народ співає пісня:

"Ой горе тій чайці-небозі,

Що вивела діток при битій дорозі" [4, 4].

Звернімо увагу на засоби образності: постійні епітети (*тихий гай, квітчасті луги, скриджений народ*), антитеза (*не тихий гай, не квітчасті луги, а важка хресна путь*), персоніфікація (*шлях той не вів*), фразеологізми (*хресна путь, вів на Голгофу*), паралелізм (*життя українського народу – доля чайки-небози*), посилення на народну пісню.

Особливим розмаїттям і багатством відзначається ілюстративний матеріал до основних комунікативних ознак культури мови, які обстоює та аргументує автор у "Рідному слові". Так, за ним, ясність мовлення – це одна з найперших вимог до кожного, хто пише. Мусимо, переконує І.Огієнко, всіма силами дбати, щоб читач зрозумів усе, що хочемо сказати, і зрозумів так, як ми розуміємо. При цьому наводить цікаві приклади порушень цього правила і показує, як може бути викривлений зміст, які парадокси виникають, коли не дотримуватися, скажімо, нормативного порядку слів, правильного розташування компонентів складних речень. Наприклад, розповідає він, один учений і письменник написав так: "*Легенда про церкву, яка*

запалася після упадку козаччини під землю". Граматично вийшло, ніби "козаччина впала під землю", тоді як автор, звичайно, хотів сказати: "Легенда про церкву, що запалася під землю після упадку козаччини".

Другий письменник написав: "Ходив руками, наче довжелезними веслами розмахуючи", а треба: "Ходив, розмахуючи руками, наче довжелезними веслами". А то виходить, ніби хтось ходив руками.

В "Науці про рідномовні обов'язки" вчений переконує у необхідності ставитися до рідного слова з "найбільшою святістю", з "найчулішою опікою". І у пошуках переконливого слова для мотивації своєї думки учений удається до мовних засобів конфесійного стилю, уточнивши назву своєї праці "Наука про рідномовні обов'язки" підзаголовком "Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства". Отже, потрібне слово було віднайдено, бо саме конфесіоналізм "катехизис", що означає виклад основ християнського віровчення, якнайточніше відтворював погляди І.Огієнка на рідну мову як щось священне, божественне. І для цілеспрямованого найменування окремих розділів цієї напутньої книги використано біблеїзм "заповідь": "Десять заповідей простого письма", "Десять рідномовних заповідей для емігранта" [2, 72].

У глибоко науковому дослідженні "Історія української літературної мови" (Вінніпег, 1949, Київ, 1995) розмаїття мови для аргументації теоретичних засад посилене метафорами-символами. Так, один із розділів посібника названо "Скорпіони на українське слово", інший, навпаки, – "Каменярі української літературної мови" [1, 154; 162].

Скорпіони, як відомо, – це ряд павукоподібних з отруйними залозами, отрута яких спричиняє тяжкі захворювання, а часом і смерть. Перенесення цієї назви на таких ненавистників українського слова, як В.Белінський, М.Погодін, П.Валуєв, Петро І, якнайточніше відтворювало суть їх ренегатських поглядів і підлих діянь, сповнених загрозливої трутизни і небезпечної соціальної інфекції.

І, навпаки, знамените афористичне Франкове "Каменярі", вжите І.Огієнком для підкреслення визначної ролі українських письменників-класиків у розвитку української літературної мови, якнайкраще, якнайпереконливіше символізувало титанічну працю цих великих трударів, справжніх месіїв, які "і в жар, і в холод" мостили шлях рідному слову, стояли на сторожі біля нього, мужньо боронили його від нахабних нападників і гонителів.

Отже, чітко формулюючи тему наукового дослідження, конкретно визначаючи мету і завдання, які він ставить у тій чи іншій праці, І.Огієнко постійно дбав про аргументацію теоретичних висновків й узагальнень за допомогою численних фактів, необхідних ілюстрацій, які подавав винятково багатою мовою. Багатство його наукової мови виявляється у використанні фразеологізмів, тропів (постійних епітетів, метафор-персоніфікацій, метафор-символів), стилістичних фігур поряд з чіткими дефініціями наукових термінів. Учений розширює виразові обрії наукового мовлення за рахунок професійного сти-

лю, вводячи в обіг наукового мовлення конфесіоналізмами "катехізис", "заповіді" і надаючи їм переносного значення.

Науковому мовленню І.Огієнка притаманна простота і ясність вислову. Ця третя стильова ознака пронизує всі наукові праці І.Огієнка. Тому цілком закономірним, логічним видається нам той факт, що розділ "Ознаки доброї літературної мови" підручника "Рідне слово" розпочинається з підрозділу "Бесіда". Вчений ніби веде невимушену розмову зі своїми читачами про те, яким повинне бути їх усне і писемне мовлення, а саме: правильним, ясним, чистим, багатим, милозвучним.

Четверта ознака Огієнкового наукового стилю – його емоційність. Відчувається, що це пише не кабінетний учений, а пристрасний лектор, досвідчений оратор, переконаний проповідник, завзятий патріот, Великий українець, який щиро вболіває за свій народ, національну культуру, рідну мову.

Література

1. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 1995.
2. Проф. д-р Іван Огієнко. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. – Жовква, 1936.
3. Проф. д-р Іван Огієнко. Рідне слово. Початкова граматики української літературної мови. Частина друга: Морфологія й складня. Підручник для школи й самонавчання. – Жовква, 1937.
4. Іван Огієнко. Українська культура. – К., 1918.
5. Микола Тимошик. "Лишуть навіки з чужиною". Митрополит Іларіон / Іван Огієнко і українське відродження. – Вінніпег-Київ, 2000.

Анотація

Вперше зроблена спроба визначити стильові особливості наукових праць Івана Огієнка. Звернена увага на такі основні особливості наукового стилю вченого, як гранична чіткість у постановці наукової проблеми, аргументованість теоретичних висновків та узагальнень, багатство, простота і ясність, емоційність мови.

The article provides the readers with the definition of stylistic peculiarities of Ivan Ohiyenko's scientific works. Attention is paid to such peculiar traits of the scientist's style as accuracy in the statement of scientific problems, reasoning of theoretical conclusions and generalization; richness, clearness, perspicuity and emotional colouring of his language.

ОБРАЗНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА ВИКЛАДУ І.ОГІЄНКА (ЗА ТЕКСТОМ "ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ")

Для наукових досліджень І.Огієнка загалом характерне широке використання величезної кількості явищ мови, літератури, фактів історії та суміжних наук. Науковий потенціал авторських впливів посилюється з кожним посиланням на джерела майже на кожній сторінці. Примітною, виразною рисою стилю І.Огієнка є вражаюча стислість, простота, прозорість, образність викладу.

Це можна, зокрема, простежити у тексті такої фундаментальної праці, як "Історія української літературної мови", написаної у 1949 р.

Наведемо кілька зразків:

1. Доводячи давність українського народу, учений пише: "Київ постав ще з початком людського життя на Дніпрових пагірках; на його терені знайдено найдавніші сліди з міського життя в Східній Європі" [2, 58]. Слово "пагірках" нагадує, що Київ не зсунувся зі свого давнього місця, що він був і є українським, та, на жаль, у сучасній мовній практиці закріпилось "Володимирська гірка" – мало б бути "Володимирський пагорб".
2. Переконуючи читача в тому, що "Українська – мова, а не наріччя", дослідник зазначає, що уже в пам'ятках XI ст. знаходимо основні риси української мови і коли їх "читати так, як вони справді читалися на наших землях, тоді перед нами випливає правдива наша фонетика" [2, 67]. Разом з цими рядками "випливає" й настірне бажання таки навчитися правильно читати старі пам'ятки.
3. Значення для дослідника народної мови І.Огієнка окреслює просто, в образній формі: "Народна мова ховає в собі силу найрізніших мовних перлин, часом навіть на означення тонких духовних переживань та найрізніших термінів"; "Складня народної мови в її цілому – це правдиве серце мови, це щиронаціональна душа цілої нації" [2, 78-79].
4. Окреслюючи свій погляд на ясність мови, на роль новотворів, автор подає висновок: "Накопичення підрядних речень, зловживання варваризмами й неологізмами *сильно затемнюють нашу мову* і читач не може легко читати...", "...користі з писань не буде жодної, бо читачі можуть "начхати" (використано вплив Ю.Косача) на *темностильного письменника*" [2, 223-224].
5. Виклад драматичних умов розвитку української мови завершується блискучим коротким висновком: "...український творчий дух єдності був сильніший, як думалося, і сталося чудо над чудами: витворилася одна літературна соборна українська мова" [2, 273].

І міцніє віра, разом з Огієнковим висновком, що "Слово, як породіння Духа, безсмертне", що українська літературна мова – це могутня тисячолітня ріка, що "заливає все наше духовне життя", що немає сили її спинити.

І кожен рядок – як виразний штрих до образу самого автора – ретельного дослідника, полум'яного патріота, відданого сина своєї Вітчизни.

Література

1. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1992.
2. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упор., автор іст. біогр. нарису та приміток М.С.Тимошик. – К.: Либідь, 1995.

***В'ячеслав Усатий**
м. Житомир*

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВИ І МОВЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Робота із збагачення словникового запасу, формування уваги до слова, смаку до того дібраного слова, уміння відчутти у контексті його дійсний зміст – в цілому розвиває почуття культури слова. "Виконавсько-мовленнева майстерність виходить із розряду педагогічного "додатку" і включається до загальної сукупності якостей учителя-вихователя" [4]. Останні десятиріччя проблемами культури мовлення займаються науковці Н.Д.Бабич, Я.Радевич-Винницький, І.М.Кочан, А.С.Токарська, А.Й.Капська, О.Г.Муромцева, В.Ф.Жовтобрюх, Л.М.Головата, К.Я.Климова, О.І.Кретова, Н.В.Лесняк, Л.В.Лучкіна, Л.О.Савенкова, В.А.Каліш та інші, науково-методичною базою для їх дослідження стали праці Я.А.Каменського, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, Л.І.Айдарова, Л.О.Варзацької, М.С.Вашуленка, Н.Я.Грипас, І.П.Гудзика, А.Б.Добрович, І.А.Зязюна, В.Я.Мельничайко, С.Д.Рубінштейна, Г.М.Сагач, І.О.Синиці, Н.Ф.Скрипченка, М.Г.Стельмаховича, О.Н.Хорошковської та інші.

Значне місце у цій системі займає доробок І.Огієнка. Важко назвати ту галузь культури, в яку І.Огієнко зробив більший вклад. Ним чимало написано про мову, її культуру. Ось перша фраза з книги "Історія української літературної мови", що розкриває погляди автора на проблеми мовної і мовленневої культури: "Літературна наша мова мусить бути чистою, без разячих говіркових привнесень у словнику, складі й формах". Автор працював саме в той час, коли закладалися наукові засади нашої мови, до його думок прислухалися, з ним радилися, під його керівництвом створювався перший "Український правопис", який унормовував лексичні, фонетичні, граматичні особливості мови Далі автор пише, що "без доброго на-

вчання літературної мови знати її не будемо”, не зростає національна свідомість громадян, їх ушляхетнення, загальна культура суспільства.

І.Огієнко звертав нашу увагу на ставлення до народної мови, до чужих слів у ній, особливо варваризмів, архаїзмів, зазначав також, що без новаторів (неологізмів) ”мова остаточно завмерла б”. Автор підкреслював, що ”ясний і простий стиль – то найкращий стиль”, пізніше письменники ”стали дбати не тільки про чисту добірну мову, але й про мальовничість її форми: про добірні епітети як прикметникові, так і прислівникові, про мальовничо зложені слова, про багатство словника...”. Слід пам’ятати, що треба давати дітям можливо більш таких вражень, які б викликали їх на розмову, треба, щоб усі внутрішні скарби дитини мали змогу якнайкраще виявитися в різних виявах і перш за все в ясному, змістовному, красивому слові, а для цього необхідно займатися дітьми з найкращими зразками народної творчості.

Дослідник зазначає і те, що ”сильно зросла правильність нашої літературної мови, цебто змаліли її суперечності з граматикою і докладним значенням слова. Вміння емоційно передавати свої враження, які зародилися після прогулянки, походів, екскурсій, збагачуватися образами, уявленнями, безпосередні розмови дитини і дорослого, що викликають зацікавленість дитини і дають змогу виражатися у жвавій розмові. Особистість дитини утверджується тоді, коли вона не пасивно сприймає мовлення вчителя, співпереживаючи з героями оповіді. Значну роль відвів автор синонімам, які треба ”не тільки знати, але головно відчувати”, щоб ”вжити кожен якраз на своєму місці”. Сьогодні часто доводиться стикатися з байдужим ставленням до української мови, мовлення. Люди забувають свою культуру, мову або просто не шанують свого. Інколи важко виробити в людей необхідність читати словники, оці скарбниці нації. Необхідно щоденно й наполегливо пропагувати свою культуру, мову через будь-які засоби інформації, щоб знову зазвучало ”багатство влучних слів”, які ми уже забули або рідко чуємо.

Досвід показує, що в мовленнєвому розвитку студентів велике значення має система завдань, яка передбачає ту систему розумових дій, якою забезпечується пізнання процесів, що відбуваються у мові, вироблення усвідомлених мовленнєвих навичок і формування любові до рідної мови, а в цілому допомагають розвивати філологічну мовленнєву культуру. Розглядаючи питання про збагачення словникового запасу, пам’ятаймо, що внутрішній зміст слова є завжди динамічним, складним утворенням, а його значення є ”тільки одна із зон того складного смислу, якого набуває слово в контексті мовлення. А отже, в різних контекстах слово легко змінює своє значення” [1]. А це вимагає від учителя такої підготовки своєї мовленнєвої дії під час роботи з класом, коли зміст його мовлення, значення слова дійде до кожного учня. Отже, успіх роботи педагога залежить не тільки від змісту, але й від форми викладу, навіть хороші думки не завжди дійдуть до дітей, якщо вони будуть погано виражені” [2].

У цьому плані не можна не згадати думки про те, що готуючись до викладу матеріалу на уроці, вчитель вирішує, з чого почати, чим закінчити, як розмістити матеріал, якими словами – “місточками” перейти від одного питання до іншого, як виразити основні думки. Вчитель нерідко довго шукає ці єдино потрібні в даному випадку слова, зважає їх, відчуває муки, близькі до мук поета.

Говорячи про роботу вчителя, не можна обійти замовчуванням і той факт, що для цієї професії важливий розум особливого роду; з одного боку, високо імпровізаційний, а з другого – багато обладнаний словесними конструкціями і їх варіаціями. Щоб легко і швидко можна було імпровізувати у певних ситуаціях, щоб словесні конструкції виникали у вчителя швидко, без болісних пауз, щоб, нарешті, створювалось враження невимушеності, природності його мовлення у спілкуванні з учнями, – необхідно не тільки мати великий словниковий запас, а й глибоко володіти граматичними нормами мови, уміти користуватися всіма багатствами її синтаксичних конструкцій, тобто, підходити до роботи творчо [3].

Система вправ з удосконалення граматичного ладу мовлення має послідовність, яка продиктована послідовністю опрацювання відповідних тем синтаксису української мови. Так, після вправ, що стосувалися словосполучення, виконувалися вправи, пов'язані з реченням і т. ін.

У процесі вивчення синтаксису такі роботи, як складання речень, вичленування словосполучень, переклад тексту і т. ін., спрямовуються на поглиблене вивчення норм української мови і вироблення навичок, необхідних для формування вмінь володіти усним і писемним мовленням невимушено, чітко, яскраво, у відповідності з потребами, що продиктовані життєвим фактом, навчально-виховною ситуацією чи певною подією.

Так, наприклад, коли розглядається питання про відокремлені другорядні члени речення, можна, звичайно, поглибити знання з цієї теми шляхом розбору готових текстів, з'ясування смислової ролі відокремлених членів тощо. Але при цьому активна мовленнєва діяльність відсутня. І якщо вони й засвоюють певні граматико-синтаксичні форми мовлення, то таке засвоєння не має активного характеру, воно не формує творчих мовленнєвих навичок. З огляду на це ми використовували прийом об'єднання кількох речень в одне. Тобто, проводимо своєрідне редагування тексту. У сучасній методиці вправи на редагування вважалися одним із важливих засобів формування у дітей правильного усного та писемного мовлення (Д.М.Кравчук, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентелюк та ін.)[5].

Наприклад:

Заглада був членом літературного гуртка. Він уміє писати цікаві гуморески. Об'єднуємо: Заглада, член літературного гуртка, уміє писати цікаві гуморески. Тетерів – найбільша річка на Житомирщині. Він впадає в Дніпро біля Іванкова. Об'єднуємо: Тетерів, найбільша річка на Житомирщині, впадає у Дніпро біля Іванкова.

Така робота сприяє формуванню розуміння і того додаткового смислу, на який звертають нашу увагу відокремлені члени речення, і виробленню навичок використання саме таких можливостей відокремлених членів речення у власному мовленні. Додатковими видами роботи при цьому виступає виразне читання речень з відокремленими членами, введення в речення поширених означень, уточнюючих обставин, перетворення відокремлених членів речення у невідокремлені і навпаки. Наприклад: Ми працюємо в обладнаній сучасними технічними засобами аудиторії. Ми працюємо в аудиторії, обладнаній сучасними технічними засобами.

Серед завдань, які використовуються в процесі опрацювання цієї теми, можна назвати переказ-переклад текстів, добір відокремлених членів до виділеного слова тощо. Наприклад:

Над річкою Тетерів, окрасою Житомирщини, нависає скеля Чацького.

Перед написанням твору-мініатюри з використанням відокремлених членів проводимо попередню підготовчу роботу. Наприклад, запропоновано тему "Материнські руки". У бесіді з'ясуємо, що саме ми хочемо сказати про них: руки, м'які і ласкаві; сильні у час біди, добрі і лагідні у хвилину дитячих недомагань; потріскані і зашкарублі від роботи у полі і т. ін.. І тоді, працюючи над мініатюрою, крізь образ материнських рук відтворюють узагальнений образ жінки-матері, сильної в горі, доброї і лагідної у буденні дні, непомітної героїні людського життя. А дібрані слова, відносячись до материнських рук і пояснюючи їх, стають відокремленими означеннями, але дібраними не просто заради граматичної вправи, а для вираження відповідного бачення життєвих явищ, життєвої правди. Цим самим формується розуміння того, що відповідні граматичні форми, синтаксичні конструкції виникли не просто самі по собі, а в результаті необхідності виразити, передати іншим людям саме таку, конкретно-духовну людську інформацію. Ця потреба і породила відповідні граматичні конструкції, форми, категорії. Таке розуміння генезису граматичних форм збагачує уявлення про мову і є одним із засобів, що спонукає їх до свідомого і зацікавленого вивчення мови і розвитку власного мовлення.

Ми зупинилися на обґрунтуванні підходу до роботи з розвитку мовлення при опрацюванні теми про відокремлені члени речення. Але цими ж мотивами пройняті і всі інші види робіт і вправ з розвитку мовлення.

Подібні завдання виконуються також при опрацюванні питання про відокремлені додатки, вставні слова та вставні і вставлені конструкції, звертання.

Практика показує, що коли просто виконувати різні вправи, які лише вимагають логічного мислення, доведення, використання певних закономірностей у жорстко фіксованих ситуаціях, без пошуку думки, розкутості, творчості, певні досягнення, звичайно, будуть, але

вони, в такому випадку, не творчі, позбавлені соків життя, тієї краплини живої води, без якої не можна розбудити душу мовця.

Література

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – В кн.: Выготский Л.С. собрание сочинений. – М.: Просвещение, 1962.
2. Буяльський Б.А. Поезія усного слова. – К.: Радянська школа, 1969.
3. Кан – Калик В.А. Основы профессионально-педагогического общения. – Грозный: Грозненский университет, 1979.
4. Капська А.Й. Педагогіка живого слова. – К., 1997.
5. Бадер В.І., Васирина С.В. Редагування як засіб розвитку мовлення // Початкова школа. – 1991. – № 8.

Анотація

У статті розглядається питання ролі граматичного ладу мови у формуванні культури мови і мовлення у процесі вивчення синтаксису.

This article deals with the problem of the role of grammatical structure of language in the formation of linguistic and speech culture in syntactical studying process.

Людмила Боднарчук, Наталя Ткачук
м. Житомир

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ЛОГІЄНКА У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЛОВОЇ МОВИ

Однією з пекучих проблем культури мови у сучасному українському суспільстві є відродження мовного етикету, у якому відбивається психологія українця: його вроджена інтелігентність, доброта, доброзичливість, щирість, делікатність, поступливість, привітність, людська гідність.

У звуженні, збідненні мовного етикету просвічується загальний занепад громадянської взаємоповаги, зневага до жіночої природи, до чоловічої мужності й честі, у цілому, за словами О.Довженка, – "національної охайності".

Мовний етикет ділової людини – наразі ця тема є однією з важливих курсу "Ділова українська мова" у вищій школі. Тим часом, як засвідчує практика, його засвоєння загалом відбувається лише на теоретичному рівні. Це підтвердили відповіді студентів III курсу педагогічного університету (спеціальності "біологія і хімія", "початкове навчання і практична психологія"). На питання "Чи використовуєте ви звертання у формі кличного відмінка? Якщо ні, то чому?" 45 студентів відповіли таким чином: не надають значення формі звертання – 2 особи; використовують форму кличного відмінка при звертанні "постійно" або "майже завжди" – 4 особи;

зрідка, залежно від ситуації, використовують – 5 осіб; під владою звички ("це легше і зручніше", "бо з дитинства не звикла кличний відмінок вживати") – 6 осіб. Решта відповідей склалися у різко негативній площині: 4 особи: "не вживаю, потому что разговариваю ("общаюсь") на русском языке"; 1 особа: "не використовую, "бо не подобається", "бо усі звертаються у називному відмінку", "Олеже! Наташо! – це просто ріже слух. Ми соромимся уживати ці форми"). За якоюсь "своєю", перекрученою логікою відповідають 3 студенти: "не використовую їх принципово!". Двоє учасників анкетування (як не згадати чехівського персонажа з "Письма к учёному соседушке?") відповіли "вичерпно": "не використовую, бо даний відмінок не є загальноживим ("загальнопоширеним").

До цього додамо, що на перервах у коридорах, деканаті, кафедрах рідко почуєш звертання типу: Шановний декане! Лесю Петрівно! Так само – у середовищі студентів звучать звертання "общеприняте": Альона, Андрей, Лена, Коля...

Аналіз відповідей засвідчує, що повноцінно засвоїти словесні формули мовного етикету можна, лише звернувшись до народного досвіду спілкування, конкретних життєвих прикладів, зразків художнього та фольклорного текстів, епістолярної спадщини видатних українських діячів культури: Т.Шевченка, Лесі Українки, І.Франка, М.Коцюбинського та ін. У цьому зв'язку надзвичайно цікаво розгорнути сторінки листувань проф. І.Огієнка-емігранта.

Так, з Варшави учений звертався до письменниці Наталени Ковалевської-Королевої такими словами: Високодостойна пані! [3, 191], до посадових осіб – Високодостойний пане директоре! (до директора відомої уже на той час в усій Європі бібліотеки С.Петлюри в Парижі) [2, 135], Високодостойний отче! (до адміністратора УГПЦ в Канаді і США отця М.Копачука) [2, 82], до шанованих людей – Високодостойний Володимире Кириловичу! (до В.Винниченка) [2, 95], Високодостойний пане Раднику! [2, 147], Дорогий пане професоре! [2, 90] (до відомого громадського і політичного діяча в Галичині О.Барвінського). Особливою повагою і гречністю перейняте звертання до патріарха Царгородського (Ваше Святійшество! Найсвятіший Патріарху Вселенський!). Зворушливі і ніжні слова знаходить учений до своєї дочки Лариси: Моя кохана доню! та ін. [2, 205].

Цю низку звертань ученого можна продовжити. І щоразу додаватиметься не просто кількість, але – все нові і нові штрихи вияву глибокої культури адресанта, природного багатства його душі, щирості, сердечності, тонкої здатності відчувати свого співбесідника, з перших слів працювати "на результат". Вражає спосіб подяки ученого, який бідував у вимушеній еміграції. Так, звертаючись до однієї з пресових агенцій у Парижі з проханням вислати потрібні видання, додає: "...заплачу теплою молитвою до нашого милосердного Господа, щоб поблагословив Вашу працю" [2, 135].

Звернення до подібних прикладів у процесі викладання української ділової мови сприяє створенню відповідної емоцій-

ної тональності, на якій легко і природно сприймаються забути звертання: пані, панночко, панове, панове товариство, панове громадо, добродію, добродійко, товаришу, друже, господарю, хазяїне, хазяйко, газдо, газдине, жіночко, дівчино, хлопче, парубче, козаче та ін. Іван Огієнко допомагає і визначити зміст кличного відмінка як "комунікативного", як спосіб ніби наблизити до себе свого співрозмовника та до певної міри заявити про себе.

Література

1. Анкетування студентів ЖДПУ імені Івана Франка.
2. Тимошик М. "Лишусь навіки з чужиною..." Митрополит Іларіон (Іван Огієнко і українське відродження. – Вінніпег-Київ. – 2000.
3. Monuments. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митр. Іларіона) (1907-1968). Том 2-ий second volume. – К., 2001.

Анотація

У статті зроблено аналіз уживаних звертань у мовній практиці студентів, а також наведено зразки словесних формул звертань в епістолярній спадщині І.Огієнка.

The analysis of using forms of the appeals in the student's language practice is done and the examples of the word's formulas of appeals in the epistolary inheritance of Ogiyenko are given in this article.

Борис Коваленко

м. Кам'янець-Подільський

НЕНОРМАТИВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ

Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) – учений-мовознавець – залишив нащадкам чималу наукову спадщину. Особливу увагу він приділив популяризації української мови, у тому числі й живого народного мовлення. Подавав свої мовознавчі студії переважно у журналі "Рідна мова", редактором якого був упродовж тривалого часу. Не можна не згадати також його "Український стилістичний словник" – унікальну працю в україністиці, в якій міститься багатий матеріал із відповідними коментарями. Цінним для нас є підхід І.Огієнка до аналізу мовних явищ: "З особливим натиском, – зауважує він, – підкреслюю, що ніде я не виступаю законодавцем моди, – скрізь я тільки об'єктивний історик того, що було і що єсть в житті нашої мови. Ніде я не осуджую ніякої форми, – бо всі вони витвір живого життя, – я лише констатую самий факт, яким він єсть" [5].

В умовах теперішньої лібералізації мовностилістичних норм у мові української періодики досить звичайним засобом вираження стилістичної розкутості автора стало залучення в текст

позанормативних запозичень з інших мов, не кодифікованих нормативними словниками української мови.

Так, досліджуваний матеріал (90-ті роки ХХ ст.) засвідчує проникнення в мову газет англіцизмів, що пояснюється насамперед широкою сферою функціонування англійської мови у всіх сферах суспільного життя, внаслідок "пожвавлення економічних і культурних контактів нашої країни з Америкою й Англією" [8, 87]. Деякі англіцизми функціонують у мові сучасної української публіцистики як чужомовні вкраплення, зберігаючи свою іншомовну структуру, наприклад: "Слава Богу, за кордоном у *найклубах* відповідного рівня такого не буває" (ВЗ, 29.0104.02.99, с. 10; від *англ.* night club – нічний клуб), хоч більшість із них у газетних текстах функціонують регулярно. Серед хвилі англіцизмів виділяються так звані варваризми – "іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що не стали загальноживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігаючи своє національноконотативне забарвлення" [4, 59]. Варваризми – як справжні, так і штучні, як мовою оригіналу, так передані і засобами української мови, потрапляючи в мову газет, дещо знижують рівень публіцистичного стилю, наприклад: "Ось вам, козаки, і *"вері вел"* (ПВ, 03.12.98, с. 3) > від *англ.* very well – дуже добре, відмінно; "... завдяки йому [О.Бузині] *"ніпл"* охопить шевченкоманія – усі кинуться читати й перечитувати твори і біографію поета..." (УС, 26.101.11.2000, с. 7) > від *англ.* people – народ; "... український інформпродукт – це, по суті, *секондхенд* з Росії" (УС, 2026.04.2000, с. 7) від *англ.* second hand – з других рук.

Функціонують у мові газет і деякі запозичення з французької мови. Це галліцизми, що вже давно відомі розмовнопобутовому мовленню. Вони, потрапляючи в мову періодики, дещо знижують публіцистичний стиль, наприклад: "А може, пристрасність згаданої замітки мого колеги провидняється в незабгнених туманах ментальності вітчизняного журналіста, до якої пасує, *пардон*, грубувата цитата" (УМ, 18.02.99, с. 5) > від *франц.* pardon – вибачте; "Прагнучи зробити усе *"шарман"*, постановники чомусь забули потурбуватися про озвучення українською мовою" (УК, 19.10.98, с. 8) від *франц.* charmant – чарівно, мило; "Хоча ні, саме нормальне слово й зазнає утисків, а от для словесного багна *ала* Бузина жодних перешкод у країні немає" (УС, 26.101.11.2000, с. 7) > від *франц.* ala – означає належність.

У періодиці почастишали випадки вживання позалітературних полонізмів (це, як правило, не нові запозичення, а давніші, що вже тривалий час функціонують в уснорозмовній мові жителів цих регіонів): *господарка* "господарство, економіка", *файний, файно* "гарний, гарно", *ровер* "велосипед", *мешти* "туфлі" тощо. Наприклад: "Кидайте, дядьку, імпортного *ровера*. Свій – не гірший! (УМ, 27.01.99, с. 9). Але є й нові, наприклад *моделька*: "Лідер "Роллінг стоунз", що купується не тільки у славі, а й чесно зароблених за тридцять років виступів мільйонах, вскочив у гречку з якоюсь *"моделькою"* з Бразилії" (УМ, 19.01.99, с. 16).

Проте найбільшу частину запозичень у газетних текстах становлять русизми, тобто "слово, його окреме значення, вислів, граматична форма тощо, запозичені з російської мови або утворені за її зразком. На синхронному рівні під русизмами переважно розуміють російську мовну одиницю, що перебуває за межами української літературної мови і не зафіксована її словниками, яка потрапляє спонтанно при інтерференції чи включається із стилістичною метою в українське усне або писемне мовлення" [2, 526]. У мовознавстві питання міжмовної інтерференції було і залишається досі актуальним. "Невмотивоване запозичення слів з однієї мови в іншу, – за словами А.П.Коваль, – свідчення невибагливості, неуваги і неповаги до своєї мови, низької загальної і мовної культури..." [3; 45]. В умовах масового українсько-російського білінгвізму на лексичному рівні найвиразніше виявляється так звана негативна інтерференція, тобто суміш елементів лексичних систем української та російської мов.

Русизми у газетних текстах україномовних періодичних видань є досить продуктивним джерелом поповнення стилістично зниженої лексики. Вони трапляються в газетах як безпосередні лексичні запозичення, а також (хоч це явище є й не таким помітним) як ненормативні калькування. Так, численні невмотивовані русизми значною мірою витіснили власне українську лексику [7, 89], наприклад: *бариння* "дівчина" ("Стоїть *бариння* років 15ти, з нею два хлопці". – УМ, 10.02.99, с. 11); *безналічний* "безготівковий"; *біліберда (беліберда)* "нісенітниця" ("...як побачу "благодійника" надміру веселим – роблю більш-менш вірогідний висновок, що зранку приходив Типографман і є небезпека появи на шпальтах "ВК" його совкової *біліберди*". – ВК, 12.01.99, с. 6); копилка "скарбничка" ("Спустошення *копилки*" уряду благословлялося в ім'я народної освіти, яка давно вже чекає підвищення зарплатні". – УМ, 05.01.99, с. 3); *нада* "треба" ("Врешті-решт, попри дотепну критику Івана Дзюби і Юрія Ілленка, Володимир Олександрович переконав присутніх, що єсть таке слово – *"нада"*. – УМ, 21.02.1997, с. 3); *пуцать* "пускати" ("Чужу горілку "не *пуцать*". – УМ, 04.02.99, с. 9). Останнім часом значно активізувалося під впливом російського просторіччя вживання слів *мужик* "чоловік – доросла особа чоловічої статі" ("Я не буду спекулювати на тому, чим намагаєтесь козиряти Ви, називаючи, наприклад, на прес-конференції "канівська четвірка" кандидатів у Президенти "нелюдами". Можливо, у Вашому лексиконі це означає "хороші *мужики*". – Т, № 43.10.99, с. 1), "...йому [українцю] ще далеко до німця, шведа чи японця, але російського *мужика* він значно переважає". – УС, 2026.04.2000, с. 11), "Все робилося тихо і добровільно, тому коли до справи долучилася міліція, в *мужика* очі були на лобі". – УМ, 10.02. 99, с. 11), "Пригадую розповідь одного *"мужика"*. Предмет оповідки – величезна жовта жінка над площею Незалежності". – УС, 21.10.99, с. 4).

Часто наводиться також русизм *девочка* ("...скомпрометований модним серед російських політиків відеоматеріалом "про

лазню і *девочек*”, залишиться на своєму посту”. – УМ, 23.04.99, с. 3), зокрема як засіб передачі чужої мови, наприклад: “Хороша *девочка*, хай хоч їсти варить” (УС, 2026.04.2000, с. 10). Щодо використання цього слова, то С.П.Самійленко ще в 60ті роки зазначав, що “сучасні російські поети просто закохані в українське слово *дівчата*, українським же студентам слово *дівчата* не до вподоби, вони замінюють його у розмовах між собою специфічним за значенням і емоційною забарвленістю російським словом *девочки*” [6, 92-93].

У суспільно-політичній лексиці позанормативні русизми також становлять помітну частину: *бастувати* “страйкувати”; *казна* “скарбниця” (“З міської *казни* для створення системи буде виділено майже 32 тис. грн.”. – ВК, 26.01.99, с. 5); *марати* “плямувати” (“...радянські воїни, що виконували “інтернаціональний обов’язок” у ДРА (хоча хто питав у них згоди відправлятися на війну?!) не мали права *марати*” честь мундира”. – УМ, 27.01.99, с. 7).

Питання очищення української мови від небажаних, невмотивованих русизмів перебуває в колі невідкладних завдань українського мовознавства. Особливо ефективною ця робота була у 20х – на початку 30х років ХХ століття, що засвідчують праці О.Курило, О.Синявського, М.Гладкого, М.Сулими, І.Огієнка та ін. Актуальним залишається це питання й тепер. “Усі ми знаємо і щодень бачимо, як далеко зайшло розпочате царатом і продовжене тоталітарним радянським режимом зросійщення нашого народу, тобто позбавлення його предковичного духовного підґрунтя, руйнування його цінностей і святощів” [1]. Явище невмотивованого, нічим не виправданого вживання російських слів замість відповідних українських у розмовній мові людей, які не володіють нормами української літературної мови, відзначається практично у всіх працях зі стилістики та культури української мови, у підручниках та посібниках з української літературної мови. Явище “суржику” критикують у різноманітних мовних колонках і на сторінках у газетах та журналах, у передачах на мовні теми на радіо й телбаченні. Проте воно, на жаль, поки що не виявляє тенденції до звуження. На практиці одним з перших звернув увагу на масове вживання невинуватених русизмів в українській мові і подав рекомендації щодо їх усунення І.Огієнко: “Замічу тут, що наша власна українська мова така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм Народом поповнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих..., було б непростимим гріхом дивитися, як ця мова, – дзеркало давнього стану нашого, – потроху, але невпинно затягується чужими елементами, мов та людина, що попала в тягуче болото...”. І на сьогодні його “Український стилістичний словник” (1924 р.) є актуальною працею в цій ділянці.

Умовні скорочення газет:

ВЗ – Високий замок (Львів), ВК – Вечірній Київ (Київ), ПВ – Подільські вісті (Хмельницький), Т – Товариш (Київ),

Урядовий кур'єр (Київ), УС – Українське слово (Київ), УМ – Україна молода (Київ).

Література

1. Жулинський М.Г. Без єдиної державної мови не буде України // Вечірній Київ. – 27 січня 1999 року. – С. 6.
2. Їжакевич Г.П. Русизм // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 526.
3. Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наукова думка, 1964. – 194 с.
4. Ленець К.В. Варваризм // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 59.
5. Огієнко І. Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення української мови / Інститут дослідів Волині. – 2 вид. – Вінніпег, 1978. – 496 с.
6. Самійленко С.П. Про деякі питання культури мови вчителя / Про культуру мови. – К.: Наукова думка, 1964. – С.88-96.
7. Товстенко В.Р. Просторіччя в українській мові як структурнофункціональне явище: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2000. – 22с.
8. Тодор О. Запозиченняангліцизми у мові преси 80-90-х років // Українська мова. – Ополе, 1993. – С.87-88.

Анотація

У статті розглядається використання ненормативних запозичень у мові сучасних українських газет. Показано, що вони є вагомим засобом створення мовної образності в періодиці, але, разом з тим, невмотивоване використання ненормативних запозичень нічим не може бути виправдано.

The article deals with a problem of nonnormative loan words in the language of modern Ukrainian newspapers. It is demonstrated that they are substantian mean of making the speech figurativeness in periodicals but, at the same time, amotivational use of nonnormative loan words can't be defensible.

Євгенія Сохацька

м. Кам'янець-Подільський

ІВАН ОГІЄНКО ПРО БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНІЧА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ "НАШОЇ КУЛЬТУРИ" 1935-1937 рр.)

Діяльність Івана Огієнка сучасні дослідники однозначно визначають багатогранною. На сьогодні достатньо охарактеризовані такі її аспекти, як державотворчий (О.Завальнюк, М.Тимошик, І.Тюрменко), культурно-просвітительський та освітянський (В.Ляхоцький, Л.Ляхоцька, А.Марушкевич, Г.Опанасюк), релігійно-філософсь-

кий (А.Колодний, Л.Филипович, З.Тіменик), літературознавчий (М.Тимошик, О.Мишанич, В.Мацько) та мовознавчий (Г.Бурячок, Л.Мацько) тощо.

Мало досліджуваною залишається літературно-критична діяльність Огієнка, його виступи в ролі критика.

А талант Огієнка як літературного критика проявився передусім на сторінках його журналу "Наша культура" (далі "НК". – Є.С.), який видавався у Варшаві протягом 1935-1937 років.

"Наша культура" виходила одночасно з його ж "Рідною мовою" (1933-1939 рр.), але суттєво відрізнялася від неї. Журнал був задуманий насамперед як "вільний науковий", а також як "незалежний...", що вільно сіяв би національну науку серед широких верств нашої інтелігенції [18, 75]. За справедливим твердженням дослідника української преси А.Животка, "Наша культура" займала поважне місце в пресі українського позасоветського простору" [5, 327].

І справді, з самого початку журнал прагнув бути елітарним, бути творцем високохудожньої національно зорієнтованої культури. "Тільки духовна культура, – писав Іван Огієнко, – творить правдиву національну еліту – духовно-міцну, естетично здорову, в житті витривалу й національну карну" [17, 332].

Іван Огієнко надавав журналу виразно державницького й націєтворчого характеру, що було зрозумілим й виправданим для діаспори в міжвоєнні часи. Радянська Україна розцінювалася Огієнком як підневільна держава, держава, притлумлена більшовицьким чоботом. Тому посутньою була Огієнкова програма: "Для недержавного народу духова культура грає величезну роллю, бо власне нею він може перевищувати народ, що політично підбив його. З історії маємо немало прикладів, коли фізично сильніший народ підбивав собі народ із більшою духовною культурою, але довго володіти ним не міг: духовна культура завжди перемагає" [17, 338].

Журнал культивував дух поваги до науки та її творців, дух толерантності та політичної незаангажованості, що взагалі було властивим науковцю Іванові Огієнку, хоча питання про його політичну орієнтацію є суперечливим [27]. "На сторінках "Нашої культури" писали вчені найрізноманітніших політичних напрямків, – зазначав Огієнко. – В нашій житті це була єдина ланка, де наша еліта легко й беззастережно об'єдналася" [23, 465].

Як надзвичайно цінне відзначав Огієнко те, що еміграція з Великої України (передусім він сам, Л.Білецький, С.Черкасенко, Д.Чижевський, А.Животко, С.Сірополко, В.Щербаківський та ін.) не лише посилила "наукову західноукраїнську еліту", а й через "Нашу культуру" допомагала науковій еліті знайти трибуну і здобути сферу впливу на українське громадянство (за винятком радянської України, де журнал не міг, зрозуміло, поширюватись), сприяти відродженню нації.

І справді, за три роки існування в тридцяти двох томах було надруковано понад двісті наукових статей обсягом 124 др. ар. На

думку Огієнка, **об'єднуючим стрижнем більшості з них була національна ідея**. Зміст наукових статей він розцінював як цінний матеріал для духовного розвитку нації, зокрема її національної свідомості.

У поле наукових зацікавлень І.Огієнка попадають насамперед твори високого патріотичного звучання та художньо вартісні. Особливо ґрунтовною є стаття про творчість Богдана-Ігоря Антонича – "Соняшний поет Б.-І.Антонич. Характеристика поетичної творчості" ["НК". – 1936. – Кн.3]. У ній аналізуються поезії збірки "Три перстені" (1934). У часи їх творення поет заявив про свою приналежність до групи при львівському тижневику "Назустріч", який представляв естетичний напрям у критиці (С.Гординський, М.Рудницький, М.Возняк, П.Зайцев, В.Сімович та ін).

Тижневик демонстрував свою безсторонність до політичних пристрастей доби, обстоював програму естетизму. У виданні дискутувалося питання про світогляд у літературі. Ідеолог видання М.Рудницький ще раніше у своїй книжці "Між ідеєю і формою" (1932) обґрунтував ідею світоглядності літератури, виступав проти запрягання літератури до "суспільної колісничі", бо, на його думку, критика, яка робить це, заганяє літературу в глухий кут [9, 22].

Для сьогоднішнього читача дивними видаються такі твердження, але в умовах Галичини середини 30-х років вони мали сенс. Політична заангажованість поетів "Вісника", головним редактором якого був Дмитро Донцов, та варшавської групи "Ганк" викликала "спротив" молодого покоління. Дискусії велися насамперед з приводу різного трактування суспільної функції поезії і проблем художньої форми.

Критично оцінювалася стрілецька поезія, яка вважалася вичерпаною (стаття Б.-І.Антонича "Поезія по цей бік барикади". – Sygnaly. – 1934. №34). С.Гординський з тривогою писав про невпинний наплив у періодиці "патріотично-популярних писань", які не зможуть замінити справжньої літератури, бо в них патріотичні елементи не зрослися органічно в один емоційний комплекс [10, 2].

За справедливим твердженням М.Ільницького, "полеміка між представниками різних груп була зумовлена не тільки обставинами політичного життя, боротьбою ідеологій. Вона значною мірою відбивала двояку природу літератури – як явища суспільного, національного, з одного боку, й естетично самодостатнього, підпорядкованого законамірностям внутрішнього саморозвитку, з другого" [9, 22].

Своєрідним протестом проти зведення мистецтва лише до ідеологічної функції був виступ Б.-І.Антонича при врученні йому літературної премії Товариства письменників і журналістів у Львові 31 січня 1935 року, в якому він висунув свою програму – "погодити службу сучасному з тривкими, вищими **мистецькими вартощами** (підкреслення наше – Є.С.), зберегти в цій службі свою індивідуальність і незалежність, влити в жили мистецтва бурхливу кров наших днів, але так, щоб воно не переставало бути мистецтвом... Я сам у своїх поезіях підкреслюю свою **національну** (підкреслення

наше – Є.С.) і навіть расову приналежність не тільки в змісті, але що важніше – ще у формі. Роблю це менше за надуманою програмою, більше за внутрішньої потреби вірності світові, що з нього я вийшов. Я не мандоліст ніякого гуртка. Не вистукую верлібрів на барабані дерев'яного патосу. Знаю добре, що криця й бунтарство, котурни й сурми наших поетів – це здебільше векслі без покриття” [8, 165].

Отже, основними засадами естетичної програми Б.-І.Антонич вважав національну ідею й художню вартість [11, 1].

Збірка ”Три перстені” якнайяскравіше виявила яскраву творчу індивідуальність Б.-І.Антонича. Він творив свою оригінальну міфопоетичну мистецьку дійсність, його духовний світ ”традиційний і модерний, національний і напоєний європейським світовідчуттям, драматизований глобальними потребами, які тривожили світ” [6].

Праслов'янський лемківський світ, з якого вийшов поет, наділив його особливо чутливим, емоційно вразливим міфопочуттям. Воно обдарувало українську літературу несподівано гармонійним злетом метафорично насичених поезій на крилах національної архаїчної фольклорної культури і явило світові ”образ українського світу” в особі великого національного поета. Книга вражає оптимізмом – ”розсміяністю” і співучістю: ”ріка сміється дном співучим”, ”співає день”, ”співають клени”, співають двері, скриня, майдан, сміється сніг, ріка і навіть змія в руках хлопчини.

”Іду в захопленні й нестямі, весни розспіваної князь”, – захоплено вигукує Б.-І.Антонич (”Князь”) [1, 155].

Одним з ключових образів збірки є образ сонця, ”прабога усіх релігій”, якому поет ”за сто червінців божевілля” продає власне життя. Збірка сприймалася як гімн молодості, весні, сонцю. Віталістичний пафос збірки, енергійна дикція й визначили її новаторство, творчу неповторність. Нова тенденція творилася на основі заперечення попередньої, зокрема стрілецької поезії. Її пісеносумовитим інтонаціям протиставлялися енергійна дикція та вольова напруга.

Антонич сповідував ідею неподільної, гармонійної єдності людини і природи, людини і космосу, відчував усі барви, тони і звуки довоколишнього світу. Оригінальними були такі риси автопортрету поета:

Я, сонцеві життя продавши
за сто червінців божевілля,
захоплений поганин завжди,
поет весняного похмілля... [1, 125].
”Автопортрет”

Або:

Я все – п'яний дівчак із сонцем у кишені... [1, 120]

Я – закоханий в житті поганин... [1, 121]

Сестра Антонича – лисиця... [1, 349]

Антонич – теж звіря сумне і кучеряве... [1, 233]

Антонич був хрущем і жив колись на вишнях... [1, 275]

За справедливим твердженням М.Ільницького, у збірці "Три перстені" Б.-І.Антонич проповідував філософію пантеїзму в скорординівському розумінні, де природа мислить, де духовне начало розчинене в самій природі [7, 141]. Людина, я, за Антоничем, – це часточка живого організму Всесвіту.

Рецензія І.Огієнка про збірку "Три перстені" була продовженням тих оцінок, які висловлювалися на адресу поета ще в 1935 у журналі "Рідна мова" (ч.6) – "Мова Богдана-Ігоря Антонича" (С. 255-262). Матеріал збірки дав привід І.Огієнкові сказати високі слова похвали поетові за те, що його мова чисто літературна, щиро надніпрянська [26, 255]. Ця риса імпонувала ідеологічній платформі І.Огієнка як соборника і націтворюця. Врадуваний І.Огієнко констатує: "Віднині Україна культурною мовною, цебто найголовнішою, стає єдиною Нацією" [26, 255]. Мова Б.-І.Антонича, на думку І.Огієнка, є наочною реалізацією його гасла: для одного народу одна літературна мова. "Мовне чудо над Полтвою" (річка у центрі Львова. – Є.С.) – так образно визначив суть поетичної мови поета І.Огієнко [26, 255].

Знаємо, що неспроста Б.-І.Антонич здобув такий високий титул від глибокого знавця української мови І.Огієнка.

За спогадами Ірини Вільди, під час навчання у Львівському університеті йому було важко зблизитися з радикальними студентами-українцями через свій лемківський діалект – дівчата "бокували зразу від нього, вважаючи його за поляка, що робиться "приємним" для нас, українок" [6, 57].

Та він уперто вивчав українську літературну мову, українську і світову літератури, слов'янські мови, мову англійську, німецьку іспанську... Виписував незнайомі слова, синоніми, метафори, конспектував праці з історії літератури, філософії, мистецтва, перекладав і писав вірші.

Збереглися сотні карток, в яких Антонич записував цікаві фрази з творів українських письменників, розставляв наголоси. Був членом гуртка студентів-українців при науковій секції товариства "Прихильників освіти".

Все назване в результаті привело до того, що Антонич так опанував українську літературну мову, що в знанні її перевершив друзів-галичан. За віршами багато хто вважав його за надніпрянца, а потім із здивуванням питав: "Як, ви – лемко?" [7, 124].

До речі, Б.-І.Антонич, за спогадами його нареченої Ольги Олійник, високо цинив журнал "Рідна мова" І.Огієнка [24, 360]. Сумлінно і послідовно студіював кожний номер. Зберігав річники навіть тоді, коли опанував українську літературну мову, як ніхто в Західній Україні. Вказуючи на журнал, за Ольгою Олійник, часто говорив: "Це спомин моїх перших кроків" [24, 360].

У згаданій рецензії, уміщеній у "Рідній мові", І.Огієнко дає високу наукову оцінку поетичній мові Б.-І.Антонича, вказує на її образність, прозорість порівнянь, красу епітетів ("сильні, глибокі, ясні, пахучі, соняшні, навіяні лемківською природою"), легкість рим, соковитість слова тощо.

Наголошує І.Огієнко і на такій особливості мовлення поета, як дотримання в цілому загальноукраїнських літературних наголосів.

Всі вказані особливості мови поета дали підстави назвати Б.-І.Антонича поетом з Божої ласки, творцем соборних цінностей, поетом "цілої України" [26, 262].

Тонко підмітив І.Огієнко й особливість світовідчуття поета, його пантеїзм: "Поет поєднувався з природою в одне неподільне ціле, а тому сприйняв особливий світогляд ("поганин я"), а плодом цього з'явилася чисто поетична мова" [26, 258].

Жанр "сильветки" (жанр для віршування), а саме так визначив І.Огієнко статтю про поезію Б.-І.Антонича під назвою "Соняшний поет Богдан-Ігор Антонич. Характеристика поетичної творчості" в "Нашій культурі" – 1936. Кн.3 [20, 213-220].

Насамперед критик **акцентує увагу на соборності як особливій цінності збірки та визначенні поета як "помітного письменника, що з ним мусимо рахуватися в українській літературі"** [20, 213].

Основна увага І.Огієнка приділена визначенню складових, що визначає поетичний талант Богдана Антонича – лірика. Це насамперед безпосередність, щирість почуттів ("жодної натягненості, жодної видуманості тематики"), а також одухотворення неживої природи. Ключовим же словом для визначення своєрідності поета є Огієнкове слово "соняшний". Влучними є спостереження І.Огієнка: "Лемко, верховинець, наш поет виріс під гірським **сонцем** (підкреслення Огієнка. – Є.С.), і воно стало йому провідною книгою буття, – цілий світ він бачив у сонці. "Жарким тюльпаном горіло сонце юним снам", а це й породило соняшну Антоничеву поезію, ту правдиву поезію, що, читаючи її, стає Вам соняшно на душі, як на Великдень у дитинстві, і ваша вбога хатина переповнюється осяйного світла, ніби сам Бог навістив її" [20, 216].

Останнє дає справедливі підстави сучасним дослідникам твердити про наявність біблійної естетики у творчості Б.І.Антонича, про наявність у творах поганського та християнського начал [13, 83]. Мотив пізнання всевишнього, прагнення гармонії з космосом, мотиви благовіщення і воскресіння, передчуття апокаліпсису, присутні в його творчості, свідчать про біблійну закоріненість його поезії.

Особливо актуальними для тодішніх обставин (часи зневіри після поразки державницьких змагань) були похвали на адресу Б.-І.Антонича як поета оптимістичної настроєності та світлого світовідчуття. За І.Огієнком, його лірика "чиста, свіжа й бадьора", "п'янка й блискуча", його вірші шалені. Поет "душею відчув величезну цінність найбільшого Божого дару, – молодости, й по вінця переповнений цим щастям" [20, 214]. І далі: "О молодосте, ти одна незаплямована й хороша", і поет використовує її тим, що вся зодгає в убрання світле, радісне й бадьоре" [20, 214].

У рецензії проявилася і така риса світогляду І.Огієнка, як глибока релігійність. Вказавши на пантеїстичну природу світовід-

чуття Б.-І.Антонича, І.Огієнка резонно ставить запитання: "Тільки зовсім непотрібно вживає Антонич модного слівця – поганин, як то роблять тепер і інші. Та чи ж християнство, особливо первісне, забороняє злитись із природою? Чи ж Христос не кохав палко природу? Чи найкраща його наука не зв'язана з горами, річкою та морем? Чи поет, що створив Псалтиря, не співає пісень природи? Чи Антонич забув сотні щирих подвижників-християн, що кидали світ цей та йшли на природу? Чому наші давні монастирі були положені в найпоетичніших містах? Тільки з пізнання величі й краси природи глибоко пізнаємо свого Бога, а для цього зовсім непотрібно ставати аж поганином?" [20, 215].

Цим, однак, не вичерпуються зауваження І.Огієнка глибоко шанованому поетові. Промовистими для позиції І.Огієнка-державника є його міркування з приводу громадянської позиції поета. Не заперечуючи наявності соціальних мотивів в його поезії ("задумана країна", "відвічна лемківська нужда"), І.Огієнко висловлює побажання, щоб поет викристалізувався як поет-громадянин. На думку вченого, поет-громадянин поки що лише "визирає не-сміло" з-поза "Трьох перстенів". Талановиті вірші Антонича, на глибоке переконавання І.Огієнка, поки що лише для вибраних.

Таке твердження І.Огієнка потребує роз'яснення. "Поезія для вибраних" – це суцільна правда. Бо справді, це була творчість талановитого інтелігента, людини високоосвіченої, яким був Б.-І.Антонич. З дипломом магістра філософії закінчив філологічний (чи як тоді називали філософський) факультет Львівського університету під керівництвом професора Г.Гертнера. Як здібного студента його мали послати на державний кошт у Болгарію для поглибленого вивчення слов'янських мов, а натомість поїхав син впливових батьків. Був членом АНУМ – Асоціації незалежних українських митців, редагував журнал "Дажбог", його вважали справедливо найбільшим західноукраїнським письменником після І.Франка.

Щодо громадянських позицій Б.-І.Антонича, то тут треба, перш за все, звернутися до тверджень самого поета. Він повсякчас наголошував, що він – поет національний. Був переконаний: "...митець повинен служити передусім хвалі своєї Батьківщини". Попри декларовану "аполітичність", Антонич повсякчас наголошував, що він поет – національний і йшов своєю творчістю "на з'єднання з громадянськими позиціями української класичної поезії" [25, 57]. Тому й звертався до Шевченка, до його слова, яке для нього "за бронзу й за мідь тривкіше". Шевченко для нього "вогнь, людина, бура", людина, що "дивиться в столітню далеч" ("Країна благовіщення"). А Франка називав "учителем і поетом, виховником, будівничим", який навчав "шляхи майбутнього в мету спрямувати сміло".

В уже згадуваній промові з нагоди присудження поетові премії Товариства письменників і журналістів він підкреслював свою "національну приналежність" не лише у змісті, а й у формі.

За афішовану бездіяність "діставалося" Антоничеві й зліва, й справа. Прокомуністично налаштований О.Гаврилук у статті "Пани і

паничі” над ”Кобзарем” ставив його поряд з поетами національно тенденційними, ідейність яких він кваліфікував як буржуазну ідейність [25, 57].

Антонич вважає, що мистецтво є ”суспільною вартістю”, а отже – і ”національною вартістю”. У статті ”Національне мистецтво” він писав: ”Митець є тоді національним, коли признає свою приналежність до даної нації та відчуває співзвучність своєї психіки із збірною психікою свого народу” [2, 475].

У його наступній збірці ”Книга Лева” (1936) (її не враховував І.Огієнко, бо свою сильветку написав ще у травні 1935 р.) є вірш ”Батьківщина”, в якому Б.І.Антонич відверто декларує свою життєву, громадянську позицію:

Слухай: Батьківщина свого сина кличе найпростішим, неповторним, вічним словом [1, 220]

До речі, вірш ”Батьківщина” був опублікований в ”НК” [1935. Кн. – 3. – С. 180].

У цій же збірці поет вміщує вірш ”Слово до розстріляних”, пройнятий гіркою печаллю з приводу жорстокої розправи сталінськими опричниками над українськими письменниками 1934 року. Захоплюється звитязництвом юних героїв Крут, засуджує агресію фашистської Італії.

Безперечно, І.Огієнко все це знав, але його ідеологічні імперативи диктували інше. Перш за все він дбав про націєтворчість, про гартування українського духу, без якого неможливе відродження нації. Тому зрозуміле його зауваження: ”Поет мусить служити не тільки чистій поезії, але й безталанній українській Нації – цього не вільно нікому ані на хвилину забувати. А поки що – Антонич іще далекий від цього: тематика в нього інтернаціональна, для нашої Нації не будівна. Це поезія для вибраних” [20, 219].

І далі у прикінцевому твердженні статті читаємо: ”Сьогодні, коли всі свідомі українські сили мусимо скупчити для здобуття щастя нашому Народові, мусять наші поети взяти в цьому найвидатнішу роль. Нехай власне вони вогненним своїм словом запалять нам народного духа, освітять нашу путь грядущу й повернуть народ до кращої долі.

Тематика чистої лірики потрібна нам на свято, а нас же, поки що, огортує тяжкий і суворий будень. Глибоко віримо, що багато з наших сучасних поетів, а серед них і соняшний Антонич, незабаром викреснуть і громадський вогонь, і щиронаціональні мотиви. Бо український поет найперше мусить бути патріотом-громадянином” [20, 220].

Отже, зауваження про недостатню громадянськість (читай: виразну національну тенденційність) Б.І.Антонича було складовою цільною ідеології І.Огієнка. Хоча у програмних статтях він декларував свою позапартійність чи то поетичну незаангажованість, однак постійно виконував свою місію будителя народного духу, служив національній ідеї.

Правда, свій своєрідний ”докір” Б.-І.Антоничу Огієнко згладив великою похвалою поета з приводу поеми ”Пісня про ізгою” (”Дажбог”, 1932) і поезії ”Уривок”. Остання була видрукувана у ”НК” ще у 1935 р. (№ 2).

Останніми рядками поезії є слова:

Мій сон, мій голос неспокійний
в моїй трагічній батьківщині [15, 118].

Про них І.Огієнко сказав, що "останнім рядком поет надав яскравої патріотичності цілому віршові [20, 220].

Крім критичних відгуків про Б.-І.Антонича, І.Огієнко вміщував у своєму журналі чимало його поезій. Всього їх було надруковано 14. За роками: 1935 – 9, 1936-5.

Отже, 1935 був роком інтенсивного доробку Б.-І.Антонича. Продуманим був підбір поезій для публікації – це переважно твори своєрідного Антоничевого патріотизму, патріотизму, замішаного на любові й щемному смуткові до рідної землі ("трагічна батьківщина", "земля батьківська", "село у вільхах і ліщині", "де на дахах червона черниця", "клятьба бездоганна", "жовті косатні"), є й вірші глибоко ліричні, передусім пейзажні ("Черемховий вірш", "Косовиця") чи інший ("Нелюб").

Поезії Б.І.Антонича друкувалися поряд з віршами С.Черкасенка, Б.Лисянського, віршами виразно антисоветського спрямування.

І.Огієнко творив світ справжньої української культури, не зламану репресивною системою сталінщини.

Уже згадуваний вірш Антонича "Уривок" вдало сусідив з раніше видрукованою поезією не менш шанованого І.Огієнком С. Черкасенка "Сонце з України". Тут теж маємо образ сонця, образ, домінуючий у Б.-І.Антонича:

Щоранку я вітаю Сонця схід,
Я жду його ще з ночі, як омани...
Встаю, кричу назустріч:
"Ти звідтіль,
З далекої моєї України,
Де виє ще червона заметіль
Свої пекельні, дикі "октябрини!" [14,45].

І даремно раділи марксистські налаштовані радянські критики з приводу виїзду за кордон І.Огієнка, бо він, мовляв, представляв стару культуру. Зокрема, В.Коряк твердив: "Та не тільки в огні революції спопеліла українська культура", не тільки з Огієнками виїхала за кордон. Вона вмерла від старечої хвороби Неньки-України. З нею вмерло все старе – українське мистецтво, отже, й література" [4, 74].

Прийом наступності, спадкоємності, що є важливою підвалиною національного літературно-естетичного процесу, характерний для творчої діяльності І.Огієнка, зокрема й літературно-критичної. Свідченням чого є й характеристика творчості Б.-І.Антонича, суттю яких є вдале поєднання соціологічних та естетичних критеріїв у підході до літературних явищ, що властиве було справжній науці дорадянського часу.

У часи, коли у літературно-критичному житті підсоветської України остаточно утверджується одномірний марксистський ідеологізм шляхом нищення шкіл та напрямів, коли "вільна об'єктивна думка

підпорядковується партійним наказам; критика переходить одверто на партійного жандарма" [4, 107], критика Огієнка свідчила, що лише в умовах вільного розвитку можлива об'єктивна художня думка.

Тому дивно, що ні прижиттєва, за винятком Л.Білецького, ні критика у відродженій Україні не залучає критичного доробку І.Огієнка, характеризуючи літературно-естетичну думку першої половини ХХ ст. [9, 12].

Л.Білецький [3, 362] відносив Івана Огієнка до представників теорії наслідування (за М.Ільницьким, порівняльно-історичного методу) поряд з іменами Ярослава Гординського, М.Мочульського, М.Марковського, П.Филиповича та ін.

На жаль, пунктом № 17 про теорію наслідування книга Л.Білецького закінчена лише першою книгою. Несприятливі умови вигнання не сприяли продовженню роботи. Згодом Л.Білецький стає чільним критиком у виданнях І.Огієнка, його академічний стиль мислення збігався з Огієнковим.

Виваженістю оцінок, глибоким проникненням в ідейно-естетичну суть творів характеризуються й інші рецензії І.Огієнка з приводу творів поточного літературного процесу: щойно появленого перекладу "Слово про Ігорів полк. Український героїчний епос кінця XII ст. у перекладі Святослава Гординського" (Львів, 1932) [19, 152-153], "Поет душевної туги. Мирослав Ічнянський (рецензія на книгу "Ліра емігранта". – Вінніпег, Канада. – 1936) [21, 290-297], рецензії на історичні твори В.Гренджі-Донського ("Ілько Липей", 1936, "Петро Петрович", 1937) [22, 462-463].

Але це тема для іншої статті.

Вірність оцінок, глибина літературно-естетичного аналізу творів – характерні ознаки критичних суджень Івана Огієнка.

В цілому це й було властиве літературно-естетичній платформі журналу. За це й шанували журнали науковці й визначні діячі, не заангажовані більшовицькою системою. У статті "Голос українського наукового й громадського світу про потребу "Нашої культури" (1935. Кн. 4), [16, 258-263], поданій від редакції, наводяться слушні міркування про високий науковий рівень журналу та його виразну патріотичну орієнтацію. Наприклад:

"Відносячись з великим поважанням до всього того, що досі зробила наша провідна інтелігенція, не можу не висловити Вам свого погляду, що в смислі поглиблення в українських масах здорової **державницької ідеї**" (виділення наше. – Є.С.) зроблено мало. Мало зроблено для того, щоб виховати мужній характер у нашім народі. Мало плекалося поваги до військовости. Глибоко вірю, що Ви в своєму неокультурному виданні будете сіяти ці, нам, українцям, так потрібні ідеї". – 6.IV.1935. **Павло Скоропадський** [16, 259].

"Робите мені велику честь, запрошуючи мене до співучасти в "Нашій культурі". Буду старатися по можливості відповісти Ва-

шому бажанню. Предмет такий інтересний, що загострює цікавість і побуджує охоту писати. Я вже віддавна й до "Рідної Мови" маю намір написати на Ваше запрошення. Прийміть вислови найщирішої поваги". – 13.IV.1935. **Митрополит Андрей**. Львів [16, 259].

"Ваша несподівана звістка про можливість появи нового місячника "Наша культура" справила мені величезну приємність, і то тим, що на чолі його стоятиме Ви: це ж запорука, що автора не питатиметься – како віруеш політично, а звертатиметься увагу на самий твір, на його **мистецьку** чи **наукову** (виділення наше. – Є.С.) вартість та на добру літературну мову, цебто на те, чим у нас не може похвалитися жоден часопис". – 3. III. 1935, **Спиридон Черкасенко** [16, 260].

"На "Нашу культуру" я дивлюся як на орган дуже важливий, аполітичний, апаратний, і тому мені надзвичайно дорогий, як єдина безстороння трибуна української культури й слова". – Прага, 12. IV. 1935. **Проф. Леонід Білецький** [16, 261].

"Дуже тішуся, діставши звістку про Ваш новий часопис "Наша культура", та, розуміється, охоче буду до нього писати. З щирою повагою та найліпшими привітаннями **Дмитро Чижевський**, проф." – 10. IV. 1935 [16, 261].

"Справді з подивом дивлюся на нове Ваше діло, на "Нашу культуру". У Вашому положенні, в сьогоднішніх часах, коли наше громадянство так байдуже відноситься до всяких культурних проявів життя, треба мати дійсну героїчну віру в перемогу, щоб зачати таку працю. Безперечно, такий науково-літературний місячник, що гуртував би коло себе всі наші творчі сили без огляду на їхні переконання, нам доконче потрібний, та ще з такою всім приступною передплатою". – 31. III. 1935. **Яр. Мандюкова** [16, 262] та багато інших.

Важкі матеріальні умови, в яких опинилися й Іван Огієнко, й його видання, визначило подальшу долю "Нашої культури". Журнал припинив своє видання у грудні 1937 року. У прощальній статті "Наша культура" тимчасово не виходитиме. До наших читачів та прихильників" І.Огієнко ще раз наголосив, що журнал щомісяця нагадував науковим установам Європи про існування української науки [23, 466].

Припинення органу оголошувалося тимчасовим, але виявилося постійним. Однак журнал навічно увійшов в історію української естетичної думки міжвоєнних часів ХХ ст. (і значною мірою завдяки критичним статтям І.Огієнка).

Література

1. Антонич Б.-І. Пісня про незнищенність матері. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1967.
2. Антонич Богдан-Ігор. Твори. – К., Дніпро, 1998.
3. Білецький Леонід. Основи української літературно-наукової критики. – К.: Либідь, 1998.

4. Гординський Ярослав. Літературна критика підсоветської України // Праці відділу українознавства [Українська Могилансько-Мазепинська Академія Наук]. – Т.І. – Львів. – Київ. – МСМXXXIX. – 139.
5. Животко Андрій. Історія української преси. – К.: Наша наука і культура, 1999.
6. Жулинський Микола. "Хто ж потребує слів твоїх?" – Дивослово. – 1998. – №1.
7. Ільницький Микола. Четвертий перстень // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича. Статті. Есе. Спогади. Листи. Поезії. – Львів: Каменяр, 1989.
8. Ільницький Микола. Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20 – 30-х років ХХ ст. // Записки наукового товариства ім. Т.Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 1990. – Т.ССXXI.
9. Ільницький Микола. Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20 – 30-х рр. ХХ ст. – Львів: ВНТЛ, 1998.
10. Назустріч. – 1935. – Ч.2.
11. Назустріч. – 1935. – Ч.4.
12. Наєнко М. Українське літературознавство. Школи, напрями, тенденції. – К.: Видавничий центр "Академія". – 1997.
13. Насмінчук Галина. Біблійна естетика у творчості Б.І.Антонича // Біблія і культура. – Чернівці. – 2000. – №1.
14. Наша культура. – 1935. – Кн.1.
15. Наша культура. – 1935. – Кн.2.
16. Наша культура. – 1935. – Кн.4.
17. Наша культура. – 1935. – Кн.6.
18. Наша культура. – 1936. – Кн.1.
19. Наша культура. – 1936. – Кн.2.
20. Наша культура. – 1936. – Кн.3 (12).
21. Наша культура. – 1937. – Кн.67.
22. Наша культура. – 1937. – Кн.11.
23. Наша культура. – 1937. – Кн.12.
24. Олійник (Ксенжопольська Ольга). Забутий поет Лемківщини // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича. Статті. Есе. Спогади. Листи. Поезії. – Львів: Каменяр, 1989.
25. Павличко Дмитро. Пісні про незнищенність матері // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича. Статті. Есе. Спогади. Листи. Поезії. – Львів: Каменяр, 1989.
26. Рідна мова. – 1935. – Ч.6.
27. Турменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К., 1998; Ляхоцький Володимир. "Тільки книжка принесе волю українському народові". Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Видавництво ім. Олени Теліги. – 2000.

ВИЗВОЛЬНІ МОТИВИ У РАННІХ ДРАМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Сподвижник національного визволення І.І.Огієнко, що дав своєму народові самобутній український варіант Святого Письма, був суголосний своїми ідеями багатьом сучасникам-класикам літератури, серед яких найпочесніше місце посідає Леся Українка, що часто зверталась до історичної тематики.

Біблійні мотиви та образи використані і по-своєму інтерпретовані у драматичних поемах Лесі Українки *"Вавілонський полон"* (1903) та *"На руїнах"* (1904).

Зображення поневолення ізраїльського народу вавілонянами, ситуації, колізії, образи (символічні у своїй основі) підпорядковані в цих драмах головному факторові – донесенню ідеї національно-визвольної боротьби.

Визвольна ідея була провідною у ранніх поемах Лесі Українки *"Давня казка"* (1893), *"Роберт Брюс, король шотландський"*, *"Місячна легенда"*, *"Віла-посестра"* (1901). Домінуючою вона є у драматичній творчості поетеси, зливаючись часто воедино (по суті, будучи невіддільною) з мистецькими проблемами – насамперед, проблемою ролі співця, художника, поета у визволенні з-під національного і соціального гніту. Безперечно, що пишучи про стародавній Ізраїль, Вавилон, похмуре середньовіччя, античні Грецію і Рим, Леся Українка розуміла передусім Україну, її минуле, сьогодення, майбутнє, порушуючи у своїх творах насущну проблему часу – визволення рідного краю з-під московського ярма, з-під влади російського царату.

Самобутня інтерпретація, сучасна модифікація тем світових диктувалася передусім потребою художнього осмислення становища рідного, національного: "тільки з'ясувавши національний ґрунт її творчості, її відношення до тогочасної української дійсності, можна говорити й про її світові зв'язки" [4, 7]. Тому-то історична тематика з життя іудейського народу в прадавні часи у драматичних поемах *"Вавілонський полон"* та *"На руїнах"* є суголосною не тільки сучасності поетеси, а й історії українського народу взагалі.

У *"Вавілонському полоні"* зображені трагічні події з історії Іудеї – завоювання її Вавилоном, зруйнування загарбниками Іерусалима, вигнання полонених іудеїв у чуже їм Вавілонське царство.

Уже на початку твору образи-символи, що містяться у ремарці, несуть відповідне смислове навантаження, метафори відіграють роль ідейного атрибута, стають ключем до розкриття філософської проблематики твору, до розуміння історіософічних його елементів і художніх узагальнень. "Розкидані намети" бранців, "голі діти", висячі на деревах "арфи", розмежована еліта, представлена левітами і пророками, – все це на фоні червоних заграєв у водах

Тігру та Єфрату вимальовує трагічну долю поневоленого народу з його надовго приспанням усвідомленням свого національного лиха.

Серед горя, смерті, страждань, серед розбрату і ворожнечі тих, хто вважає себе людськими "пастирями", бачимо співця Елеазара, що змушений заради виживання розважати своїми піснями завойовників. За це і терпить митець зневагу од співвітчизників-пророків, що погрузли в чварах між собою. Проте спів Елеазара, яким він тішить чужинців, не є істинними піснями поневоленого народу, у них нема скорботи, розпачу, покори – отже, ворог не може торжествувати. Висячі на вербах арфи, гідні "співанок сіонських", Елеазар не сміє чіпати, бо "ні одна струна у неї нещиро зроду не бриніла!" [7, 154]. Отже, співець не продався чужинцям, вони не почують у його піснях зойку, страждання, примирення з долею. Просто Елеазар заробляє на шматок хліба своїм мистецтвом, бо рук його "не слухає ні рало, ні сокира" [7, 156]: працю фізичною він все-таки приносить користь завойовникам, а розважальний спів заради існування не знищить його духовної свободи, адже пісні, адресовані чужинцям, нещирі, не позначені любов'ю, не бринять красою ("Я пісень кохання ніколи не співав між ворогами" – [7, 158]), не викликають у переможців ні радощів, ні сліз, не славлять могутність ворога.

Багато хто із співвітчизників Елеазара не просто продався ворогові, а й зрікся свого народу, заговоривши "мовою чужих". Тому-то співець, окрилений одноплемінниками, спізнавши хай і несправедливих докорів, мусить розбудити історичну пам'ять, національну гідність, приспану совість, має нагадати про ганебність життя в неволі. Взявши до рук заповітну арфу, Елеазар співає пісню волі і боротьби, виражає в ній нескореність і нездоланність свого народу. Речником національної свободи, натхненником вільнолюбного нескореного духу народу у його визвольних змаганнях має бути поет, пісні якого і запалять факел боротьби, – така провідна ідея драми "Вавилонський полон", яка теж якоюсь мірою є пророчою, бо в ній проглядається не тільки минуле чи сучасне України, а й майбутнє: досить згадати трагедію багатьох митців, що змушені, як і Елеазар, відкласти свої справжні "арфи" в умовах більшовицького тоталітаризму.

Тематично та ідейно споріднена з "Вавилонським полоном" драматична поема "На руїнах", події в якій ніби передують змальованим у першій, – адже у підзаголовку вказано: "З часів першого полону вавилонського". Як і в попередній драмі, тут спостерігається та ж сама ідейно-художня значимість ремарки-експозиції, що, "мов той камертон, відповідно настроює читача, дає тон всьому подальшому розгортанню подій" [3, 40], несе у собі глибокий символічний підтекст, поєднуючи в собі як історично конкретне бачення національної трагедії завойованого народу, так і відповідні художні абстракції. Зруйнований Єрусалим, але все ж жевріє людське життя, горять одинокі багаття, сплячі люди "здаються вбитими, а поле від того ще сумніше – воно мов тільки що після

бою, наче вкрите трупом” [7, 167]. Серед усього цього жінки і діти, змучені, зневірені в завтрашньому дні. Переможений народ деморалізований, живе лише сьогоднішнім днем, підкорившись долі, занедбавши працю, яка так потрібна для збереження генофонду, для відродження зруйнованої землі в майбутньому.

Як і в ”Вавилонському полоні”, бачимо тут розбрат і ворожнечу між співвітчизниками, котрі погрузли в міжособних чварах. ”Руїні не потрібна оборона” [7, 17] – за цим принципом живуть підкорені, яким уже не тільки не потрібний меч для визволення – їм не потрібен труд для життя, бо, як вважають, в неволі краще спати, раб сплячий не відчуває ярма. Серед цих сонних, подоланих фізично і морально, байдужих людей з’являється пророчиця Тірца, яка будить зневірених, деморалізованих неволею, кличе до праці, до активного життя, гартує духовно, бо при нескореному духові неможливо стати рабом (”Хто раб? Хто подоланий? Тільки той, хто самохіть несе ярмо неволі” – [7, 172]), вселяє віру у визволення.

Тірца – перший у драматургії Лесі Українки образ пророчиці, при чому такої пророчиці, яка намагається вплинути на життя, усвідомлюючи свою місію як активно діяльну, бо визначене Богом майбутнє здобувається невтомною працею, шлях до нього лежить через труднощі, активну позицію людини, боротьбу, – тернистий, сподвижницький шлях. Ідеї національного визволення підпорядковані у драматичній поемі ряд інших пекучих проблем часу – проблема необхідності закличного, дієвого, мобілізуючого мистецтва (у творі висловлюється несприйняття ідеалізації старовини, що розмагнічує людину, відвертає від сучасного життя – звідси і протест Тірци проти жалісних пісень минулого, що їх співав пророк Ієремія), проблема творчої невтомної праці на благо народу в ім’я його збереження навіть у нестерпних умовах колоніального гніту, проблема єдності і національної злагоди. Тому-то і будить людей Тірца, кидаючи гнівний осуд тим, хто спить ”камінним сном байдужого раба”, хто інертність і пасивність розцінює як своєрідну непокору завойовникам: адже не служить їм працею.

Для праці! Для поради! Для життя!

Щоб сонце не зійшло в твоїм лінивстві,
щоб час визволу не застав тебе

у сні ганебнім, соромнім безділлі [7, 173],

– так пояснює пророчиця Старому необхідність сподвижницького труда поневолених, що хочуть скинути (хай і в майбутньому!) колоніальне ярмо. Як визначає слушно історик літератури одну з провідних ідей драми, ”...їдеться про те, щоб загарбана країна не перетворилась, висловлюючись сучасними поняттями, в економічно залежну колонію. Якщо сьогодні народ ще не може позбутися політичного гноблення, він все ж здатний визволитися від економічної залежності, сили його – в праці для задоволення власних потреб власного розвитку” [1, 85].

Актуальність цієї ідеї незаперечна і сьогодні: пророче слово Лесі Українки наче окреслювало і майбутні перипетії українського (і не тільки) народу у радянський і пострадянський періоди, шлях до волі і самоствердження через усі негаразди, які так асоціюються з тим, про що застерігає і попереджує пророчиця Тірця.

Жити за афоризмом "Чий хліб і праця – того і земля" [7, 171] – як наставляє Тірця – значить усвідомлювати незнищенність свого народу, власну причетність до роду і нації. А свідомий труд в ім'я майбутнього відродження поневоленої вітчизни збереже генофонд народу, його історичну пам'ять, а "... це підготовча робота до визволення, впроваджувана в умовах жорстокого поневолення" [1, 85].

Національно-визвольна ідея висвітлюється в драмі "На руїнах" у спектрі такої проблеми, як роль історичних традицій, культурних набутків старовини у пробудженні волелюбних прагнень, національної свідомості народу на шляху його самоутвердження.

Так, зокрема, висловлюється у творі ставлення письменниці до ідеалізації старовини, до зацикловання окремих "вождів", "патріотів" на поклонінні атрибутам минулого, яке, безперечно, багато в чому повчальне, але не може бути взірцем для наслідування, не може використовуватись митцями лише для романтизації у жалобно-скорботних зітханнях. Аналогічні проблеми звучали у Шевченкових "І мертвим, і живим...", у "Справжніх героях" П.Грабовського, упереджено ставились до фетишизації історичного минулого Франко, Коцюбинський, актуально-повчальними ці питання залишаються і на сьогодні.

Деякі літературознавці, в силу відомих методологічних засад, стверджували, що "для Лесі Українки головним був класовий підхід до цих складних явищ" [5, 216], вбачаючи у драмі виступ письменниці "проти національної обмеженості", втілення ідеї "інтернаціональної солідарності людей" [5, 217].

Однак слова про те, що "бранець руку братові подасть, і підуть поруч будувати мури на тім гучнім високім підмурівку..." [7, 181], свідчить скоріше про національну злагоду у визвольній боротьбі народу, у будівництві держави на тих підвалинах, що закладаються ще в умовах колоніального ярма; тут висловлюється віра у відродження нації:

Пройдуть роки, з полону бранець верне,
знов оживе тоді сіонська пісня ... [7, 181].

Але це буде нова пісня, пісня визволеного народу, що залунає "голосніш від погребових плачів Єремії" [7, 181] при будівництві в "новім Єрусалимі" "нового храму". Отже, у монолозі Тірці (тут, безперечно, погляд у майбутнє рідного краю самої Лесі Українки) яскраво виражена національна ідея, яка має базуватися не на віджилому, архаїчному, не на бездумному поклонінні "національним святощам", а на якісно новій патріотично-соціально-етичній основі, бо поетеса "закликала з минулого брати лише те, що сьогодні допомагає звеличити свій народ, що здатне підняти його на боротьбу за кращу долю" [2, 234].

Однак, і в історичному минулому є багато величного й героїчного, достойного поваги і шани, та не підлягає воно аж ніяк сліпому поклонінню і наслідуванню. З цього приводу є досить повчальний у драмі епізод з арфою. Співець, що виконує жалібні пісні – плачі Єремії, лише повторює створене іншим, поклоняючись священній арфі предків. Виявляється, що колись легендарний пророк Єремія потрощив і викинув цю арфу, бо вважав ганебним для себе нести на ній свій спів завойовникам:

А як його в залізному ярмі
выводили в полон з Єрусалиму,
він об зруйнований жертвовник вдарив
сю арфу й кинув строжену додолу [7, 174].

Єремія вчинив мужньо, і Леся Українка віддає йому належне, бо колись на його "пророчий голос руїна озивалась" [7, 175].

Сучасні ж співці, що склеїли побиту арфу, можуть бути лише "луною" оцій "руїні". Минуле може бути суворим уроком, але не предметом спекуляції, сліпого поклоніння. Тому Тірца топить арфу в Йордані, бо зараз "ся арфа заважає мертвим воскреснути, бо до неї треба міцну і певну руку, що здобудить в "ній не тільки голос, а й душу вічну" [6, 66]. Однак, як бачимо, мова тут зовсім не йде про зречення національних реліквій, які мають бути використані з благородною метою в інші часи, коли воскресне душа народу.

Саме різне ставлення до "народних святощів" ще більше загострює конфлікт між пророчицею Тірцею і натовпом, підбурюваним паразитуючими на ідеї "душпастирями" – неробами-левітами, і пророками самарійськими, які, будучи упередженими один до одного у суперництві за право бути поводитирем, єднаються у ворожнечі до тієї правди, яку бояться сприйняти з уст справжньої провісниці. Суспільство ще не готове зрозуміти Тірцу, взяти на озброєння її ідеї, тому воно просто проганяє її: істинного пророка, як твердять прецеденти в історії, у вітчизняній та світовій класиці, юрба піддає анафемі. Так трапляється з Тірцею, яку проганяють іудеї в глуху темну ніч (темрява символізує собою тут атмосферу суспільного мороку, який покриває шлях до свободи, до правди, до Бога). У першому варіанті драми, неприйнята і вигнана своїм народом Тірца втрачає віру у перспективу власних закликів, усвідомлює, що її голос – це голос волаючого в пустелі. Другий фінал, навіяний революційними настроями, більш розв'язував болючу на той час проблему – глашатай волі і народ.

Маса, виявляється, хоч і не дозріла до пропагованих пророком ідей, рано чи пізно мусить їх сприйняти – якщо не тепер, то в майбутньому. Це розуміє осяяна Божим перстом Тірца, що не зрікається ні своїх дітей, ні тих, хто, ще заблукалий, не дозрів до їх осягнення. Пророчиця говорить натовпу, який проганяє її геть:

Дух божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього! [7, 182]

Отже, герой тут не протистоїть масі, а намагається наблизити її до себе, запалити своїми ідеями, забезпечити вірою у необхідності втілення їх у життя.

Відповідно до ідейно-естетичних засад неоромантичної драми, у творі "колізія герой – маса надзвичайно ускладнюється, і вищість героя сприймається не як даність чи випадок, гра долі, а як зумовленість його власними якостями лише тоді, коли цей герой здатен повести за собою, об'єднати пригноблених, переконати у своїй правоті, у своїй здатності відстоювати її інтереси, служити суспільному прогресові, коли він акумулює в собі історично прогресивні прагнення мас" [3, 42].

Правда пророциці Тірци – це ідейні засади національного відродження, які несе своєму народові Леся Українка – провісниця, що зазірала в завтрашній день. Драма "На руїнах" спрямована, як і Франків "Мойсей", проти лжемесіанства і лжепророцтва, котрі, боячись сміливих поступів до прогресу, намагаються загальмувати колесо історії, сіють зневіру і відчай, граючи на болючих почуттях мас, які ще темні та незрячі, які ще не можуть подолати в собі раба. Активна пророциця Тірца намагається покликати народ до дії, але, неприйнята ним, відступає в пустелю. Однак вогонь віри, запалений провісницею, яку прогнали в глуху ніч, має розгорітися у свій час, стати світлом на тернистому шляху до волі.

Література

1. Бабишкін О. Драматургія Лесі Українки. – К., 1963.
2. Бабишкін О. У мандрівку століть: Слово про Лесю Українку. – К., 1971.
3. Дем'янівська Л.С. Українська драматична поема. – К., 1984.
4. Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури. – К., 1963.
5. Міщенко Л. Леся Українка. – К., 1986.
6. Ніковський А. Екзотичність сюжета і драматизм у творах Лесі Українки // Літературно-науковий вісник. – 1913. – Р.ХVI. – С. 66.
7. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1977.

*Галина Насмінчук
м. Кам'янець-Подільський*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОДІЙ БІБЛІЙНОГО ЧАСУ В РОМАНІ Р. ІВАНИЧУКА "ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ТОМИ"

У складному процесі національної самоідентифікації українська література останнього десятиліття все активніше звертається до загальнокультурних канонів, зокрема євангельських сюжетів, які, як відомо, завжди були невід'ємним атрибутом усіх жанрів творчості. Роман Р.Іваничука "Євангеліє від Томи", який має безперечні зв'язки з класичними розробками світових тем і мотивів, засвідчує широкі мож-

ливості осмислення суто нинішніх проблем і процесів національно-ідеологічного характеру. Тут письменник звернувся до часу активної діяльності Ісуса Христа і його апостолів, пов'язавши біблійну історію з проблемами проникнення християнства на землі сучасної України.

Християнство як державна релігія утвердилося в Україні-Русі при Володимирі Великому. І про ці події маємо чимало видатних історичних творів, починаючи від Ф.Прокоповича і закінчуючи Ю.Опільським, Б.Лепким, С.Скляренком, П.Загребельним. Однак, вдавшись до аналогії з Римом, куди християнство йшло десь три століття, не буде вигадкою припустити, що в Україну християнські ідеї проникали значно раніше. Як зазначає І.Огієнко, "українські племена зазнали християнства з найдавнішого часу, можливо, що ще з віку апостольського" [9, 7]. Про це пише і знайий історик українського зарубіжжя Ісидор Нагаєвський. Піддаючи сумніву гіпотезу про "наглу появу" християнства в наших землях у IX столітті, вчений також схиляється до думки, що "за гірчичним зерном св. Євангелії в Україні треба шукати вже в часах св. Апостолів. Літописець Нестор передав нам народній переказ про благословення Київських гір святим Апостолом Андрієм Первозванним, але довкруги цього переказу зчинилися такі дискусії й викликали таку контро версію, що деякі дослідники зачисляли цю справу до чисто легендарних оповідань..." [8, 321].

Про шлях апостола Андрія на землі праслов'ян останнім часом з'явилися вартісні твори художнього плану. Це, зокрема, повість "Андрій Первозванний" Володимира Р.Кухаря (Р.Володимира), вперше видана в Буенос-Айресі у 1984 році, а також однойменний роман Наталі Дзюбенко, що побачив світ у видавництві "Гранослов" 1999 року. У цьому контексті і варто розглядати роман Р.Іванчука, де поставлено за мету простежити, як з малесенького гірчичного зерна Боже слово в Україні вже у часи апостольські почало проростати у "могутнє дерево християнської релігії" (79).

Хронологічні рамки трьох творів, а також авторська концепція кожного з них майже співмірні. Різниця полягає лише в тому, що Р.Іванчук головним героєм свого твору обирає Тому Невірного, який начебто супроводжував Андрія Первозванного у його подорожі до Скіфії. Хоча І.Огієнко, опираючись на грецькі перекази, зауважив, що Фомі випала доля йти у Парфію, тобто Іранське царство [Див.: 9, 12]. Відштовхнувшись від переказу Нестора про благословення Київських гір святим апостолом, кожен письменник по-своєму витрактував його шлях в "Оріяньський край". Р.Володимир вдається до авантюрно-пригодницького сюжету, розповідаючи, як купецька флотилія відбила Андрія у піратів. У Н.Дзюбенко йдеться про те, як апостол пішки ступив на землю держави хліба і меду. У Р.Іванчука читаємо: "Залишивши Ольвію, і з євангелістом Матеєм попрощавшись, Андрій

Первозванний і Тома Невірний подалися пішки понад Бористеном на північ – до межі світів, як було велено Провидінням”(36).

Роман "Євангеліє від Томи" виріс на бінарній опозиції віра-сумнів. Це фіксує і його побудова. Перша частина має назву "Віра", друга – "Бунт". Ця опозиція чітко маркована: з одного боку апостол Андрій, який "з першої зустрічі визнав Ісуса спасителем і став апостолом первозваним"(29), а з другого – Тома, прозваний Невірним (Невіруючим) за те, що не увірував у вознесіння Христове, і "не спослав на нього Господь вогненного язика".

Основним джерелом знання про Тома є Євангеліє від Іоанна. Тут зокрема йдеться про те, що Томи (Хоми, Фоми), одного з дванадцятьох апостолів, не було з учнями, коли до них приходив воскреслий Ісус Христос. А відтак Тома відмовився повірити у воскреслого Бога, аж поки сам не побачить ран від гвіздків і не вкладе в них пальців своїх. Через вісім днів Ісус Христос прийшов до учнів своїх і запропонував Томі торкнутися ран своїх, дорікнувши: "Тома вірував ти, що побачив мене? Блаженні, що не бачили й увірували!" [7, 20].

Скептицизм Томи породив чимало літературних версій, серед яких одна з найяскравіших в українській літературі – оповідання "Апостоли" Віктора Петрова (Домонтовича). Скупа євангельська характеристика Томи доповнюється усіма відомими засобами творення образу, насамперед авторським словом: "Весь народ у Галилеї вірів в Ісуса як в пророка, Месію, царя, Сина Божого.

Тільки Хома не вірив. У нього не було наївної й щирої, подитячому радісної, безпосередньої віри, як у Петра.

Замість славити він перевіряв. Замість дивуватися – перепитував. Зіставляв. З'ясовував. Розшукував свідків" [10, 81]. Але сумніватися не означає зрадити. Швидше навпаки. Саме Хома Невірний передбачив зраду Петра.

Р. Іванчук своєму твору дав жанрове визначення "апокрифічний роман", що разом із заголовком є прямою вказівкою на літературну містифікацію. Роман апокрифічний у тому розумінні, що в ньому домислені відомості з життя біблійного героя.

"Євангеліє від Томи" починається розв'язкою: Тома Невірний після трилітньої науки в Ісуса Христа і довголітньої мандрівки в Оріянський край повертається до Юдеї, усамітнюється в печері Ваді-Кумран на узбережжі Мертвого моря. Тут він має намір написати Євангеліє від імені свого і "стати п'ятим євангелістом, оскільки четверо його попередників на пробу сумнівам історію не ставили, тож і не у всьому доходили істини" (21).

Надзавдання автора означене вже на перших сторінках книги: прихід на праукраїнські землі апостолів Христа, засів "серед слов'янського народу зерна нової віри" (21), доцільність вчення Христа в язичницькій краї. Над берегами Мертвого моря згадує Тома землю "медом і молоком текучу", люд гостинний і працьовитий, і замислюється над тим, чи врятує нова віра цей

народ від підступності ворогів, чи "протверезіє він від мученицької смерті нашого Бога". Тривогою відлунують спогади-розмисли апостола: "Оріяни співають собі й хороводи водять у раю і не бачать підступних сарматів, що рушили з Уралу на слов'янські землі" (25). Подібне знаходимо в романі Н.Дзюбенко: "Сеї народ ніколи не піде по інші землі, але зусібіч небавом посунуть сюди смертні мари" [3, 92]. Прикметно, що саме на зламі тисячоліть письменницька увага так міцно приковується до світоглядних зламів часів ще біблійних, до найскладніших проблем буття. Щоправда, критика завважила дещо штучне накладання в романі Іваничука євангельського контексту на гіпотезу про Оріяньський край. "Цілком природно, що прагнення до національного самоутвердження часто породжує різноманітні міфи, спрямовані на утвердження думки "ми були, є і будемо", але водночас неправомірна їх інтерпретація як єдиної і остаточної істини" [2, 42].

Оріяньський світ, відкритий апостолами для вчення Христа, постає в різних виявах. Загалом оріяни досить толерантно ставляться до нової віри і її носіїв. Волхв Богодар дозволяє освятити землю хрестом в надії на те, що Бог Яхве "не дасть злій силі спустошити колись наш край" (41), однак до цього рішення він приходять через подолання сумнівів. Йому здається, що язическі боги добрі, вони "усі таємниці перед людьми розкрили, Єгова ж примушує сліпо вірити в нього й жорстоко карає тих, хто наближається до потаємного" (40). У розмові з апостолом Андрієм волхв Богодар посилається на біблійні оповіді про первородний гріх, Каїнову печать, Вавилонську вежу. Але він ніяк не може зрозуміти, в чому сутність науки сина Божого – Ісуса Христа. Апостол Андрій говорить про прощення гріхів, яке приніс Ісус на землю, про таємницю Христа, до якої треба доростати душою. Заперечуючи святощі поганські, він прорікає: "Прийде час, коли ви жертovníки свої зруїнуєте, обряди язичницькі забудете й поклонитесь хрестові цьому" (41), на що Богодар відповідає: "Не квапся руйнувати требища наші: храми вчителя твого зможуть вирости тут лише над нашими жертovníками" (41). Отже, йдеться про той релігійний синкретизм, на який в "Дохристиянських віруваннях українського народу" зауважував І.Огієнко: "Люди йшли до Нової віри, але й старої не кидали. Це був дуже родючий ґрунт для т.зв. двоєвір'я, – поєднання старої віри з Новою Християнською. Двоєвір'я є конечний наслідок при всякому сприйманні нової віри: старе, віками набуте, не може відразу забутись" [6, 313].

Іваничук-публіцист у своїх есеях "На маргінесі" стверджує, що "християнська релігія є для нас глибоко національною" [5, 102], і як аргумент наводить той факт, що апостол Андрій Первозванний живим і неушкодженим повернувся після своєї надніпрянської мандрівки в ахейські Патри. І це у той час, коли практично усі апостоли Божі загинули мученицькою смертю, проповідуючи в чужих землях. На питання, "чому цього не сталося з Андрієм в Оріяні?", напрошується цілком логічна відповідь: "А тому, що він потрапив

у край з давно підготовленим ґрунтом для прийняття нової релігії” [5, 102]. Заперечуючи тезу про насильницьке впровадження віри Христа в Україні, письменник схильний вважати, що ”предки українців прийняли християнство без опору, проте, щоб уникнути юдаїзму в новій релігії, одягли всесвітнього Месію в національні шати, про що яскраво свідчить гуцульський іконопис. Шлях до Бога завжди пролягає через Батьківщину” [5, 103].

Отож, не випадково про наближення вихідних постулатів віри оріян і віри Христової у романі так розлого розмірковує і Тома. Його вражає незабгагнена спільність у весняних святах Ярила і Воскресіння, літніх русаліях і Трійці, водохресному обряді, у звичай троєперстя і навіть в одязі юдейських первосвящеників та жреців. Схожими видаються Томі Лада та Марія Магдалина. Мимоволі зринає думка: ”А може, Ісус уже колись сюди приходив?” (39). Замислюючись над перехресними впливами різних світоглядів, різних культур, Р.Іваничук розгортає такі художні оповіді, які містять передусім авторське розуміння рівного становища праслов’янських племен серед інших світів.

Роман збудовано таким чином, що події, які мали місце в Оріяні, перемешуються подіями в Юдеї, розділи про перебування Томи серед оріян чергуються з розділами біблійного часу. І це цілком закономірно, адже перед нами, по суті, роман-спогад. Все, що відбувається у ньому, – це час минулий для головного героя. Зримо зі спогадів Томи постає ландшафт землі над Бористеном, не менш переконливо малює письменник картини землі обітованої: ”Нічого кращого, ніж ці випалені сонцем вапнисті пагорби, які звелися над зеленими улоговинами, покритими пралісами кипарисів, цитрусів і шовковиць, ніколи й ніде не бачив Тома” (53). Або: ”Квапився Тома, йшов не відпочиваючи ні вдень, ні вночі, долав узгір’я й низовини понад річками Хедерою, Ярконою, Кельтом, обходив боком містечка Фарун, Хірбет, Елібру, Хіазму, поки не допав до Єрусалиму – до того самого дому під Єлеонською горою над Кедроном, в якому жив колись власник Гетсиманського саду Марко...” (53).

Характер Томи постає цілісним у своїх протиріччях. Він є втіленням того світоустрою, який існував у свідомості людини епохи раннього християнства. Тома сумнівається у божественній силі Ісуса. Сумніви ці аргументовані долею єврейського народу: ”...Чи ж міг би допустити він, юдей, до такої наруги над нашим краєм, якби був Богом?” (77). Образом, що об’єктивує сумніви героя, в романі виступає Азазель, якого, як відомо, євангелісти, а відтак світова традиція ”поселили” у пустельному просторі. Концептуально взаємини між Томою і Азазелем базуються на думці про те, що сумнів як наближення до істини є універсальним загальнолюдським архетипом, який завжди означає прагнення пізнати земні і небесні таємниці власним розумом. ”Я сумнівався у божественності Ісуса не тому, що не любив або не вірив у його вищість, – зізнається Тома, – невіра моя була протестом проти власної тимчасовості. Щоб змиритися з вічністю, я мусив діткнутися до неї...” (83).

Розвиваючи гностичну традицію, яка обігрувала образ Томи як близьюка Ісуса Христа, Р.Іваничук таке міркування переносить у сферу чисто філософських категорій: "Ми не могли обійтися один без одного, як не може обійтися Вічність без миттєвостей Тимчасовості. Христос був утвердженням, а я досліджував утвердження – через віру й невір'я, згоду й незгоду, бунт і пізнання, через усі засоби, на які спромагається найвища істина на землі – людський розум" (83).

Філософський підтекст роману органічно споріднений з новітніми проблемами глобального характеру, відтак є всі підстави говорити про параболічні змісти твору. Глибокий змістовий пласт, актуальна і дуже конкретна семантика криється у четвертому розділі першої частини "Євангелія від Томи", де мовиться про споконвічне протистояння Південної Оріяни і "темрявичної Півночі". Південь і Північ різняться абсолютно усім. У їхньому протистоянні зустрілися несумісні способи життя, смисл яких закодований в біблійних архетипах. Південь – це земля Авеля – хлібна, медова і молочна, ця земля не знає крові, бо ще молода. У північному ж світі, світі Каїна, панує зла дика сила, яка готова валом рушити на своїх сусідів. Апостол Тома переживає, що край Магога, який набагато дужчий за оріянський, повернеться до нової віри, а потім "хрестом, олжею братолюбною і вірою єдиною зневолить цей благодатний рай" (41).

Конкретний вияв історичного досвіду вгадується у пророцтвах-застереженнях Томи, звернених до оріян: "Ви вже навчені лихом тяжкої війни з сарматами, то спам'ятайтеся хоч тепер: бережіться змішаних плюбів, не впускайте чужинців до хат, не розмовляйте з ними їхнього мовою, не доливайте чужої крові до своєї, огородіться від зайід і станьте недовірливими, як ваш апостол Тома! Бо перемінітесь у безпам'ятне плем'я, мов ті загублені в понизов'ї Данапра рахмани, які не знають свого Великодня, і лише крашанки, що пливуть раз на рік по ріці, нагадують їм, що й вони були колись народом і мали свої свята... Хто твої діти нині, Ладо, чи не стали вони вже брахманським безликим плем'ям? А коли ще й ні, то чи не стануть ними? Хіба ти не бачиш, оріянська богине любові, як після переможених вами сарматів наповзають з півночі у твій край жорстокі роші, котрі землю свою не шанують, не пестять, не розорюють, а тільки прагнуть чужої? Йї не тільки землі займають, а й древню історію вашу за свою беруть йї, пожираючи оріянський хліб, називають себе вашими кормильцями" (74).

Запропонована автором парабола не викликає двозначного тлумачення. Звичайно ж бо йдеться про все те ж "благо цивілізації" для українців, від якого у свій час застерігав Трохим Зінківський (варто зауважити концептуальні збіги в художньому і публіцистичному текстах, власне, заради цього і подаються такі простори цитування): "Цивілізовані дикунки хочуть виїняти ДУШУ з народу, знищити його мораль і культуру. Винародовити. І ось таке цивілізоване дикунство (яке щойно вчора навчилося складати літери цивілізації) бере у свої руки монополію на мову, освіту, культуру. Це цивілізоване дикунство краде у підбитого народу його куль-

туру, його історію, накидає йому й іншим народам свої дикі, деспотичні ідеали, завинені у християнські ризи” [цит. за: 12, 25].

Саме з метою увиразнення ідеологічних міркувань автора події євангельської історії послідовно накладаються в романі на актуальний досвід української нації. Як доречно зауважує В. Антофійчук, ”національний та універсальний контексти органічно співіснують між собою, створюючи картини духовного боріння окремих людей і народів за гуманістичне майбутнє” [1, 69]. Це тим більш справедливо, якщо взяти до уваги автокоментар письменника про те, що написані ним наприкінці ХХ ст. твори біблійної тематики вивершують будову його історичних романів про Україну ”немов баня каплицю: шпиль каплиці з акумульованою в ньому енергією мислення заглядає в майбутнє тисячоліття” [5, 109].

Опрацювавши вітчизняні джерела на стику з візантійськими, старогрецькими, гебрійськими, письменник засобами художнього слова потвердив гіпотезу присутності Оріяни (України) у світовому історичному процесі. Як кожен вартісний твір, ”Євангеліє від Томи” не є заявкою на істину в останній інстанції, а лише спробою авторського осмислення того геополітичного становища нашої прабадьківщини, яке певною мірою відбите у наших пам’ятках ”Послання оріян хозарам” (”Листи до Божого ока”), ”Велесова книга”.

Література

1. Антофійчук В. Євангельський контекст у творчості Романа Іваничука // *Біблія і культура: Збірник наукових статей*. Випуск 2. – Чернівці, 2000.
2. Антофійчук В. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття. – Чернівці, 2000. – 335 с.
3. Дзюбенко Н. Андрій Первозванний. – К., 1999. – 334 с.
4. Іваничук Р. Євангеліє від Томи // *Дзвін*. – 1995. – № 1.
5. Іваничук Р. На маргінесі: Спогади, рефлексії, сюжети // *Безрезиль*. – 1997. – № 11-12.
6. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1991. – 424 с.
7. Євангеліє від Івана. 20, 29.
8. Нагаєвський І. Стародавня Україна в світлі історичних пам’ятників // *Крисаченко ВС. Українознавство*. – К., 1996. – Кн.1.
9. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви. – К., 1993. – 284 с.
10. Петров В. Апостоли // *Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3 кн.* – Кн.2. – К., 1994.
11. Р. Володимир. Андрій Первозванний. – К., 1997. – 220 с.
12. Штепа П. Московство, його походження, зміст, форми й історична тяглість. – 2-ге вид. – Дрогобич, 1997. – 225 с.

ІВАН ОГІЄНКО І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Зоя Швед
м. Київ

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ОСНОВА ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО СВДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ

Достеменно відомо, що процес формування національно свідомої особистості безпосередньо пов'язаний з утвердженням громадянського суспільства. Водночас не втрачає своєї актуальності й питання про основи національної ідентичності у період формування особистості, свідомої своєї приналежності до спільноти, в якій вона живе. Політологи, соціологи, теоретики права та представники інших галузей гуманітарного знання постійно наголошують, що виховання національно свідомої людини є наріжним каменем безпеки нації. Хоча історія розробки цього питання досить давня, все ж таки сьогодні його значення не втрачає своєї актуальності. Для України воно має особливу вагу, про що свідчить численна кількість теорій та ідей, які розроблялися протягом останніх років. Антропологічне та релігієзнавче підґрунтя цієї проблематики особливо наочно представлено творчістю відомого українського гуманіста І.Огієнка.

Однією з важливих тез цього відомого мислителя є твердження, що історична пам'ять народу дає підстави для ствердження власної "автономності", право на незалежний розвиток та вибір шляху, який відповідає тим ознакам національного характеру, якими позначається духовна історія народу, його шляхи культуротворення. Сьогодні добре відомо, що саме в Україні, яка завжди була осередком розвитку культури та науки серед слов'янських народів, обговорювалися ідеї національного розвитку, визначалися напрямки розвитку суспільства.

Національна культура є важливою складовою розбудови державності та підставою для реалізації права на самовизначення, яке безпосередньо пов'язане з наявністю у минулому народу тих джерел, які живили національну свідомість і волю до націобудови.

Цілком очевидно, що українська культура визнана світом, але її яскраві прояви не завжди ототожнюються з її творцем та носієм – українським народом. Народна творчість, яку так високо цінував І.Огієнко, розумілася ним не тільки як скарбниця історичної пам'яті, але і як джерело для розбудови національної свідомості [1, 15]. Досконалість національної культури полягає у тому,

що всі її прояви мають національний колорит та своєрідність, яка знаходить свій вираз та стверджується народом у його повсякденнім житті, у буденності. Ця сучасність думок І.Огієнка підтверджує тезу про те, що в процесі актуалізації націотворчих процесів не можна лишити поза увагою питання національної культури, її впливу на формування національно свідомої особистості. Тому усвідомлення історичної минувшини, як власного багатства, повинно визначати наше ставлення до національних скарбів.

У процесі формування національно свідомої особистості необхідно постійно звертатися до культурної спадщини народу, в якій можна знайти зразки духовного злету та творчого піднесення, які підтверджують здатність спільноти до культуротворчої діяльності. Тому брак "сторінок" історії може спричинити появу невпевненості у власних здібностях та талантах і, як наслідок, надання не завжди виправданої переваги чужим поглядам. Скільки талановитих постатей та створених або сформульованих ними визначальних ідей має українська культура, і скільки з них відомі у світі не як українські? Достатньо переглянути, наприклад, філософський енциклопедичний словник, виданий у Москві, який називає С.Гогоцького, В.Вернадського, П.Юркевича, Д.Велланського російськими науковцями, значний науковий доробок яких лишив помітний слід у розвитку російської філософської думки. Слушною та вартою уваги з цього приводу є думка І.Огієнка про те, що до української культури повинні залучатися усі надбання, які творилися у річищі української історії. "Єдина правдивонаукова думка: звати українськими всі ті твори, що написані українцями або написані на українській землі, або що мають виразні ознаки нашої мови" [1, 21].

Життєспроможність національної культури може бути правильно оціненою, якщо звернутись до аналізу її здатності бути засвоєною інонаціональним оточенням. Щодо української культури, як справедливо зазначав І.Огієнко, то її "життєва сила" була підтверджена самою історією, коли здобутками української культури вдало користувалися в Росії, Польщі, Литві. Але, з іншого боку, не менш важливим є наявність у культурі тих векторів, які спрямовані назовні, таких спільних зі загальносвітовою культурою змістів, які дозволяють нації, що володіє даною культурою, входити у загальносвітове співтовариство, відчувуючи близькість до нього, сприймаючи зовнішні впливи, трансформуючи їх так, щоби з часом ставитися до цих нових культурних надбань як до "своїх". Для І.Огієнка відкритість української культури була репрезентована фактом впровадження християнства, яке на українських землях перебрало національні прикмети народної культури. Окрім цього, демократична ознака культури України дається взнаки, коли мова заходить про появу ліберальних політичних поглядів та їх розповсюдження на теренах Російської імперії [1, 72].

Поширення культури залежить від наявності у суспільстві тих установ (школи, друкарні, бібліотеки), використовуючи які суспіль-

ство спроможне відтворювати корисні для себе світоглядні орієнтири та настанови, у межах яких твориться та проявляє себе національна свідомість, визначаючи пріоритети для дії. І.Огієнко завжди використовував наявну в українських колах високу самооцінку, яка дозволяла йому захоплено і водночас обґрунтовано оцінювати перебіг історії в українському культурному просторі. Підтримкою національного почуття та об'єднуючим фактором спільноти може бути діяльність видатних постатей, які через певні обставини стають проводирями у справі формування національної ідеї [2, 21]. Наголошуючи на відмінності української культури від інших, "споріднених" з нею, І.Огієнко акцентував увагу на її народному характері, що дозволило зробити висновок: українська національна культура, творена народом та його видатними особистостями, у своїй єдності та довершеності може стати джерелом для усвідомлення права на самостійне існування. Ця теза актуальна для України і у XXI ст.

Феномен історії, протягом якої плекається національна культура та формується національна свідомість, завжди був наріжним каменем у роздумах І.Огієнка. Він справедливо наголошував на тому, що ці три складові (історія, свідомість, культура) визначають природне право спільноти на національне буття, на розбудову та втілення "національних сподівань".

Важливим фактором становлення національносвідомої особистості є національно об'єднуючий чинник – мова, розуміння якої не обмежується визначенням її як засобу спілкування у побуті та у процесі соціально-економічної взаємодії, але й включає мову пісні та літератури, торгівлі та судочинства, уживання національної мови в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Саме це, за визначенням І.Огієнка, є підставою для забезпечення свідомої національної єдності, а сьогодні і національної безпеки. "Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості.

Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національної організації. Мова – душа кожної національності, її святощі, найцінніший скарб... звичайно, не сама мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара і нова культура, ознаки нашого національного визнання.

Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найяскравіший вираз нашої психіки. Це найперший сторож нашого психічного я..." [1, 126].

Єдність психологічного "Я", про яке писав І.Огієнко, визначає таку сукупність емоційно-вольових і чуттєво-пізнавальних потенцій свідомої особистості, яка протягом свого життя прилучається до національної історії та відтворює у межах своїх можливостей національні культурні змісти, що своєю чергою формує національно свідому особистість.

Література

1. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Фірма Довіра, 1992. – 141 с.
2. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Українське монашество / Упоряд., авт. іст. біогр. нарисів та коментарів М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 396 с.

Анотація

У статті "Історична пам'ять як основа виховання національно свідомої особистості" здійснено аналіз концепції І.Огієнка про складові націобудування в аспекті виховання та формування національно свідомої особистості. Особливу увагу зосереджено на визначальному впливі історичної пам'яті, мови та культурної традиції, презентованій у спадщині народу, нації, для виховання у особистості почуття національної гідності.

The thesis, "Historical Memory as a Foundation for the Development of a Personality with National Consciousness", analyses I. Ohienko's concept of the elements necessary for nation building, especially the aspects of nurturing and forming of a personality with national consciousness. Special attention is paid to determining influences, such as historical memory, language and cultural traditions, preserved in a people's inheritance, which engender, in the individual, the development of feelings of national dignity.

Елеонора Федорчук
м. Кам'янець-Подільський

ІВАН ОГІЄНКО І РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ШКОЛЯРІВ

Розбудовуючи національну освіту, ми шукаємо теоретичну і практичну базу для доведення необхідності висунення тих чи інших положень: особистісної орієнтованості, духовності, громадянськості, творчості. У своїх пошуках ми неодноразово звертаємося до зарубіжного досвіду, досвіду прогресивних педагогів світу. Це, звичайно, добре, тому що допомагає Україні увійти в європейський простір. Головне, щоб ми не забували при цьому власні витoki, досвід та теоретичні узагальнення кращих українських педагогів: Г.Ващенка, А.Макаренка, С.Русової, В.Сухомлинського. І безперечно, в одному ряду з ними стоїть неординарна постать державного та релігійного діяча, просвітника й педагога Івана Огієнка. Попри різноманітну діяльність він завжди залишався Вчителем: учнем, який виконував учительські функції, учителем середньої школи, членом "Товариства поширення освіти", методистом, міністром освіти УНР, ректором Кам'янець-Подільського держав-

ного українського університету тощо. У педагогічному доробку І.Огієнка чітко простежується його підхід до побудови державної політики в галузі освіти та визначення мети виховання як необхідності формування вільної, гуманної, морально досконалої, творчо розвиненої, національно свідомої особистості.

Реально така можливість настала у сучасній Українській державі.

Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.) як один із стратегічних напрямів розвитку освіти у першій чверті ХХІ століття визначає національний характер освіти і національне виховання як органічну складову освіти, що має на меті "виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнародних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури" [2].

Як стверджував І.Огієнко, національна свідомість особистості є основою для формування такої якості, як громадянськість, яка повинна мати практичне втілення у служінні своєму народові, вільній Українській державі. Громадянська активність – це реалізація національних інтересів, виконання вимог, що висуваються державою. Вона повинна охоплювати такі ознаки, як активне пізнання й поширення української культури, традицій, пошану до історичної пам'яті, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи, готовність до відстоювання інтересів Батьківщини в мирний час і до захисту її від окупантів. Особливо актуальними є думки І.Огієнка щодо дбайливого ставлення до своєї мови, самовдосконалення в ній, його погляд на мову " як душу кожної національності", її найцінніший скарб" [3, 239-240].

Проблема громадянської освіти та громадянського виховання актуальна сьогодні не лише в Україні, а й у світі. Про це свідчить "Декларація і програма виховання громадян в дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав і обов'язків", прийнята на 104 сесії Комітету Міністрів Ради Європи (членом якої є й Україна), яка відбулася 6-7 травня 1999 року в Будапешті з нагоди 50-ти річчя цієї організації. Парадигма глобальної мети європейського громадянського виховання містить такі основні положення: формування громадянської позиції кожної конкретної людини; побудова гідного суспільства на всіх рівнях життєдіяльності індивіда (держави, сім'я, школа); відчуття європейської спільності й водночас збереження національних особливостей; забезпечення всіх громадян реальним правом отримувати знання і навички, необхідні для повноцінного життя і діяльності у громадянському суспільстві [1, 8-9]. Спільні для країн Європи ціннісні характеристики – любов до Батьківщини, співчуття, гідність, солідарність, толерантність, єдність, взаємність, безпека, демократія, активність, свобода, правосуддя і мир – у переважній більшості ідентичні тим цінностям, які у свій час проповідував І.Огієнко.

Кожна країна по-своєму розв'язує проблему формування національної і громадянської свідомості.

Дослідники визначають універсальні принципи громадянської освіти: неперервності, міждисциплінарності, зв'язку її з практичною діяльністю, інтеграційності, інтеркультурності [5, 17-18]. Щодо України, то проблема полягає в оптимальному поєднанні універсальних підходів до громадянської освіти та громадянського виховання й особливостей українського державотворення. О.Сухомлинська, один з авторів "Концепції громадянської освіти в Україні", стверджує, що "сьогодні в Україні – з одного боку, процеси державотворення вимагають єднання на основі формування громадянських якостей спільноти, проявів громадянськості та відповідних вчинків відносно ідеї державності, а з іншого простежується підхід до громадянськості, як абсолютної якості, риси індивіда" [7, 21].

На жаль, в Україні спостерігається тенденція негативного ставлення до своєї країни, неприйняття громадянських норм і цінностей. Про це, зокрема, свідчать результати соціологічного дослідження Українського інституту соціальних досліджень і центру "Соціальний моніторинг". 48% респондентів 1517 років хотіли б народитися й жити в іншій країні, 42% – не пишуться своєю належністю до громадянства України. Лише 44% юнаків ствердно відповіли на запитання "Чи пішов би ти захищати свою країну у випадку війни?". На запитання "Чого б найбільше ви хотіли досягти в житті?" відповідь "Принести користь своїй країні" обрали тільки 12% опитаних [6, 61-63]. За матеріалами Інституту соціальної та політичної психології лише 37,7 відсотка студентів педвузів підтвердили бажання бути громадянином України за умови вільного вибору громадянства [8, 12]. Це й не дивно, бо вчителі поставлені в Українській державі за межу виживання. Але ж не варто забувати, що врятувати суспільство, українську націю може лише освіта, школа, вчитель, який допоможе молоді "зміцнитися духом, набираючись мудрості", до чого закликав у своїй проповіді "Добре виховуємо нашу молодь" митрополит Іларіон – Іван Огієнко.

Формування громадянської позиції, залучення школярів до активного життя вимагає відродження таких соціальних утворень, як громадські дитячі та молодіжні організації і об'єднання, позашкільні заклади освіти. Перспектива бути в організації приваблює переважну більшість дітей і підлітків. І.Огієнко писав: "Ціла інтелігенція мусить найпильніше дбати, щоб організувати добру позашкільну освіту для свого народу" [4, 41].

Кращі представники української інтелігенції дійсно дбають про підростаюче покоління, його громадянську та національну сутність. В Україні створено громадянську організацію "Фонд "Освіта для демократії", Інститут громадянської освіти при Національному Університеті "Києво-Могилянська Академія", який запровадив проект "Українська мережа" громадянської освіти". Ме-

тою цього проєкту є поширення через телекомунікаційну мережу знань про демократію, громадянські права та відповідальність, державний устрій України. Формуванню світогляду школярів, виробленню навичок самоврядування сприяє низка гуртків, секцій, об'єднань, товариств, організацій. Це і найчисленніші всеукраїнські дитячі та юнацькі громадські організації, такі як Спілка піонерських організацій України, Українське дитячо-юнацьке товариство "Січ", Українська скаутська організація "Пласт" та ін.

Особливої уваги заслуговує поширення в Україні Гуртків Плекання Української Мови, ідею організації яких висловлював због часу І.Огієнко, розуміючи виховний вплив таких об'єднань на збереження й поширення української мови, пісні, обрядів та ін. Започатковані в 1991 році, вони охопили понад шість десятків населених пунктів України і продовжують множитися завдяки ентузіастам – учителям української мови з різних куточків України та інших країн, де є українська діаспора. У м. Філадельфії (США) була створена Українська Світова Спілка Професійних Учителів (УССПУ), яка поставила собі за мету об'єднати українських учителів у всьому світі. Вона провела вже сім з'їздів УССПУ. Очолоє її вчитель біології, українець за походженням, п. Зіновій Квіт. Педагоги Кам'янець-Подільської ЗОШ №16 відгукнулись на його звернення, опубліковане в газеті "Освіта", і створили осередок УССПУ на чолі з вчителем-методистом Федірко Аллою Григорівною. Крім учительських з'їздів, УССПУ організує під своїм крилом українську шкільну молодь світу в Гуртках Плекання Української Мови (ГПУМ). Основний зміст роботи цих гуртків – проведення свят української мови, підтримка видавничої діяльності і, найважливіше, організація спілкування українською мовою для дітей, які хочуть поліпшення її як в Україні, так і в діаспорах. Починаючи з 1995 року, щороку гуртківці збираються влітку в табори для обміну досвідом, спільних мандрівок, ігор, виховних програм. Кам'янецькі гуртківці разом із своїм керівником А.Г.Федірко побували в такому таборі в Румунії. І в Кам'янці-Подільському двічі (у 2001-2002 р.р.) функціонував Міжнародний дитячо-юнацький табір Гуртків плекання української мови. Перший табірний збір зусиллями Зіновія Квіта, американських спонсорів з м. Чикаго та А.Г.Федірко, заступника голови координаційного центру Гуртків Плекання Української Мови під опікою Української Світової спілки Професійних Учителів, об'єднав представників українського народу з м. Кам'янця-Подільського, з м. Енергодар Запорізької області та румунських українців з Мармурового повіту. Як виявилось, в цьому живописному куточку Карпат 500 років тому заснував українське поселення один з князів Коріатовичів, вигнаний братами з Кам'янця за перехід у православну віру.

Другий з'їзд табору зібрав дітей із шахтарської Донеччини (м. Воловахи) та з Придністров'я (м. Бендери). Протягом десяти табірних днів гуртківці знайомилися з історичними пам'ятками міста

і району, зустрічалися із цікавими людьми, проводили уроки української мови, української літератури, уроки пам'яті, уроки дружби тощо. Завершувалася табірна зміна поїздкою до Києва на світовий з'їзд Гуртків Плекання Української Мови у дні святкування Дня незалежності України. Там збиралися діти з 10 подібних таборів із різних куточків України та Європи. Додому вони везли незабутні враження і любов до української мови, культури, історії. Зрозуміло, що подібні акції сприяють гуманістичному вихованню дітей, підлітків, молоді на основі загальнолюдських цінностей, норм і традицій української та світової культури, формуванню громадянських якостей українських школярів, їхньої свідомої громадянської позиції. На часі – розширення такого спілкування, в першу чергу, за рахунок студентів-філологів, фінансова підтримка з боку місцевої адміністрації, утворення нових об'єднань, спілок чи товариств, які б сприяли розвитку позитивного ставлення до української мови, культури, бо, на думку І.Огієнка, без цього народ втрачає найсильніший двигун "свого духовного розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво". Українську державу може і повинна врятувати українська освіта, формуючи національну самосвідомість.

Література

1. Гриценчук О. Формування громадської свідомості (Європейський аспект) // Рідна школа. – 2002. – № 10.
2. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 24 квітня 1 травня 2002 р.
3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Репринтне видання 1918 р. – К.: Абрис, 1991. – 273 с.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Жовква, 1936. – 72 с.
5. Рогозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі європейського досвіду// Шлях освіти.– 1999. – № 4.
6. Степаненко В. До проблеми посткласичної концептуалізації соціальних змін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 45.
7. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості і школа в Україні // Шлях освіти. – 1999. – № 4.
8. Щербань П. Національне спрямування навчально-виховного процесу закладів освіти // Рідна школа. – 2000. – № 10.

Анотація

У статті проводиться паралель між поглядами І.Огієнка на шляхи розвитку громадянської свідомості школярів та сучасним станом цієї проблеми в Україні. Обґрунтовуються педагогічні умови успішного національного виховання. Наводяться приклади з роботи передових педагогів щодо формування позитивного ставлення школярів до рідної мови, історії, культури, виховання патріотичних почуттів.

In the given article the parallel is being shown between I.Ohienko's views on the ways of the development of the civic consciousness of the schoolchildren and the modern state of this problem in Ukraine. The pedagogical conditions of the successful national upbringing is being motivated. The examples are being proposed from the work of the progressive teachers dealing with the formation of the positive pupils' attitude to the native language, history, culture, upbringing of patriotism.

Лариса Ляхоцька
м. Київ

ДОБРИЙ ПІДРУЧНИК – ШЛЯХ ДО УЧНЯ (ІВАН ОГІЄНКО ЯК АВТОР І ВИДАВЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА)

Реформа школи, зміна її структури (12-річний термін навчання), перехід на платні підручники, якнайповніше й вчасне забезпечення ними школи, створення навчальної книги нового покоління за новими стандартами – це проблеми, з якими зіткнулася вся освітня система України, видавництва, науковці, батьки та учні.

На підставі вивчення науково-педагогічної літератури (Я.Кодлюк. Розвиток підручникотворення в початковій освіті України в 6080х роках ХХ століття. // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 50-54; Л.Бондарчук. Методику підказує текст: навчальний посібник – Тернопіль: МальваСО, 2001. – 160 с.), дискусійних матеріалів на шпальтах педагогічної преси (М. Філь. Реаніматор української книги // Українське слово. – 2002. – 5-11 грудня; А.Гурій, М.Бурда, В.Волинський. Навчальний підручник для 12-річної загальноосвітньої школи // Освіта України. – 2001. – 30 травня; І.Подолук, Т.Карбовнича. Реформа школи: проблеми створення і видання нових підручників. // Освіта України. – 1999 – № 4), критичного аналізу з досвіду минулого (на прикладі педагогічної спадщини Івана Огієнка) визначимо актуальні проблеми та пріоритетні завдання українського підручникотворення на сучасному історичному етапі.

На нашу думку, основною причиною, яка лежить в основі проблеми, є відсутність систематизованих і стандартизованих, узгоджених з науковцями, практиками-вчителями, навчальними програмами дидактичних основ підручникотворення. Наслідком чого є теоретичне переобтяження змісту, збільшення обсягів підручника, складність виконання окремих санітарно-гігієнічних вимог, зокрема дотримання правила мінімізації обсягу і ваги.

Узагальнюючи дослідження науковців, пропозиції видавців, педагогів-практиків, батьків щодо поставленої проблеми, відзначимо, що сьогодні для обґрунтування теорії підручникотворення зроблено багато, але в практичній реалізації її результатів, зокрема створення нормативних і стабільних підручників, є ще багато невиріше-

них питань. Разом з тим оперативність її розв'язання актуалізується потребою повно і й систематично забезпечувати навчально-виховний процес підручниками, іншими засобами навчання при повному переході школи на 12-річний термін навчання.

Нами визначено, що для успішного виконання завдань освіти пріоритетним напрямом, стратегічною метою підручникотворення є забезпечення всіх учасників навчально-виховного процесу 12-річної загальноосвітньої школи нормативними і стабільними підручниками з усіх базових та спеціальних навчальних дисциплін (предметів), які за змістом, методикою подачі й пояснення навчального матеріалу відповідають оновленим навчальним програмам та психолого-педагогічним, санітарно-гігієнічним вимогам, закономірностям процесу навчання, самонавчання учнів.

Кожен, хто почав працювати над підручниками, стає перед принципово новою проблемою: як в одній книжці, з одного боку, реалізувати всі змістовні лінії навчальної програми, а з іншого – не допустити перевантаження учнів, пам'ятаючи, що підручник – тільки складова процесу навчання, хоча й дуже важлива.

Створювати повністю нові комплекти підручників для учнів нового тисячоліття – справа не з легких. Але, як вважає головний редактор Державного спеціалізованого видавництва "Освіта" Ольга Іванова, становлення українського підручника відбулося [1].

На прикладі підручника з рідної мови звернемося до витоків українських підручників, оскільки оновлення змісту освіти вимагають аналізу досвіду минулого з метою виявлення певних тенденцій, що дасть змогу розвинути прогресивні ідеї, позитивні надбання, уникнути помилок і прорахунків.

Вивчення педагогічних напрямів в освіті доби Української Народної Республіки, зокрема підручників і методичних посібників відомого мовознавця, педагога-науковця, одного з фундаторів системи національної освіти доби визвольних змагань 1917-1920 рр. І.Огієнка, дозволить поглибити і збагатити сучасні науково-методичні підходи щодо укладання підручників з рідної мови, коли зараз так гостро стоїть проблема мовної освіти в Україні, орієнтованої на виховання самостійної, творчої особистості, носія сучасної мовної культури.

Творчі здобутки І.Огієнка та його колег, педагогів ХХ століття, сьогодні дають можливість будувати національну мовну освіту, виходячи з її органічного поєднання з національною історією і народними традиціями, культурою, літературою, етикою, естетикою, екологією, риторикою, живописом, музикою, іноземними мовами. Таке інтегративне вивчення рідної мови, на наш погляд, сприяє передусім формуванню загальної культури особистості, розвитку її духовної та естетичної сфер, вихованню патріотизму і моральних переконань, що складає основу нового типу поколінь, бо мірою розвитку суспільства завжди була міра духовної сутності людини. Не останню роль в цьому процесі відіграють шкільні підручники.

Підручник з рідної мови, який відповідає змісту національної освіти, вимогам життя, дасть змогу вчителеві забезпечити оптимальну ефективність навчального процесу і стане, як вважав І.Огієнко, загальноукраїнським надбанням [2].

Як і навчальні програми, підручники з рідної мови на кожному новому етапі розвитку методичної думки мають відповідати новим вимогам до їх створення.

Аналіз педагогічної спадщини педагога показав, що свої погляди щодо дитячих видань І.Огієнко відобразив у низці статей на сторінках журналу "Рідна мова": "Лемківський буквар" [3], "Мова дитячих видань" [4], "Як укладати початкові читанки" [5]. Педагог вважав, що саме з першого підручника-читанки, з якої починає школяр вивчення рідної мови, людина стає причетною до національних культурних надбань. Саме тим зумовлена така велика увага вченого до створення підручників для початкової школи.

На підставі вивчення науково-методичних праць І.Огієнка нами визначені основні педагогічні вимоги вченого щодо укладання шкільних підручників з рідної мови, головне призначенням яких виховуючи навчати. Підручник повинен бути написаний сучасною літературною мовою: "Це є загальнопедагогічна вимога навчань у цілому світі, відступлення від цієї засади сильно пошкодить нашій культурі" [5]. Знання синтаксичної специфіки української мови, яке отримує молоде покоління за підручником, трансформуючись у мисленні, сприятимуть її самобутності та неповторності. Чіткість формулювання визначених правил виховують культуру розумової праці, що перебуває в діалектному зв'язку з культурою мовлення.

І.Огієнко з великою увагою ставився до наукових методів у мовознавстві, які визначали нові підходи до навчання рідної мови: "Шкільні наші підручники десятки літ pozостаються незмінні, не освіжуються науковим вимогам, а через це і вчительство, і самі учні не шанують їх, чому звичайно якоїсь помітної користі вони не приносять" [6]. Учений вважав науковість змісту навчального матеріалу одним із шляхів формування світогляду у школярів, що є складовим компонентом загальнокультурного розвитку. Початок виховання культури усної та писемної мови за І.Огієнком, становить наявність елементів каліграфії та обов'язкове наголошування у підручниках з рідної мови.

Мовний матеріал під час ілюстрації граматичних правил доцільно використовувати в поетичній формі: "Вірші – окраса підручників з мови", авторами яких повинні бути тільки рідномовні класики. Текстовий матеріал для читання за своїм змістом має відображати загальнолюдські, духовні цінності – любов до людини, доброту, милосердя, чесність, працелюбність, бережливе ставлення до природи. Педагог вважав навчання рідної мови на такому матеріалі могутнім засобом і шляхом реалізації мети гуманістичного виховання, становлення особистості з різнобічним розвитком, яка не лише самостійно мис-

лить, а й має моральні переконання. Завдяки текстам українознавчої тематики школярі зможуть глибше засвоїти багатогранні функції рідної мови (світоглядну, культуро-акумуючу, пізнавальну, етичну, естетичну, комунікативну та ін.), осягнути тенденції розвитку українського народу від давнини до сучасності, усвідомити особливості його ментальності, відчути кровну і духовну спорідненість з ним.

Кожна підручна книга з мови, за І.Огієнком, повинна мати відповідне поліграфічне оформлення: якісний папір, певний розмір рядків, визначення чорною літерою правил, без коректурних помилок, першокласне виконання малюнків, світлин, таблиць та інших засобів наочності, що сприятиме вихованню естетичних смаків, любові до навчальної книги та культури стосунків з нею. Педагог наголошував на необхідності правильного мовного оформлення підручника з рідної мови: дотримання загальноукраїнської шкільної термінології, правильний книжковий перенос слів з рядка в рядок, бездоганна розстановка розділових знаків, оскільки вчить і виховує не тільки зміст підручника, а й його мова.

Визначивши власні погляди щодо укладання навчальних книг і розробивши удосконалені програми з рідної мови, вчений створив також цілу низку підручників та посібників для школи й самонавчання: "Українська граматика" (Київ, 1918), "Рідне писання" (Київ, 1918), "Курс украинского языка" (Київ, 1918), "Граматика малої Лесі" (Варшава, Жовква, 1935), "Рідне слово" (Жовква, 1937), "Український правопис і основи літературної мови" (Жовква, 1933), "Наглядна таблиця для вивчення знаків розділових" (Львів, 1923), "Наглядна таблиця для вивчення побічних речень" (Львів, 1923), "Наглядна таблиця українського правопису" (Жовква, 1923), "Наглядна таблиця милозвучності української мови" (Жовква, 1923)", "Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизм для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства" (Жовква, 1936) та інші близькі до підручничого жанру посібники, які побудовані за принципом виховуючого навчання, що дає можливість не лише переконливо викладати відомості та збагачувати знаннями з рідної мови всіх, хто навчається, а й створювати умови для їхнього гармонійного духовно-культурного зростання.

Появу нових підручників чи посібників, циклу лекцій чи курсів з рідної мови І.Огієнко пояснював "консервативністю існуючих шкільних граматик". Опрацьовуючи новий граматичний матеріал, автор ставив перед собою завдання "відсвіжити нашу науку рідної мови" [7].

Характерною особливістю багатьох підручників, створених відомим педагогом ("Українська граматика", "Рідне писання", "Рідне слово" та ін.) є те, що, крім оновленого змістового наповнення, вони відзначалися оригінальною побудовою мовного матеріалу, саме це сприяло популярності навчальних видань І.Огієнка, які відповідали основним принципам навчання.

У підручниках з рідної мови педагог дотримувався передусім принципу загальної доступності. Цьому сприяв й ілюстративний матеріал: простота малюнків, максимально унаочнений сюжет. Щоб створити сприяючі умови в навчальному процесі, вчений вводив навіть евфемічний термін: не "твір за картиною", а – "оповіданнячко..." – про те, "як ми писанки писали..." [8].

Характерним для підручників є й дотримання принципу наростаючої складності: від "спишіть і підкресліть", "придумайте і запишіть", "спишіть і запам'ятайте..." до усвідомленого творчого моменту для написання "оповіданнячка" на тему "Свиридко-штукатур" [9].

Принципи навчання за підручними книгами І.Огієнка ґрунтуються на якнайменшому запам'ятовуванні. "Я дбав, щоб кожен урок вести так, щоб висновок приходив сам собою і щоб мої висновки були дітям тільки на повторення" [9, 2 обкладинки]. Весь навчальний матеріал автор подає двоплощинно: щоб діти, окрім граматичного тексту, могли "більше збагнути сам процес життя мови", адже початкова граMATика – то "маленький курс українознавства..." [Там само].

Часто використовував педагог і принцип взаємопосилань, скрупульозно впроваджував принципи наступності, що є типовими у підручниках для середніх, вищих шкіл та самонавчання, прикладом цього є "Краткий курс українського языка", "Рідне слово", "Український правопис і основи літературної мови" та ін. Підручники, побудовані за такими принципами, на наш погляд, виконують функції своєрідних "координаторів" різноманітної інформації з мови, що поглиблює знання працюючого з ними, сприяє вихованню культури праці з книгою.

Звернемо увагу на особливості побудови навчальних підручників з рідної мови І.Огієнка, які мали значні відмінності від підручників того часу: "Початкової граMATики української мови" О.Курило, "Короткої граMATики української мови" П.Залозного, "ГраMATики української мови" В.Сімовича, "Української граMATики на русском языке" Н.Грунського.

У процесі укладання лінгво-дидактичних книг педагог І.Огієнко дотримувався методу навчання граМОти, який був на той час прогресивним явищем, а в практику сучасної початкової школи повернувся порівняно недавно. Таке навчання, що відповідає закономірностям української мови, на наш погляд, дуже важливе для початкового формування та удосконалення звуковимови, розвитку мовного слуху, розумових операцій, мовленнєвої культури взагалі.

Структуру підручників складала тексти основного, додаткового та пояснювального характеру і позатекстові компоненти: запитання і завдання, пам'ятки, зразки виконання вправ, таблиці, написи-пояснення до ілюстративного матеріалу, вправи, світліни, малюнки, апарат організації засвоєння ("Вступ", "До вчителя", "Передмова"), апарат орієнтування (зміст, бібліографія).

Усі правила чітко розмежовані та виділені шрифтом різного розміру, мали різний вигляд і вид (жирний шрифт, курсив, розрядка).

Для підкреслення певних граматичних явищ І.Огієнко широко використовував горизонтальні та вертикальні лінії, фігурні дужки, цифри тощо. Розподіл всього матеріалу за параграфами та включення додаткових показників додавало книгам простоти, чіткості та ясності.

За змістом підручники дають знання з синтаксису, фонетики, морфології, орфоенії, орфографії, історичної граматики, лексикографії, тобто охоплюють майже всі розділи мовознавчої науки, що сприяє передусім національно-мовному вихованню особистості, збагачуванню її світосприймання, допомагає опанувати культуру мови.

Таким чином, І.Огієнко пропонував інноваційну для того часу технологію навчання рідної мови за підручником, яка була перевірена автором у процесі практичної педагогічної роботи в навчальних закладах, мала значний виховний потенціал.

Глибоко розуміючи лінгво-психологію того, хто вивчає рідну мову, вчений пропонував проводити кожен урок так, щоб на основі виучуваного мовного явища робився самостійний умовивід, а підручникові правила подавалися тільки для повторення та для самоконтролю. Такий лінгво-дидактичний метод сприяв формуванню пізнавальної самостійності, розвитку творчого мислення, розумових здібностей, умінь узагальнювати, аналізувати, визначати головне, що є складовими розумового виховання.

Кожна лекція-урок будувалася, за І.Огієнком, з чотирьох частин. Спочатку подавався матеріал, на основі якого вчитель проводив урок. Для цього автор підручників пропонував або цілі оповідання, які треба читати вголос з наступним аналізом, при цьому потрібні місця виписувати на дошці, записувати короткі приклади і робити певні висновки.

Запитання до уроку у підручнику подавалися дрібним шрифтом після прикладів. Для вчителя – це план уроку, для учнів – план пригадування вивченого на уроці. Педагог надавав великого значення записаному на дошці плану, вважав його стимулюючим засобом щодо активізації мислення дітей у певному напрямі під час закріплення знань, забезпечення логіки ведення уроку.

Для учнів, які мають слабку пам'ять і несвоєчасно роблять підсумки, І.Огієнко рекомендував подавати висновки з підручника у вигляді записів на дошці. "... Їх читають діти вдома тільки для повторення, що надруковано чорним шрифтом, повинно завчити кріпше і більше" [9, 2 обкладини]. Спрямовуючи таким чином свою лінгво-дидактичну діяльність, педагог мав можливість здійснювати педагогічний вплив на кожну дитину. Такий індивідуальний підхід до школярів при навчанні рідної мови виховував у школярів передусім упевненість у собі, бажання вчитися, самостійно працювати, пробуджував інтерес до змісту навчального матеріалу і, як підсумок цього, забезпечував виховання високої мовної культури.

Педагог спонукав мислити, пропонуючи чимало вправ програмового змісту за типом: "Спишіть слова з тим звуком, який

потрібно. Ні(ж, ш)ка, соло(д, т)кий, сла(б, п)кий і т. д.” [9, 8]. Або: ”Спишіть речення і замість + поставте потрібний звук. Будь й малому р+дий. Гуси йшли р+дком. Треба зн+ти, як пчіл з дерева зн+ти...” та ін. [8, 23].

Творчі вправи з підручників І.Огієнка за своїм змістом і методами виконання наближали учнів до конкретних життєвих ситуацій. Зокрема, в розділі ”Фонетика” ”Української граматики” знання про звуки педагог закріплював у низці тематичних вправ, завданням яких було ”прислухатися, розізнати та записати звуки скотини, птиці та домашніх тварин” (задача 12), ”дописати речення: Собака гавкає. Овечка... Свиня... Кінь...” (задача 13). Які звуки можна почути від неживої природи: ”коли іде дощ, як вода в млині з колес падає, грім гримить, буря віє, дзвін дзвонить” (задача 14) [8, 11-12].

У процесі вивчення теми ”Правопис української частки з” у ”Рідному писанні” І.Огієнко пропонував дописати, що з чого роблять, підкреслюючи при цьому слова-частки з або с” (задача 53) чи ”розпитати у матері і записати все, з чим борщ варять. Скрізь підкреслити з” (задача 54) [8, 28].

Різноманітність практичних методів навчання (вступні, пробні, тренувальні, контрольні вправи, вправи для читання та ін.) у підручниках І.Огієнка давало можливість учителю вибирати з них необхідне, маючи при цьому простір для власної творчості, що в свою чергу сприяло вихованню вчителя як фахівця.

Отже, на нашу думку, при складанні підручників учених мав на меті тільки орієнтувати вчителя на них, оскільки тут конкретизується навчальна програма, показується, який зміст має бути вкладено до відповідних тем, як потрібно трактувати ті чи інші питання програми й направляти роботу учнів. Підручник, за І.Огієнком, потрібен передусім для підготовки домашнього завдання учнів і під час повторення.

Педагог, звертаючись до учителя, закликав не розглядати підручник як щось абсолютно досконале в усіх відношеннях за змістом, пропонував нерідко змінювати його: ”...якби вчитель признав якогось мого уроку або задачу зайвими, нехай проміне їх. Коли вважаєте потрібним, міняйте мій порядок” [8, 2 обкладини]. Крім того, знаючи, що зміст підручника надто конспективний і недостатній для поглибленого вивчення предмета, вчений пропонував вчителів доповнювати матеріал навчальної книги додатковою інформацією. Для домашнього завдання учням пропонувалися завдання пошукового характеру, виконання яких вимагало широкого використання місцевого краєзнавчого матеріалу, якого в підручниках немає. Педагог вважав, що від особистості вчителя, його любові до своєї справи залежить виховний ефект навчання. Адже вчитель-словесник формує позитивні мотиви навчання, вміння терпляче вчитися, сприяє розвитку мислення, розумових здібностей дітей, активності та творчій ініціативі, удосконалює культуру їхнього усного і

писемного мовлення. Він організує процес виховання, створює умови для формування у школярів переконань, які стають мотивами викликати в своїх учнів любов, пошану та зацікавлення до рідної мови, а це призведе до глибокого вивчення її" [10].

Глибокі знання з дитячої психології, широка ерудиція з питань мовознавства, історичної граматики, педагогіки школи допомогли І.Огієнку зробити помітний внесок у розв'язування дидактичних проблем поглиблення наукових основ навчального процесу через призму виховного.

Серед концептуальних положень рідномовного виховання педагога важливе місце посідає проблема самонавчання. І.Огієнку наголошував, що шлях свідомого громадянина – безперервна освіта: від родинного виховання, рідномовного впливу церкви до здобуття фахової освіти, а також постійного удосконалення здобутих знань – такий шлях свідомого громадянина: "Літературна наша мова... і далі росте так, що кожне десятиліття складає добу в житті нашої мови. Щоб не позостатися назадником і щоб не стримувати нормального зросту своєї літературної мови, мусить повторити її собі..." [11].

У зв'язку з цим учений створював підручники не тільки для школи, а й для самостійного навчання. Серед них – "Курс українського язика" (1919), "Українська граматична література" (1918), "Українська мова. Бібліографічний покажчик до вивчення української мови" (1918), низка наочних таблиць для школи і самонавчання (1923), "Рідне слово" (1934) та ін.

Такі видання для самостійного поглиблення знань з рідної мови підкреслюють андрагогічну рису творчості І.Огієнка, яка становить окрему технологію навчання. Покажемо, що це є посібник "Курс українського язика. Из лекцій по истории украинского языка".

Опора на російську мову при висвітленні явищ української у названому виданні є виправданою тому, що переважна частина зросійщених українців, хоч і не з власної вини, українською мовою володіли лише на побутовому рівні, як другою. На жаль, ця проблема актуальна й досі.

"Курс українського язика" розрахований як на вчителів, так і на усіх, хто прагне досконалих знань з української мови і бажає знати її історію, закономірності розвитку, сферу використання. Про це свідчить науковий, але доступний характер викладу матеріалу, який досягається через методично доцільне структурування: базовий мінімум, довідки про написання та вимову, історичний коментар, бібліографія, хрестоматія з словником. Кожний читач, таким чином, може сам визначити собі обсяг роботи і глибину вивчення матеріалу. За жанром, як визначав сам автор, це "личные записки, конспект при изучении, отчасти при преподавании родного языка" [12]. Тому для "самоука" такий підручник виступає як довідник з української мови. Систему роботи за таким виданням, на жаль, І.Огієнку у передмові не описав.

Зовсім іншого методичного характеру початкова граматики української мови "Рідне слово". Педагогічні настанови вченого, стосовно індивідуального навчання за підручником, формують уміння самостійної пізнавальної діяльності особистості, сприяють виробленню навичок самоконтролю, системного ґрунтовного підходу до вивчення рідної мови, працелюбності, підсумком чого є виховання національно-особистісних якостей людини.

Вивчення матеріалів підручника "Рідне слово" виявило, що в основі технології індивідуального навчання рідної мови, за І.Огієнком, лежить ведення зошити для вивчення української мови. Педагог рекомендував спочатку уважно прочитати основний матеріал, записати його у зошит. Списуючи, "самоук" повинен підкреслити незнайомі слова та запам'ятати їхній правопис, пригадуючи правила.

При обміркуванні контрольних питань, які наведені у підручнику, треба пригадати те, що записано у зошиті, при цьому вчений нагадував: "Не заглядайте до далі поданих правил, – пильнуйте самі ці правила скласти" [11, 323]. Якщо відповіді не знайдено, автор підручника пропонував звернутися до більш компетентних людей, які є носіями знань єдиної літературної мови: вчителя, священника або до редакції мовознавчого журналу. Таким чином, педагог не залишав особистість в її індивідуальному навчанні рідної мови на самоті з труднощами, тим самим виховував впевненість у вирішенні важких задач, вміння орієнтуватися серед рідномовних джерел, цілеспрямованість у пошуках необхідного мовознавчого матеріалу.

При роботі над граматичним правилом, за І.Огієнком, головне – уважно перечитати його в підручнику для повторення й запам'ятання, а що надруковано чорним шрифтом – завчити. Так для вченого увага, як форма психічної діяльності людини та пам'ять, як один із основних пізнавальних процесів, є необхідною передумовою ефективного вивчення рідної мови, що є запорукою успішного навчання та пізнання взагалі.

Пропоновані педагогом лінгвістичні завдання для самостійного навчання призначалися "на те, щоб самоуки збагнули самий процес життя мови" [11, 32, 33, 24]. Саме в практичному матеріалі І.Огієнко передбачав "ґрунтовне вивчення української мови", яке мало свої головні правила:

- "хто не робить пильно всіх завдань, той рідної мови не навчиться";

- "ніколи не пишть, наперед добре не обдумавши";

- "висновки робить самі";

- "ні в якому разі не треба завчати догматично того, чого не розумієш";

- "свідомо ставати до всіх питань мовних".

Таким чином, на нашу думку, педагог сприяв керівництву пізнавальною діяльністю особистості, активізації самостійної роботи, вихованню і розвитку навичок розумової праці.

"Вчити дітей вчитися" – ця задача навчання, яку висунув і обгрунтував ще в XIX ст. К.Ушинський, розв'язувалося І.Огієнком через його підручники, які передбачали вироблення в учнів особливих якостей, необхідних для оволодіння знаннями в будь-якій галузі.

Значимо, що кожна підручна книга І.Огієнка спрямована на виховання насамперед освічених громадян, одного з найважливіших показників культурного рівня населення. "Грамотність, за визначенням відомого сучасного мовознавця В.М.Русанівського, – результат наполегливої роботи вчителя, учня та авторів підручників і посібників у досконалому оволодінні культурою усної і писемної мови" [13].

Вивчення матеріалів "українських граматик" ученого показало, що вони, по-перше, дають можливість учням набути елементарної мовної освіти – складової частини національного виховання і, по-друге, формують уміння і навички вільного володіння рідною мовою у всіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо). Такий підхід у навчанні рідної мови, на нашу думку, сприяє формуванню українського шкільництва як національномовної особистості.

Рідна мова як засіб навчання і предмет вивчення залишається необхідною, але далеко не достатньою умовою для того, щоб визнати систему освіти національною. Вона набуває цієї якості на стільки, на скільки включає в себе всю сукупність навчально-виховних, навчально-методичних і культурно освітніх закладів, діяльність яких спрямована на вирішення головного завдання: забезпечити духовно-моральне і загальнокультурне відродження народу, створити канали для передачі рідної культури новим поколінням, для інтенсивного спілкування з іншими культурами як в Україні, так і за її межами. Сьогодні національна школа має розвиватися як діалог культур.

Зміст, завдання освіти оновлюються в напрямках розширення, диференціації та інтеграції знань, особистісно орієнтованого розвитку та індивідуалізації навчання, активізації процесу формування творчих здібностей учнів, умінь та навичок застосування набутих знань для вирішення нетрадиційних проблемних завдань. Усе це актуалізує проблему вдосконалення змісту підручника щодо розширення його інформаційних функцій, ролі й призначення як основного засобу навчання. Одним із раціональних і перспективних шляхів її вирішення є створення електронних, або комп'ютерних, підручників.

Відзначимо, що це не заміна традиційних підручників, інших засобів навчання та навчальної літератури. Як відзначають науковці лабораторії шкільного обладнання Інституту педагогіки АПН України, завдання та призначення комп'ютерного підручника набагато ширші [14]. Враховуючи їх можливості подання необмеженої кількості текстової, ілюстративної інформації, застосування гіпертекстових структур, можна вважати, що це створює сприятливі умови для індивідуально-вибіркового розширення функцій комп'ютерного підручника для повнішої реалізації системи дидактичних методів, способів прийомів організації процесу навчання, самонавчання учнів. При цьому комп'ютерний підручник як засіб навчання

перетворюється на відкриту і доступну систему для користувача, який обирає потрібну інформацію, самостійно визначає структуру, форми її подання, а також здійснює повнотекстовий пошук інформації з необхідними поясненнями, ілюстраціями за термінологічними словниками, переліками понять тощо. Крім того, за допомогою комп'ютерного підручника можна оперативнo шукати потрібну інформацію у спеціалізованих бібліотеках з комп'ютерними блоками даних, розширюючи обсяги інформаційного середовища.

Створення підручника – це один із важливих етапів, разом із теоретичним, науково-педагогічним та організаційним розв'язання проблеми підручникотворення.

Література

1. Гужва О. Реформованій школі – нові підручники // Освітня нива. – 19-25 вересня. – 2002. – С. 11.
2. Огієнко І. Як укладати початкові читанки // Рідна мова. – 1937. – Ч. 4. – С.169-174.
3. Огієнко І. Лемківський буквар // Рідна мова. – 1934. – Ч.2. – С.16-25.
4. Огієнко І. Мова дитячих видань // Рідна мова. – 1934. – Ч. 3. – С. 82-87
5. Огієнко І. Як укладати початкові читанки // Рідна мова. – 1937. – Ч. 4. – С. 169-174.
6. Огієнко І. Складня української мови. Ч. 1. Вступ до вивчення складні. – Жовква: Друкарня оо. Василян, 1935. – С. 114.
7. Огієнко І. Складня української мови. Ч. 2. – Жовква: Друкарня оо. Василян, 1935. – С. 219.
8. Огієнко І. Українська граматики: Підручник для 1-го року навчання в народних школах та для підготовчого класу шкіл середніх. – К., 1918. – С. 39.
9. Огієнко І. Рідне писання: Українська граматики: Основи українського правопису. Підручник для 2-го й 3-го року навчання в народних школах та для підготовки 1-го класу шкіл середніх. – К.: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918. – С. 57.
10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Фенікс, 1995. – С. 27.
11. Огієнко І. Рідне слово: Початкова граматики української літературної мови // Рідна мова. – 1935. – Ч. 7. – С. 325.
12. Огиенко И. Краткий курс украинского языка: (Из лекций по истории украинского языка): Пособие для студентов. Учителей и учеников старших классов учебных заведений. – К., 1918. – С. 3.
13. Русанівський В.М. Наукові вимоги до сучасних підручників з рідної мови // Мовознавство і школа. – К., Наукова думка, 1981. – С.206.
14. Гуржій А., Бурда М., Волинський В. Навчальний підручник для 12-річної загальноосвітньої школи // Освіта України. – 30 травня. – 2001. – С. 10.

ВИХОВУЮЧИ МОЛОДЬ – САМОВДОСКОНАЛЮЄМОСЯ

Україна, як кожна держава, має потребу в освічених культурних людях, які б спирались на національні виховні традиції нашого народу. Саме національне виховання молоді передбачає піднесення культури свого народу, знайомство зі звичаями, традиціями, обрядами України, а також включення в активну громадську діяльність.

Вища школа покликана формувати високі моральні якості молодої людини і це завдання є неможливим без глибокого вивчення педагогічної спадщини Івана Огієнка.

У теоретичній спадщині, присвяченій національній школі, вчений говорить про те, що "власна духовність – то моральна атмосфера народу, яка оточує й виховує його. Добрий поступ, розвиток народу можливий тільки у власній атмосфері, бо то є національна педагогіка" [1, 9]. Учений вважає, що всі компоненти духовності становлять національні цінності, які є основою освіти і виховання і головну роль тут відіграє самосвідомість і народна мораль.

Кожен із нас знає свої недоліки і сам повинен визначити, над чим йому слід працювати для того, щоб самовдосконалюватись.

Гармонійному розвитку людини приділяли велику увагу ще філософи древніх часів, вважаючи виховання "блага" основним завданням педагогів.

У своїй ґрунтовній праці "Наука про рідномовні обов'язки" Іван Огієнко детально роз'яснює обов'язки студентів вищих шкіл. Він вважає, що "студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації, то найміцніший її ґрунт, на якому вона зростає. Громадянство мусить уживати всіх заходів, щоб виховувати серед свого студентства глибоке й міцне почуття всенациональної єдності, як основи соборної літературної мови" [2, 47].

І.Огієнко розумів, що духовні цінності молоді треба виховувати на національних ідеалах, що відображають цілі народу кожного історичного періоду.

Пропрацювавши значний період з молоддю і знаючи особливості формування її світогляду, Іван Огієнко вважав, що рівень морального самовдосконалення залежить від таких факторів, як оточення, суспільний лад, а також бажання людини і власної волі.

Педагогі і батьки повинні виховувати у молоді за власним прикладом уміння працювати з радістю, творити добро, уміння любити і прощати. Вчений вважав почуття любові до свого народу, своєї мови основними рисами досконалості людини.

Педагог має бути взірцем для юної особи, тому він повинен керуватися такими принципами: "Слабого – навчи, покажи, обережи", "У кожному ближньому треба бачити свого брата", "Не роби брату своєму, чого не хочеш самому собі", "Світ щасливий,

коли багато добра”, прищеплюючи ними високоморальні якості, сіючи розумне, добре, вічне. Недаремно ці вислови вченого стали неписаними законами народної моралі, і тому та людина, яка посплугується ними у ставленні до оточуючих, приваблює людей, примножуючи цим свою духовність.

Така категорія людського єства, як совість, знайшла свій розвиток у працях Івана Огієнка. Часто зустрічаються словосполучення типу ”докори сумління”, ”совість заговорила”. Над совістю потрібно працювати, вдосконалюючи і розвиваючи її. Вчинивши погано, людина повинна покаятись, і лише тоді вона збереже себе.

Учений відводить значну роль праці у формуванні та самовдосконаленні особистості. Слово ”праця” він часто замінює словосполученням ”служіння для народу”. Розвиваючи ідею ”сродної праці” Григорія Сковороди, вчений тонко підходить до проблеми тонкого вибору професії, підкреслюючи роль педагогів і батьків як основних порадників молоді. І.Огієнку належать слова ”Народ звичайно усіх забуває, але ніколи не забуде тих, хто йому чесно служить”.

Людина, яка працює над своїм удосконаленням, повинна виховувати в собі гуманність, тобто милосердя. Цю рису виховують з раннього дитинства батьки, а потім і педагоги.

У таких публіцистичних працях, як ”Значення Шевченка в історії української літературної мови”, ”Наша еміграція і рідна мова”, можна простежити погляд науковця на процес формування української нації, безперервну боротьбу за утвердження української мови. Згідно з його думкою, симптоми національних недуг криються у відсутності належної рідномовної політики, у байдужості до проблем національної освіти. Тому багато своїх публіцистичних творів він присвятив пошуку можливості консолідації інтелігентських кіл, для пробудження ”малосвідомого українця”. Проте його поборницькі твори не принижують релігійних переконань особистості.

Іван Огієнко вважав, що синхронні контакти школи і батьків, особливо в питанні дотримання національних традицій, ”що повсякчасно мають оживляти нашу славу в минулому, бути спасінням у сучасному” [3, 7], повинні бути особливо тісними.

Вшанування національних свят є однією з найкращих форм національного виховання, вічним прикладом любові до свого народу, дотримання його традицій. І тому не випадковим є бажання багатьох студентів Технологічного університету Поділля брати участь у фольклорному ансамблі ”Юність Поділля” і представляти національну культуру нашої країни глядачам багатьох держав.

Ознайомлення з витоками народної педагогіки варто проводити у рідномовному оточенні, починаючи з виховання інтересу до традицій і звичаїв свого народу, ремесел і промислів, які завжди розвивались у гармонії з природою, також з народною поезією і пісенною творчістю. Все це сприятиме формуванню патріотичних почуттів молоді.

У питанні осмислення етнокультурного відродження нації І.Огієнко виходив із принципів світогляду К.Ушинського, який стверджував, що "всяка жива історична народність є найвище і найпрекрасніше твориво на землі, і вихованню лишається тільки черпати із цього багатого і чистого джерела. Виховання, створене самим народом і засноване на народних теренах, має ту виховну силу, якої немає в самих кращих системах, побудованих на абстрактних ідеях. Ігнорувати елементи народної культури в житті і школі – це значить не виховувати її душу, а скоріше руйнувати" [4, 14].

Народна пісня завжди була одним із важливих явищ традиційного мистецтва українців. Вона передавала через покоління свої найкращі риси, вдосконалюючи їх із часом. Іван Франко назва пісню "об'єднаним організмом". Виховні функції українська пісня не втратила і сьогодні, сприяючи розвитку особистості силою свого художнього й образного слова. Тому виховання піснею не втрачає свого значення.

Іван Огієнко у своїй праці "Дохристиянські вірування українського народу" писав, що "українських різних пісень надзвичайно багато, і пісень ритуальних і пісень звичайних. А співучість творила веселу вдачу". У цій праці учений підкреслював невичерпну життєдайність природи українських колядок "Вони пронизують нам серце і душу, й направляють їх до Бога". Мистецький смак виховується у молоді завдяки вмілому виконанню колядок.

Фольклор та обрядовість І.Огієнко розглядав у культурознавчому аспекті: "Різні пісні, особливо обрядові, промовки, приказки, оповідання, голосіння, казки, заговори, заклинання, колядки, щедрівки та ін. часто дають цінний матеріал", а тому "правдиво звуться збіркою народної мудрості, народною філософією" [5, 382].

Фольклор, як вважав Огієнко, розширює різні позитивні риси молоді. Він вважав фольклористику невід'ємною частиною народної педагогіки та національного виховання.

Працюючи над собою та самовдосконалюючись завдяки кропіткій праці, кожна особистість позитивно впливає на оточуючих. Іван Огієнко прагнув донести до свідомості української молоді бажання працювати над собою, щоб уміти подолати будь-які труднощі, витримати серйозні випробування.

Педагоги та батьки повинні працювати з молоддю, виховуючи та вдосконалюючи такі якості, як:

- дисциплінованість душі ("Народ, дисциплінований душею, прагне мати собі провідників, мати собі великих людей і тому має їх");
- вміння відзначити досягнення оточуючих ("Коли людину відзначають, то це підносить її Духа. Тоді вона більше працює і більше дасть");
- прагнення постійного збагачення своєї духовності ("Духовна культура творить із людини найдосконалішу одиницю");
- дбайливе ставлення до всього рідного ("...зберігаймо все своє існуюче, а до нього ще й добро додаваймо").

Таким чином, процес морального самовдосконалення має пряму залежність від генетичного фонду нації, наявності перспектив та тих факторів, що стимулюють бажання самовдосконалюватись. За Іваном Огієнком, потреба "набиратися мудрості", оволодіваючи вмінням творити добро, прощати, любити, працювати і радіючи творити, уміння боротися зі злом є головними принципами самовдосконалення особистості.

Головною функцією вищого навчального закладу є навчальна, а не виховна. Проте, навчаючи студентів, викладачі повинні виховувати їх насамперед власним прикладом, тобто, працюючи над удосконаленням інших, самовдосконалюватися. І цьому завжди сприятиме вивчення науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка.

Література

1. Митрополит Іларіон // Віра й культура. – Вінніпег. – 1956. – Ч. 3 (27). – С. 9.
2. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехізис для вчителів, робітників пера, адвокатів, учнів і широкого громадянства. 1936. – Друкарня о.о. Василіан у Жовкві. – С.47-48.
3. Іларіон Митрополит. Віковічна слава Української Церкви // Слово Істини. – 1951. – Ч. 3 (39). – С. 7.
4. Гончаренко І. Виховуймо на рідному // Віра й культура. – Вінніпег, 1958. – Ч. 7 (55). – С. 14.
5. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історичнорелігійна монографія. – Вінніпег, 1965. – С. 382.

Анотація

У статті висвітлюється питання формування світогляду особистості в аспекті його розуміння І.Огієнком та у прийнятності із сучасними умовами.

Значне місце у статті приділяється впливу культурного розвитку молодшої людини, впливу прикладу педагога, впливу праці на виховання національно свідому особистість.

*Людмила Литвинюк
м. Полтава*

ВИКОРИСТАННЯ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ОГІЄНКА ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ВЧИТЕЛІВ

Мова — це джерело духовності народу. Костянтин Дмитрович Ушинський писав: "У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина, в ній втілюється творча сила народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, її гори й долини, її ліси й ріки, її бурі і грози — весь той

глибокий, повний думки й почуття, голос природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів” [1, 126]. Мова – це історична пам’ять покоління, у якій закарбувалися пережиті народом радість і горе, вона сприяє розвитку нації, її історичної свідомості, традицій і культури.

Психологами доведено, що мова впливає на психічний розвиток особистості: формування її естетичних смаків, моральної сфери. У розумовому вихованні велику роль відіграє культура слова. Вона є основою світосприйняття і світорозуміння, фундаментом для зведення громадянської позиції особистості.

На думку Івана Огієнка, ”найголовніший обов’язок кожної держави – всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови як найміцнішої основи для його духовного об’єднання”. Цей рідномовний обов’язок повинен виконуватися через церкву, школу, пресу, письменників, уряди, театр, радіо тощо. Десятою статтею Конституції України зазначено, що українська мова є державною, вона забезпечує усі сфери суспільного життя. Безумовно, йдеться про унормовану, відшліфовану форму загальнонародної мови – літературну. Проте сьогодні не всі вчителі дбають про мову. Їхнє мовлення неохайне, пересипане суржиком, перенасичене іншомовними словами, навіть сленгом. З цього приводу пригадуються слова російського письменника Костянтина Паустовського з його статті ”Поезія прози”: ”Справжня любов до своєї країни неможлива без любові до рідної мови”. Людина, байдужа до рідної мови, ”шкідлива за своєю суттю, оскільки її байдужість до мови пояснюється повною байдужістю до минулого, теперішнього та майбутнього свого народу” [1, 180]. ”Кожний громадянин мусить добре пам’ятати й дітей своїх того навчати, що наймиліша мова в цілому світі – то мова рідна” [2, 9]. Та чи щиро звучатимуть ці слова, якщо будуть одягнені в забруднений одяг? Чи виховуватимуть справжнього громадянина своєї держави, духовно багату людину? Адже ”як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови” [2, 11].

На нашу думку, причинами такого повільного просування мовної політики в середній школі є відсутність у вчителів вільного часу для самоосвіти, а також допомоги від фахівців та стимулювання директором школи.

Діти повинні чути дбайливо виплекану, чисту мову не тільки від учителів української мови та літератури. А й на уроках математики, фізики, хімії, під час проведення позакласних заходів тощо. Іван Огієнко стверджує, що ”кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві оправдувати свого незнання рідної мови нефаховістю” [2, 1].

З метою підвищення рівня культури мови серед учителів доцільним є введення посади консультанта з мовних питань, до якого б колеги зверталися у разі виникнення труднощів у написанні, тлумаченні слів, пошуку синонімів, побудові речень, використанні пунктуаційних знаків тощо. Звичайно, перевірити правопис слова можна й за орфографічним словником, та від консультанта отримаєте інформацію про те, яким правилом визначається саме таке написання. Введення посади консультанта повинно стати стимулом професійного зростання вчителів української мови та літератури, оскільки обіймати її може вчитель вищої категорії або ж першої, що має високий рівень фахових знань. Це також і можливість самореалізації і самоствердження в колективі. Важливо, щоб моральне стимулювання підкріплювалося й матеріальним, наприклад, за рахунок створеного спонсорського преміального фонду.

Ми вважаємо, що іншим стимулюючим фактором є влаштування конкурсу знавців української мови і літератури серед учителів різних предметів. Наприклад, керівникам методичних об'єднань учителів роздаються підготовлені філологами завдання з літератури чи мови. Через певний час проводяться змагання на визначення переможця серед груп педагогів-предметників і найбільш компетентного з питань філології серед них. Цей метод буде ефективним, оскільки вчителям притаманний корпоративний дух – уболівання за долю своєї організації чи групи, бажання відчувати свій внесок у її успіх.

Доведено, що члени групи прагнуть у тому чи іншому бути схожими на лідера. Якщо керівник школи є авторитетною особою в організації, її неформальним лідером, він стає справжнім учителем учителів. Краса його мовлення спонукатиме до самовдосконалення підлеглих у цьому напрямку.

Робота над удосконаленням мовлення є складною і кропіткою, та поступово незначні успіхи зіллються у вагомое досягнення – прозору, чисту, як весняне джерело, мову.

За умови цілеспрямованої діяльності керівництва по вдосконаленню мовної культури вчителів школа дійсно стане тим "найсильнішим джерелом вивчення й консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема" [2, 12].

Анотація

Стаття присвячена одній із найважливіших проблем сучасної школи – підвищенню рівня мовної культури педагогічних працівників. Причинами повільного просування мовної політики є відсутність допомоги фахівців, нерозвиненість системи стимулювання професійного зростання вчителів керівництвом школи. Вихід із ситуації, що склалася, – введення посади консультанта з мовних питань. Це і допомога вчителям різних предметів, і водночас стимул до самовдосконалення для філологів. Інші засоби – влаштування змагань як

можливість самоствердження, зразок директора школи, який є авторитетною особою для колективу. За таких умов можливе виконання рідномовних обов'язків, встановлених Іваном Огієнко.

The article devotes to one of the most important problem at modern school – improving the quality of teacher's language culture. The causes of slowing language politics are the absence of the help from specialists, the system of stimulation of professional increase of the teachers by school's director. The way out from this situation is the introduction of consultant's post. This like it's the help for different teachers and the stimulus of professional increase for the teachers of the Ukrainian language. The other means is the competition as a possibility for everybody's conformation, the director's specimen as authoritative person for collective. In such circumstances Ivan Ohienko's elaborate may be established.

Література

1. Горбачук В. Барви української мови. – К., 1997. – 270 с.
2. Іван Огієнко: Незабутні імена української науки. Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110річчю від дня народження проф. Івана Огієнка. – Львів, 1992. – 121 с.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У ЖИТТІ ІВАНА ОГІЄНКА

Михайло Памірський
м. Житомир

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У ЖИТТІ ІВАНА ОГІЄНКА

У багатому подіями, працею, переїздами житті професора І.Огієнка особливе місце займало стародавнє, загадково-чарівне місто над Смотричем Кам'янець-Подільський. Про це дізнаємося послідовно з різних досліджень, наразі з книжки, виданої у Житомирі [1].

Ця книжка притягує увагу відтворенням подій – підготовки та відкриття університету самим Огієнком. Загалом окреслюється образ будівничого, стратега, який з упертістю селянського сина, що "дитиною в ходаках здобував власну освіту, подолав усі перешкоди в організації університету.

Скупі записи (1918, II) свідчать, що кам'янчани в Києві просять заснувати їм університет, але в Міністерстві освіти їх прийнято сухо й нічого не обіцяно. Зокрема, міністр освіти М.Василенко рішуче проти заснування університету у "такій глибокій провінції, як Кам'янець" [1, 27, 31].

Огієнко переконує: місто Кам'янець на межі двох українських культур – зросійщеної та ополяченої, – політична користь від університету безсумнівна. Комісія виставляє умову: Огієнко на себе бере організацію університету [1, 28].

І організація починається. У результаті упертих торгів з представниками місцевих установ "вибивається" зруйноване помешкання триповерхової будівлі технічної школи з її садибою; забирається майно з демобілізаційних військових складів; дають згоду зібрати певні суми на потреби університету духовний рабин Оксман та голова польських організацій лікар Т.Заленський; запрошуються для викладання професори і доценти з Києва, Львова, Варшави; організуються бібліотеки, канцелярія.

1918, VI. Дев'ятнадцятьма голосами (2 проти) професорська Рада УНУ обрала Огієнка ректором Кам'янець-Подільського Державного Університету. Огієнко остаточно переїжджає до міста Кам'янця з родиною, з ним переїжджає і його найдорожчий скарб – власна бібліотека.

Вівторок 22 жовтня 1918 року – день відкриття університету – оголошено святковим днем для цілого Поділля. Запис: "22. X. Цілий університет розкішно убраний зеленню та квітами, прибраний килимами й прапорами. Співають два хори: Національний Кошиця та місцевий "Просвіти"... Високо над фронтом урядова вівіска,

золотом на блакитному полі кирилицею: "Кам'янець-Подільський Державний Український Університет" [1, 45-46]. Серед поважних гостей С.Русова, Л.Старицька-Черняхівська, О.Кошиць, професор Смаль-Стоцький, І.Крип'якевич, М.Шаповал. "Цілий день у місті небувалий рух. Люди вітають один одного з святом культури й цілюються, як на Великдень. Старші плакали від радості й переповнення щастям серця" [1, 47].

З 1 вересня 1918 року працюють природничо-математичний факультет, пізніше правничий, сільськогосподарський, кафедри кооперації й самоврядування, з великими труднощами закладаються "кафедра юдознавства", "кафедра полонознавства", організовується гімназія для дорослих, їдальня для студентів. Примітно, що з кількості 1401 студента в університеті українців було 1111, євреїв 211, поляків 35, росіян 32, німців 8, білорусів 3. Студенти прибули не тільки з України, але й з Бессарабії, Прибалтики, Московської губернії.

Разом з університетом розвивалося й саме місто: повстає філія Українського Червоного Хреста, відкрито курси медичних сестер, дитячі притулки, дешеві їдальні. І.Огієнко здобув шану в усіх 23-х установах, з якими співпрацював. Для студентів був Учителем і Батьком, бо до нього зверталися в усіх випадках життя.

Працював університет у складних умовах. На плечі ректора лягають додаткові обов'язки Міністра освіти, організація Правописної комісії, проведення Свята Соборності України.

Попереду організація "Комітету спасіння України" в умовах наступу більшовиків, арештів професорів. Далі – вимушені компроміси з польською владою. Один з останніх спогадів у книжці: "1920 р., початок липня. Під натиском більшовиків Армія відступає на захід. Усі знову готуються до евакуації..." [1, 104].

З болем в серці залишав Огієнко "останню столицю знекровленої УНР" (М.Тимошик) Кам'янець-Подільський. Там частина його життя, рукописи, 200000 карток із записами Шевченкової лексики, архіви...

Уже в номері першому "Нашої культури" з Варшави Огієнко просить усіх, хто може, присилати спогади про Кам'янець-Подільський університет, знімки, матеріали, а професорів, доцентів присилати свої біографії.

З болем у серці питаємо ми себе разом з Огієнком: "Якою ж була б ця культура наша, коли б прямували ми битими шляхами, коли б творили увесь час вільними руками?!" [2, 138].

Література

1. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва. — Житомир: Полісся, 2002.
2. Професор І.Огієнко. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Довіра, 1992.

3. Тимошик М. "Лишусь навіки з чужиною..." Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег – Київ, 2000.
4. Тимошик М. Шевченко, якого ми не знаємо. – ЛУ. – 2003. – 6 березня.
5. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882-1972. Життєписнобібліографічний нарис. – Львів, 1997.

Анотація

У статті відтворено відтінок життя І.Огієнка, пов'язаний з підготовкою та відкриттям державного українського університету у Кам'янці-Подільському.

A period of Ogiyenko's life connected with the opening of the State Ukrainian University in KamyanetsPodilsky is represented in the article.

ЗМІСТ

<i>Переднє слово</i>	3

1. ІВАН ОГІЄНКО – ДЕРЖАВНИК, ФІЛОСОФ І КУЛЬТУРОЛОГ

<i>Завальнюк Олександр</i> . І.І.Огієнко і становлення української вищої школи (березень 1917 – квітень 1918 р.)	4
<i>Тюрменко Ірина</i> . Історико-порівняльний аналіз українських культурологічних концепцій ХХ століття	13
<i>Кучинська Ірина</i> . Духовна велич Івана Огієнка	23
<i>Ляхоцький Володимир</i> . Дискусія навколо книжки І.Огієнка "Українська культура" та розмежування протиборних доктрин у духовному поступі українського народу (До 85-річчя від дня першої публікації)	26
<i>Конотоп Людмила</i> . Головні особливості дохристиянських вірувань та становлення української ментальності в творчості Івана Огієнка	42
<i>Колотило Танасій</i> . Митрополит Іларіон і його вивчення історії Почаївської обителі	45
<i>Міцінська Тамара</i> . Митрополит Іларіон – служитель Богові й народові. Огляд за біографічною монографією інж. А.Нестеренка	49
<i>Падалко Анатолій</i> . Historia est magistra vitae (за І.Огієнком)	54
<i>Масловська Марія</i> . Жінка в духовному житті України (І.Огієнко про роль жінки у духовному житті України)	57
<i>Малихін Юрій</i> . Іван Огієнко про книгодрукування на Житомирщині	61

2. З ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

<i>Опанасюк Олексій</i> . Повернення пророка	63
<i>Шаварська Надія</i> . Митрополит Іларіон: Товариство "Волинь" та Інститут Дослідів Волині	86
<i>Ляхоцький Володимир</i> . Золота сторінка Огієнкіани	89

3. СУЧАСНИКИ ІВАНА ОГІЄНКА, ЇХ ВКЛАД У РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Вонсович Геннадій. Концепція творення української державності Володимира Старосольського	95
Ганіткевич Ярослав. Вклад лікарів Кам'янця-Подільського у розбудову української державності	98
Стельникович Сергій. Поліська Січ – невідомий слід великої історії	104

4. ІВАН ОГІЄНКО – МОВОЗНАВЕЦЬ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ

Євграфова Алла. Огієнко про мову як вияв духовності українського народу	106
Памірська Леся. Іноземні мови у творчому житті Івана Огієнка	111
Шеремета Наталія. Історія поліваріантності української літературної мови у лінгвістичній концепції Івана Огієнка	112
Дроздова Ірина. Про деякі питання української термінології в мовознавчій спадщині Івана Огієнка	120
Паночко Михайло, Паночко Михайло – син. Дослідження прикладки(апозиції) у праці професора Івана Огієнка "Складня української мови".	123
Чехівський Олексій. Сильові особливості наукових праць Івана Огієнка	127
П'ясківська Світлана. Образність як характерна риса викладу І.Огієнка (за текстом "Історії української літературної мови")	132
Усатий В'ячеслав. Формування культури мови і мовлення у процесі вивчення синтаксису	133
Боднарчук Людмила, ТкачукНаталія. Про використання епістолярної спадщини І.Огієнка у курсі української ділової мови	137
Коваленко Борис. Ненормативні запозичення в мові українських газет ...	139
Сохацька Євгенія. Іван Огієнко про Богдана-Ігоря Антоновича (за матеріалами "Нашої культури" 1935– 1937 рр.)	143
Кудрявцев Михайло. Визвольні мотиви у ранніх драмах Лесі Українки	155

Насмічук Галина. Актуалізація подій біблійного часу в романі Р.Іваничука "Євангеліє від Томи"	160

5. ІВАН ОГІЄНКО І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Швед Зоя. Історична пам'ять як основа виховання національно свідомої особистості	167
Федорчук Елеонора. Іван Огієнко і розвиток громадянської свідомості школярів	170
Ляхоцька Лариса. Добрий підручник – шлях до учня (Іван Огієнко як автор і видавець національного підручника)	175
Вільчинська Тамара, Кравчук Людмила. Виховуючи молодь – самовдосконалюємося	186
Литвинюк Людмила. Використання поглядів Івана Огієнка для професійного зростання вчителів	189

6. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У ЖИТТІ ІВАНА ОГІЄНКА

Памірський Михайло. Кам'янець-Подільський у житті Івана Огієнка	193

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО
І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Вип. I

Підписано до друку 17.10.2003 р. Формат 60x84/16.
Авт. арк. 12,8. Обл. вид. арк. 13,1. Умовн. друк. арк. 11,6.
Зам. № 122. Наклад 300.

Інформаційно-видавничий відділ
Кам'янець-Подільського державного університету.
32300, м. Кам'янець-Подільський, Івана Огієнка, 61
Свідоцтво серії ДК № 117 від 11.07.2000 р.